

Något om Franz Kafkas Barn-  
dom, Utbildning, Romanser och  
Sociala liv.

---

Kaj Bernard Genell

2018.

---

---

## Prag på Kafkas tid.

MAN HAR LÄNGE genom åren diskuterat biografins möjlighet respektive omöjlighet. Säkert är i alla fall att biografien tillhör de mer ”osäkra” vetenskaperna. Robert Louis Stevenson – författaren till *Skattkamarön* - inrangerade den bland de allra *lägsta*. Vad kan man veta om en annan människa? Detta har många frågat sig, bl.a. Jean-Paul Sartre, bland annat i förhållande till Baudelaire och Gustave Flaubert.

”Biografins möjlighet ligger i empatin”, skriver kafkabiografen Reiner Stach, optimistiskt. Det, som jag själv här skriver här, måste – som allt som rör biografi och historiska skildringar - präglas av ett stort mått av gissningar. Förvånande och roligt med tanke på det öde som väntade Kafkas byrålädemanus är det faktum, att Kafka, själv, en gång planerade en självbiografi.

=====

Först något om den komplicerade historiskt-sociala och historiskt-kulturella bakgrund, mot vilken Franz Kafkas verk i vilket fall som helst måste ses, sekelskiftet 1800-1900 i Prag, som var en provinshuvudstad i den Österrikisk - Ungerska habsburgska dubbelmonarkin. Dubbelmonarkin var stor, och omfattade år 1900 så mycket som, vad vi nu skulle benämna som, femton olika nationaliteter. Österrike och övriga lydländer inom imperiet styrdes ju ända sedan 1848 av Kejsar Franz Jo-

seph, och denne skulle komma att i sextioåtta år styra sitt rike, som enligt bedömare hade en ”klerikal-liberal” karaktär och under vars skenbara oföränderlighets yta det kokade – kanske främst i det centrala och förmögna Wien - av allehanda idéer inom politikens, vetenskapens och kulturens område.

Prag grundades redan på 700-talet e. Kr. och ligger på ömse sidor av Moldau, en biflod till Elbe, på en plats i centrala Europa där Moldaus floddal är som allra bredast. Staden ligger nästan exakt mitt i det dåtida Böhmen - nuvarande Tjeckien. I en vy över Prag år 1900 skulle vi kunna se följande: Åtta broar, bland den Karlsbrücke, byggd på 1300-talet, prydd med 30 helgonstatyer, som vackra och tunga korsar floden. Mängder av gotiska kyrkor och större byggnader pryder staden. På den vänstra stranden, Kleinseite, som är brantast, ligger borgen *Hradschin*<sup>i</sup>, de böhmiska kungarnas väldiga palats, som är det dominerande blickfånget, mäktigt överskuggande staden. borgen är byggd i oregelbunden, och i vaterad stil, d.v.s. med stötande byggnadsdelar. Denna mycket ofta, genom långliga tider tillbyggda borg har hela sjuhundraelva rum. Invid borgen. Norr om finns en ravin, Hirschgraben, och på andra sidan denna ligger slottsträdgården med *Villa Belvedere*, byggd på 1500-talet, alltså redan på Tycho Brahes och Kopernicus´ tid, Brahe som också ligger begravnen i Prag. Från borgen skjuter man enligt uråldrig sed kanonsalut för att hälsa det nya året välkommet. Så ock på Kafkas tid.

På högra stranden är en flackare bebyggelse. Centrum upptar, när Kafka lever där, åtta stadsdelar, bland andra Altstadt - ”Gamla stan” -, Josephstadt ( det judiska gettot, ”Josefov”, namngiven av de judiska invånarna i tacksamhet efter Joseph II ), Neustadt, Vysurad, och Lieben. Runt om i halvmiljonersstaden ligger förstäder, och staden är den tredje största i monarkin.

Altstadt är den tätast bebyggda statsdelen med ett virrvarr av krokiga gränder. Mitt i detta Altstadt ligger *Grosser ring*, vanligen kallad Altstädter Ring, en öppen plats med en minnespelare i mitten. Vid Altstädter Ring ligger rådhuset. Tyska universitetet ligger likaså här. I Altstadt's bebyggelse råder en trängsel och ett virrvarr av trånga gator och små innegårdar, täckta idylliska genomgångar genom husen, likt dem Goethe beskriver i sin självbiografiska *Dichtung und Wahrheit*, såsom ofta förekommande i dennes födelsestad, Frankfurt. Runtom Altstadt ligger Josephstadt, den judiska stadsdelen, med judiska kyrkogården. Husen här är mindre. Gränderna även här trånga. Neustadt omger i sin tur dessa delar, och här ligger bl.a. den största tyska teatern. Förutom denna teater finns en tjeckisk nationalteater och fyra privata.<sup>ii</sup>

Staden var år 1900 etniskt komplex. Befolkningen delades språkligt i c:a 35000-40000 tysk-talande bland den stora majoriteten 400000 tjeckisktalande. Dessa två grupper levde i mångt o mycket separerade. Staden Prag var i Europa vid denna tid oförliknelig, då det levde skilda folkgrupper "med och mot varann"<sup>iii</sup>, tjecker och tyskar och judar, tjeckisk- resp. tysktalande, i samma stad. Dessa grupper var ju inte alls lika stora, de talade inte samma språk och de levde s.a.s. inte alls tillsammans, men segregerat. Vad gäller judarna, så betraktades de inte med samma misstro i alla tider. Utåt sett var de t.ex. år 1900 relativt integrerade i staden.<sup>iv</sup> Av de tysktalande i Prag var nu i sin tur i själva verket hela 2/3 judar. Totala antalet invånare i grannmetropolen Wien var ca. 1,7 miljoner, mer än 3 gånger fler än i Prag alltså. Antalet judar i Wien hade ökat från mindre än 4000 individer år 1848 till över 150000 kring 1900. Detta kan jämföras med Prags 23000 judar, varav Franz Kafka var en.

I Wien var klyftorna inte av den invecklade struktur som just i Prag. I Wien var emellertid antisemitismen konstant starkare än i Prag. Wien hade också under en tid en anti-semitisk borgmästare, den ökände Karl Lueger. Klasskillnaderna var enormt stora i Böhmen, liksom i hela det habsburgska riket. Man hade en relativt modern författning från 1860-talet, garanterande bl.a. allas frihet och alls lika värde och rättigheter. Till stor del sköttes förvaltningen i Prag av tysktalande, medan näringsliv och kommers sköttes av tjeckisktalande, eller i alla fall på Tjeckiska.

Man gick i olika skolor, efter etnisk grupp med olika språk, och läste olika tidningar beroende på vilken grupp man tillhörde. Man arbetade ofta med distinkt olika saker i skilda yrken, gifte sig bara inom gruppen, umgicks bara inom gruppen. Man bildade här och där föreningar för försvarandet av kultur och idéer. Ju högre utbildning, desto mer föreningar!

Det judiska gettot Josephstadt i Kafkas födelsestad var det största i Europa. Där hade judar bott sedan stadens tillkomst men det hade upplösts revolutionsåret 1848, samma år som Franz Josef I besteg Österrike-Ungerns tron. Judarna hade med gettots upplösning fått fulla medborgerliga rättigheter. Till exempel hade de nu fått rättighet att ingå äktenskap, vilket ditintills vägrats dem. Judarna i Böhmen var antingen tysk- eller tjeckisktalande. Delvis talade man dessutom i gettot jiddisch, liksom man som jude gjorde på landsbygden. Kafkas far en tjeckisktalande jude, född i södra Böhmen, och lärde sig aldrig perfekt tyska, medan t.ex. österrikaren Freuds far Jakob var tysktalande jude och född i Mähren, nuvarande Moravien. Den judiska gruppen var dock allra oftast väl sammanhållen och byggde på ett uråldrigt klan- och familjetänkande. Alla judar var läskunniga, eftersom detta låg i kraven som den religiösa

tillhörigheten krävde. På landsbygden kunde man dock här och där därför också finna judar som kunde läsa, men enbart hebreiska. Många Judar i Böhmen kunde och använde Jiddisch. Troligt är att Kafka inte behärskade jiddisch särskilt bra, - han levde ju i övre medelklassen - men att han dock förstod idiomet, och det framkom i ett tal han höll under senare år, att han inte fann detta blandidiom särskilt svårt, särskilt inte för en tysktalande, men att det kom naturligt, och att det inte krävde några som helst studier för vilken centraleuropé som helst. Kafka talade både Tjeckiska och Tyska, men då han gick i tyska skolor och universitet så blev hans Tjeckiska aldrig så bra att han kunde författa litterära verk på detta språk. Han böcker översattes till Tjeckiska av andra, aldrig av honom själv.

DET FANNS DÅFÖRTIDEN i Prag, ett starkt socioekonomiskt band mellan de två tysktalande grupperna, de tysktalande judarna och de tysktalande katolikerna, och detta förhindrade i någon grad antisemitismen. Denna blossade ändå, då och då, upp, särskilt i dåliga tider. Man kan här tänka på den ensartade karaktär som Prag fått kring året 1900, så att en teori om *"the triple-ghetto"* – refererande till judarnas speciella situation där - föddes. Judarna i Prag, som var välutbildade, befann sig i tre avseenden klart definierade: Socialt – ( borgerligt ) -, ras-mässigt ( judisktalande ) och nationellt ( tyskt ). Denna definition skilde dem från majoriteten.<sup>v</sup> Härur har litteraturvetare och sociologer i många fall också ganska spekulativt sökt härleda den speciella karaktär i person, tema och miljö, som man tycker sig finna i Franz Kafkas verk. Denna vinkel är i alla hänseenden onekligen viktig att ha i minnet. Prag var vid denna tid – genom sin långa historia som splittrad stad i Europas mitt – en märklig upplevelse för utifrån kommande. En bild sedd ur icke-tysk synvinkel, men ur fransk, får man i den unge skalden

Guillaume Apollinaires lilla berättelse om ett besök i Prag år 1905, i boken *L'Hérésiarque et Cie.*, där det berättas, felaktigt, att nästan alla som bodde i Prag endast talade tjeckiska, och att den stora majoriteten formligen hatade den tyska delen av befolkningen, som då föregavs "suga ut" landets rikedomar. Så sågs dessa tyskar kanske i mycket – och enligt novellen – som fiender. Judarna – i sin tur – sökte oftast assimilera sig i denna tysktalande aristokrati. Judarna men kom tidvis - traditionellt företagsamma som alltid - att bilda egna föreningar, hellre än att gå in i redan existerande o.s.v.. De etniska spänningarna i staden blommade upp mycket ofta, i demonstrationer och kravaller, till stort besvär för det kejsrerliga styret och satte periodvis sin prägel på staden. Prag fick, mycket beroende på detta, en depressiv prägel och staden kom delvis av de tyska invånarna att betraktas som en "död stad", dock inte av de kämpande tjeckiska nationalisterna, som snart nog skulle nå framgång, efter det stora kriget.<sup>vi</sup>

Josephstadt i Prag var kanske Europas största getto och dessutom mycket gammalt. Den judiska befolkningen har här varierat i storlek, ibland stort sett utdriven av härskare, alltid varit skild från det övriga samhället, ofta utsatt och hårt beskatad, och har en mycket lång och säregen historia innefattande särställning, diskriminering och övergrepp. Judarnas tillvaro genom alla århundraden i Prag präglas, stort sett, av en egenartad misär, dels orsakad av egna religiösa auktoriteter; man tilläts tidvis ha eget uråldrigt rättssystem, lett av rabbiner, men också av att kungen<sup>vii</sup> bestämde, redan år 1551, att alla som tillhörde den judiska befolkningen i Prag, inte bara skulle bo i Gettot, men likaså bära en väl synlig gul lapp på huvudbonaden - män som kvinnor .. Denna bestämmelse som fanns, i varianter vissa tider, spridd i Mellaneuropa, behölls i århundraden. Josephstadt



var, huvudsakligen som skydd mot attacker från antisemiter, låst om nätterna. Var och en av de sex, eller tidvis sju, portarna till denna stadsdel hade fyra nycklar, som var och en var deponerade hos olika statliga stadstjänstemän. Historien om detta folk, inneboende i Prag, är i mycket en berättelse om en enastående uppfinningsrikedom och om stark sammanhållning.

Att Prag, mot denna historiska bakgrund, genom diverse den historiska slumpens händelser, fått en så speciell atmosfär, undgick inte besökare men heller inte stadens egna litteratörer, vars antal växte. Tidskrifter av olika slag uppkom lika snabbt som de dog. Bland den tyskspråkiga litteratur, som inte härmade den aktade klassiska tyska litteraturen, fanns en stor genre, vars centrala tema var det mystiska och spöklika i Prag. Begynnelsen på denna genre, den mystiska, eller ”spöklitteraturen” i Prag, torde vara gammal, och spåras enligt traditionen vanligen långt, långt tillbaka till den legendariske judisk-Pragensiske rabbin Jehuda Loew<sup>viii</sup>, skaparen av den berömda fabeln om den egendomliga figuren *Golem*. Loew levde i staden kring år 1600. *Golem*, pastischerad åtskilligt av senare pragförfattare såsom Gustav Meyrink och Egon Erwin Kisch, var en liten gestalt av lera, som i denna berättelse i alla versioner fick liv, mystiskt, genom att en rabbi Maharal lade ett papper med det outtalbara namnet på Gud skrivet på, ( papperets namn = hebr.: ”shem” ), i munnen på figuren.<sup>ix</sup> Kafka refererar troligen till legenden om *Golem* bl.a. när han ensam klagar, som han då och då gjorde, att han aldrig levat, i termer av att han är ett stycke lera, som aldrig fick liv.

Länge hade juden betraktats såsom skild från det övriga samhället i majoriteten stater i bl.a. just Mellaneuropa. Juden ansågs ju inte bara speciell, men även av många såsom lägre

stående än de övriga medborgarna i samhället, undantagandes här och där romen. Denna inställning visavis Juden var alltså inte bara ”gemene mans”, men omfattades även av vetenskapens, medicinens, antropologins m.m. samt filosofins män ( ty företrädarna var ju just män ) som Fichte, Schopenhauer, Nietzsche, m.fl., samt av många av skönlitteraturens o. dramats olika skapare genom århundradena.

Judens ställning, som *outsider* i Österrike och Centraleuropa vid denna tid, är inträngande behandlad bl.a. av Sander L. Gilman<sup>x</sup> och i Sverige bl.a. av Per Martin Meyerson<sup>xi</sup>. Denna syn på juden, från det omgivande samhället, omfattade alla judar, vare sig de var heljudar eller uppblandade, troende eller sekulära, Ashkenazy eller sefarder. Man diskuterade ofta, särskilt under 1800-talet, judens sjukdomar, och judens särdrag. Eugenetiken var under denna tid på frammarsch i stora delar av Europa. Ofta hade juden inte fulla medborgerliga rättigheter och var, hur som helst, ofta utsatt för hån och påhopp och allt detta eskalerande till förföljelser i dåliga tider. Det drabbade då i olika grad t.ex. sådana judiska personer, som vi bl.a. möter i Gilmans bok, såsom t.ex. Kafka och S. Freud. Juden tillhörde enligt den allmänna meningen en särskild ras, och denna ras var då inte bara underlägsen, men också, konkret sett, fysiologiskt annorlunda,<sup>xii</sup> och man var inom denna mer sjuklig än den ”vanliga”, ”ariska” rasen, oduglig till soldatyrket,<sup>xiii</sup> m.m., m.m. Det fördes, inte bara kring 1850- 1900, men längre tillbaka, en intensiv medicinsk debatt om judens, oftast enbart föregivna, fysiska handikapp. Man talade om judens svaghet i ben och fötter, judens plattfot, hälta, m.m..

Kafka blev frikallad från militärtjänst, då han ansågs för klen byggd; inte av något annat skäl. Juden ansågs ha ett antal

sjukdomar i större grad än genomsnittet av befolkningen. Bl.a. diabetes och syfilis. Västjuden ansågs av många fysiologer friskare än östjuden. Somliga knöt denna skillnad till det vanligen rikliga användandet av tobak hos östjuden. Judens självbild pendlade nu i detta läge mellan en ganska aristokratisk, och en, där man under omvärldens tryck befann sig i ett beklagligt faktiskt underläge, och i ett läge av en ständig, skiftande, osäkerhet. Det fördes också av de styrande ett maktspel med och kring juden. Vid dåliga tider kunde man skylla på juden. I tider av hög moral gjorde man insatser för denne. Judarna i Europa tvangs ofta att byta vistelseort. Otvivelaktigt hade bl.a. den katolska kyrkan en stor skuld i förföljelserna av dem. En del Judar bytte till icke-judiska namn och sökte assimilera sig till majoritetsbefolkningarna. Ofta med stor framgång. I mitten av 1800-talet engagerade sig Juden Karl Marx, i *Zur Judenfrage*, i frågan om judisk emancipation och debatterade mot Bruno Bauers skrift *Die Judenfrage* från 1844. Kafka läste med behållning Marx' skrift, som han också ägde. En av de få böcker han ägde, ty Kafka samlade inte nämnvärt på böcker.

## Politik, teater, litteratur.

---

”När tiden dog för egen hand,  
var han den handen.”

Brecht om Karl Kraus <sup>xiv</sup>

PRAGUNIVERSITETET, *Universitas Carolinae Pragensis*, hade anor från år 1348, och var grundat av Karl IV ”för att hans kungarike Böhmen också skulle smyckas med en mängd vidsynta män, och därmed trogna undersåtar, som i sin oupphörliga hunger efter vetenskapens frukter skulle finna dessa på eget matbord och betrakta det som överflödigt att vandra ut i världen, söka upp utländska folk eller tigga efter dessa.”<sup>xv</sup>

Universitetet hade av den senare regerande kejsaren, Franz Joseph I, gjorts till ett tudelat sådant år 1882, för att tillfredsställa behov som bl.a. uppstod ur det problem, som den gedigna tvåspråkigheten utgjorde. Så uppstod ett tjeckiskt och ett tyskt universitet. Kejsaren, en för folket naturligt nog närapå ”osynlig” person, led av ständig, berättigad, oro över att den disparat sammansatta befolkningen bestående av 16 olika etniciteter, plus-minus några, beroende på hur man räknar, som han regerade över skulle komma i gungning, i politisk oro. I det heterogena habsburgska riket förflyttades inte bara judar men även olika människogrupper ganska flitigt, av politiska skäl. Man ville, i geopolitisk list, eller panik, blanda befolkningen, i en slags multikulturalism, för att kunna hålla samman det väldiga riket.

När Einstein<sup>xvi</sup> kom till Prag 1910, för en ordinarie tjänst vid det universitet, där Franz Kafka då studerade, fann Einstein stämningen i staden under *Hradschin-borgen* ”fientlig”, och det intellektuella klimatet magert. Byråkratin föreföll honom kvävande: ”En oändlig massa skriverier för den obetydligaste förändring.” Till slut kunde icke den annars så godmodige och

chosefrie Einstein annat än utbrista:”Die Tintenscheisserei ist endlos.” ( d.v.s.:/ “Bläck-skitandet är ändlöst.<sup>«xvii/.</sup>).

Han klagar också t.ex. över att vattnet inte kan drickas, om det inte först kokas. Staden Prag finner han dock mycket vack-er, men han märker – just som Apollinaire - en viss fiendskap mellan folkgrupperna. Med den tjeckiska delen av befolkning hade Einstein nära nog ingen kontakt, och även den tyska före-föll honom ytterst svårtillgänglig:

”Det är inga människor med naturliga känslor, glädjelösa och med en egendomlig blandning av ståndsunkel och servilitet, utan till-stymmelse till välvilja mot sina medmänniskor. Pompös lyx bredvid skriande elände på gatorna. Tanketomt utan tro.”<sup>xviii</sup>

Ståndsunkel och servilitet! Skriande elände! Vi kan nog förutsätta att Albert Einsteins omdöme kommer sanningen närmare än t.ex. Max Brods. Eller så präglas Einsteins inställ-ning av utanförskap, såsom varande icke infödd pragbo. Brod torde ändå vara att se mer som en idylliker, och part i målet, i det att vara just pragbo, och konservativ och just den typ av ro-bust person, som man kan tänka sig – med sin relativa rikedom - skulle kunna stå ut med Prag, också såsom infödd och hem-mablind. Mången gång skulle Kafka och Brod dock nu enas om att de båda två vantrivdes i Prag. Ingen av dem skulle i själva verket komma att stanna kvar där. Brod flyttade till Jerusalem, Kafka till Berlin. Franz Kafka var – i motsats till Brod - en djupt sorgsen, självförebärande ung man, intuitivt upptagande samhällliga stämningar, men som dödade oron över missför-hållandena med anarkism och sedan, huvudsakligen, med litte-ratur och fick glädje i blotta ordvändningar, och inte minst i sina vakendrömmar, mycket mer än i det kanske något ytligare men sociala liv som Brod med sådan entusiasm lät sig tjusas av. Kafka, skrev något elakt:

”/... / men jag kan inte komma ihåg /.../ att ha fört ett stort, sammanhängande, hela mitt väsen blottande samtal med honom, / i.e. M. Brod / såsom det självklart ändå måste ha hänt, när två människor mitt i en omgivning av egendomliga och känsliga uppfattningar och erfarenheter rådfrågar varandra. Och Maxens ( och många andras ) monologer har jag då verkligen åhört, för vilka bara den ljudliga, men för det mesta också den stumma motparten fattades.”<sup>xix</sup>

I skuggan av det sjudande Wien försökte även Prag att skapa ett livligt kulturellt klimat under de år då Kafka växte upp där.<sup>xx</sup> På det tyska universitetet under Kafkas tid fanns ju c:a 17000 livshungriga och nyfikna elever. Ävenså fanns två tyska teatrar, varav den ena var musikteater, åtskilliga kulturföreningar o.s.v. Kafka kunde på teatern se sådana verk som August Strindbergs *Fröken Julie*, flera av H. Ibsens dramer, samt t.ex. Shakespeares *Hamlet*, *Nathan der Weise* ( G. E. Lessings utmärkt pedagogiska upplysnings-och toleransdrama i Voltaires anda, Schillers, Goethes, Molières, G. B. Shaws pjäser, även Arthur Schnitzlers, - ett av Kafkas hatobjekt - och Kafka kan också möjligen ha besökt en föreställning av Giuseppe Verdis *Rigoletto*, med stjärntenoren, legenden, Enrico Caruso i huvudrollen..... Vi är inne i en tid, 1871-1914, som kallas ”Den långa fredens tid” av Svenström i *Grimbergs världshistoria*, på tröskeln till en oviss ny. Lite beträffande teaterkulturen, och vad FK ansåg om den, kan man följa i de, i vissa avseenden ganska utslätade, *Breven till Felice*. Man kan undra om Kafka alls tog till sig musiken, operorna och teaterpjäserna annat än mycket starkt censurerat som ett led i hans kamp med sig själv, och som ett led i det allt överordnade författandet. Inget talar för att Kafka riktigt kunde ta till sig varken musik eller konst på ett djupt och brett sätt. Enligt Brod, Kafkas

bäste vän, som var musikkritiker och själv spelade bra piano, så var Kafka omusikalisk.

Den, som hävdar att staden var maktmässigt splittrad, har nog använt sig av ett allmänt omfattat s.k. sociologiskt faktum. Just Max Brod, en klart konservativ människa, betecknar alltså stämningen i Prag såsom *naiv*, och det var närmast som ett störande revolutionärt inslag i den bilden, när den för sionismen kämpande Martin Buber där startade sin tidning, där Kafka mer av en slump kom att bli representerad, eller när Karl Kraus, som hade grundat sin tidning *Die Fackel* 1899, i Wien kom därifrån till Prag för att föreläsa. ”Preussen är frikostiga med munkorgar.” menade Kraus:” Österrike är isoleringscellen, i vilken man får lov att skrika högt.”; en beskrivning från Kraus sida av den ”repressiva toleransen”, långt före Marcuses tid. Kraus talade inför entusiaster i den livaktiga studentföreningen ”Die Halle”. Den store häcklaren av både politiska och kulturella företeelser - inte minst psykoanalysen -, kom till den ändå lilla pragensiska studentföreningen hela femtio gånger från år 1910 och framåt.

Oswald Spenglers bok – första delen - om västerlandets undergång var en betydande händelse kring krigsutbrottet. Spenglers undergångsvision är ju förvisso av det suddiga och metaforiskt slaget, den är ”etwas geistesgeschichtliches”. Spengler hävdade att kulturhistoria var ”fysiognomik”, samt att en kultur var en *organism*. Kraus skulle senare polemiskt och fintligt komma att kalla Oswald Spengler för ”der Untergangster”. Om Kafka personligen lyssnade till Kraus´ föredrag är inte helt säkert, men det är högst troligt att han hörde honom flera gånger. Kraus kände till Kafka, och omnämnde honom i ett brev som Kafka, der Dichter”, och för Kraus var begreppet ”Dichter” ett honnörsord..

Ytterligare en judisk intellektuell, som, liksom Kraus hade gjort, lämnade judendomen, ty detta var då alltså inte ovanligt och rentav mode, var wienaren Ludwig Wittgenstein. Kraus var den senares favoritförfattare. LW. lät alltid eftersända Kraus tidning *Die Fackel* till sig, var han än befann sig, just som bl.a. Strindberg gjorde.

Rabulisten Kraus blev senare en kraftig motståndare till den moderna sionismens grundare, publicisten Theodor Herzl samt även då givetvis vapendragaren Buber, som ju Kafka alltså hade en del affärer med. Kraus motstånd mot Buber måste ha varit än större än det mot Herzl, givet den starka dragning till en löjlig mystik som finns i somliga av Bubers skrifter, som *Gog och Magog*. Det finns en stark likhet mellan den extremt polemiska naturen hos Kraus och t.ex. den hos t.ex. Søren Kierkegaard. Båda dessa litteratörer behövde i vissa avseenden ett starkt motstånd för att kunna producera. Ty denne senare hävdade, inte utan personlig övertygelse: att ”Auktoriteter kan man inte ha till någonting.” i sin bok *Philosophiske Smuler*. Även hos F. Kafka spelar "auktoriteter" stor roll. Makt är ju ett av de stora grundteman som vi möter hos Kafka. Jfr. här även den utveckling i auktoritetens skugga som den med Kafka samtidige Max Weber, och själva sociologin, genomgick med direkt hänsyn till dennes fader<sup>xxi</sup>, som en parallell till Franz kamp mot sin far.

Kraus' inflytande var brett : om detta vittnade både Freud och t.ex. Arnold Schönberg, Schönberg, som ju senare emigrerade till USA.. Kraus är i stort sett är oöversättbar, delvis p.g.a. den språkliga virtuositeten och de subversiva dubbeltydigheterna. För Robert Musil, som då var litteraturkritiker i Wien, var Karl Kraus otvetydigt en Freuds jämlike i samhälleligt inflytande inom Franz Josefs rike. Kraus lät tiden, och tidens ord,



speglas genom en mångbottnad satir. Efter krigsslutet fortsatte Kraus med sin tidning, men reste också runt i det habsburgska riket på föreläsningsturnéer, som blev till personliga shower, nästan som ett slags *stand up comedies*. Han skrev senare världens längsta teaterpjäs, samt komiska och satiriska libretton till Offenbachs musik och turnerade med en föreställning, där han ensam med ett piano, sin sång och sina enastående kvicka texter ”underhöll” det av honom föraktade etablissemanget. Karl Kraus dog år 1936.

Vikten för Prag av att Kraus besökte staden kan icke nog understrykas just eftersom Prag alls inte då hade några stora, lysande intellektuella, som med omvälvande idéer och karisma kunde stimulera direkt kulturlivet. I Wien fanns däremot en hel hord sådana personer. Brod skulle senare – vilket säger en del om inflytandet från Wien - karaktärisera sig själv och Kafka såsom Prag-österrikare.<sup>xxii</sup>

Man levde i en tid främst behärskad av borgerligheten. Borgerlighet innebär dubbelmoral. Att leva i en kultur präglad av den inre spänningen mellan två moraler kom dennas konst- och konst- och kulturyttringar och filosofi att bli speciella, och präglas av en inre oro. Att spänningen måste ta sig uttryck i någonting spökligt, groteskt eller katastrofiskt, var en känsla som fanns under ytan. Över denna yta härskade det skenbara lugn, som skapades av en balans upprätthållen av en klassåtskillnad, en etnisk åtskillnad, en repression av arbetare, en kamp mellan fäder och söner och av ett centraleuropeiskt fält där makten var en allians mellan kungahuset, kapitalet och den gamla bördararistokratin. På vissa håll i östra Europa var inte ens slaveriet inte upphävt. Arbetarrörelser och strejker var nyss uppfunna medel av underklassen för att hävda sig. Olika politiska ideologier, som anarkism, anarkosyndikalism och social-

ism yttrade sig i bildandet av föreningar, internationaler, fackföreningar och dessa ordnade sig ibland i samfällda protester, samt ibland som spontana regelrätta upplopp, ibland förorsakade av enskilda tragiska händelser. Sociologin var just officiellt uppfunnen av Émile Durkheim, i Frankrike, och den sökte explicit finna orsakerna till de samhällseliga och politiska förloppen i smått som stort. Filosofin skulle i vissa fall tvinnas samman med sociologin, såsom redan historiefilosofen innan, som t.ex. Hegel och Vico, faktiskt gjort, och som fallet delvis var med Spengler, och skulle fortsätta att göra, om än utan att använda termen ”sociologi”. Nu tillhörde Kafka borgarskiktet under denna egenartade och sig allt snabbare omvälvande tid. Han kom som författare att tillhöra det man kallar ”modernismen”, en riktning som framför allt, med sitt märkliga begrepp tillhör just denna tid.<sup>xxiii</sup> Som medborgare kom han aldrig att bli någon revolutionär, och hans sympatier för olika socialistiska rörelser stannade vid mer eller mindre praktfullt provokativa och underhållande yttranden i privatlivet och de progressiva moderörelserna, som Hugo Balls dadaism och liknande lämnade honom fullständigt oberörd.

## Barndom och uppväxt

---

FRANZ KAFKA VAR FÖDD i Prag 1883 och döptes, av sin assimileringstörstande far Herman efter kejsaren, efter Franz-Josef. Franz var ende son till Herman Kafka, en från Böhmen 1881 invandrad bondson. Denne<sup>xxiv</sup> var av västjudiskt ursprung, och klädeshandlare. Hans fru, Julie f. Löwy, av östju-

disk härkomst, var dotter till en välbärgad Pragensisk bryggare. Släkten Löwys var, med medelklassens mått, bildad. Där hade funnits en rabbi, och där fanns FKs ogifte morbror Alfred, som var statlig järnvägsdirektör i Spanien, Onkel Siegfried, halvbror till Julie, var ogift läkare i landsorten och en annan morbror, också denne ogift, Rudolf, som var bokhandlare klarade sig också väl och hade, troligen i assimileringssyfte, konverterat till katolicismen.<sup>xxv</sup> Denne Rudolf träffade de sällan, och han betraktades som något av svart får i släkten. Rudolf tog sitt eget liv 1922 liksom Siegfried långt senare gjorde det 1942, men då för att förhindra deportering till Theresienstadt, i full visshet om vad som väntade där. Mycket stora delar av släkten Kafka kom att utplånas av Hitler.

Franz farfar, Jakob Kafka, hade varit en fattig *kosher*-slaktare, och dog hemma i byn Osek i Böhmen när Franz var helt liten, vid hög ålder. Apropå namnet "Kafka" kan nämnas följande: när nämnde Josef II hade låtit assimilera judarna, så tog sig dessa, i de tjeckisktalande områdena, ofta tjeckiska djurnamn som efternamn: Kafka = Tj.: kavka = Sv. kaja. Namnet Kafka kom senare också att hindra att familjens affärslokal plundrades av den tjeckiska underklassen under de etniska oroligheter som blommade upp mellan de tjeckisktalande och de tysktalande från och till, trots att affären alltså ägdes av ganska så välbeställda tysktalande.

Herman Kafka, en stor och kraftigt byggd karl, var medlem i judiska församlingens råd, och tillhörde den enda synagoga i Prag som hade gudstjänst på Tjeckiska, vilket alltså förblev det enda språk, som han helt behärskade. Herman var även medlem i en judisk förening, - antalet föreningar i Prag var mycket stort, c:a 200 - men var för övrigt mest inriktad på sin affärsrörelse.

Det hade i Europa i århundraden funnits en spänning mellan de mer ”liberala” assimileringsinriktade västjudarna och de konservativa, mer religiösa, östjudarna. I Franz Kafkas familj fanns något av båda grenarna representerade. Någon ortodox judisk uppfostran fick inte Franz, då det inte rimmade med faderns uppfattning om juden och om judarnas framtid i Centraleuropa. Herman Kafka var framgångsrik och en prononcerat auktoritär familjefar.

Franz hade tre systrar, kallade Valli ( g.1913 ), Elli ( g.1910 ) och Ottilia ( g.1920.). Två bröder dog ( den ene i mässling, den andra av en öroninfektion ) mycket tidigt,( Georg, 1885-1885 och Heinrich 1887-1888.) Vi vet att Julie tidigt tog hjälp till att ta hand om barnen och att Franz hade en fransk guvernant, *Mademoiselle* Bailly, från tidiga år. Han lärde sig Franska av henne, och kunde senare läsa detta språk flytande och gärna. Man hade kokerska, hembiträde, hushållerska, ett *faktotum*, ”Das Fräulein”, en tjeckiska, den enbart tjeckisktalande Marie Werner(-ová) och flera guvernanter och annat tjänstefolk avlöste varann. Julie tycks ha gjort sig själv nästan osynlig, utom för mannen. Franz Kafka växte upp i ett tvåspråkigt hem. och han var tvåspråkig, även om han uteslutande gick i tyska skolor och den tyska delen av universitetet. Hebreiska lärde han sig – p.g.a. familjens irreligiositet - aldrig fullt ut. Familjen bodde alltid i Altstadt eller nära. På flera ställen där. Från hösten 1912 bodde man i ett hus vid Altstädter Ring, i ”Kinsky-Palatz”, där faderns butik också låg i bottenvåningen, samt där även Franz’ realskola låg. Man hade från våningen utsikt över floden Moldau.

Anna Pouzarova, en av guvernanterna, eller eg. hembiträde, närmast barnflicka, men också lekkamrat till barnen Kafka - bara två år äldre än FK (sic!) - gav långt senare 1995 i

tyska *Der Spiegel* en bild av den unge Franz och hans syskon i Kafkas hem:

"Jag hade hand om uppfostran av Franz Kafkas tre systrar. Det var den 15-åriga Gabriela, den 13-åriga Valerie och den 11-åriga Otylie (Ottla). Ella gick redan i privatskolan i Schönborns, och de två andra flickorna följde jag varje morgon till skolan på Fleischergasse. De två flickorna var pigga, lärde sig lätt, - den temperamentsfulla Ottla var bångstyrig, men också ett älsklingsbarn. Franz studerade juridik vid det tyska Karls-Universitetet /.../. Bredvid dörren stod skrivbordet, där det låg *Römische Recht* i två band. /...../ Den unge herrn var mycket flitig. När han var hemma satt han nästan alltid vid sitt skrivbord, studerade och skrev. Herr Hermann Kafka, barnen och jag åt vanligen middag utan Fru Kafkas närvaro. Denna åt först när "chefen" åter gått till affären. När Franz vid middagstid kom hem, så åt han helst tillsammans med modern.. /---/

Två gånger i veckan kom pianolärarinnan. /... /. Ottla tog en dag hem en gul kanariefågel, och Franz beundrade den, liksom de yngre systrarna gjorde. Han gav den ett namn - Karabontara -, ett namn tillräckligt komplicerat, för att flickorna måste öva sig på det, för att inte bryta tungan av sig, som Franz uttryckte det. Efter ett tag hade det lilla flygfåt vant sig vid det namn som Franz bestämt. Kanariefågeln flög på mornarna, när vi öppnade buren, omkring i vardagsrummet, där man sällan var. Om det var ledig tid för lek, så gick Valerie (/Valli/) in i rummet, sträckte ut sin hand och ropade: "Karabontara!". Kanariefågeln kom flygande, satte sig på Valeries hand och lät sig bäras till buren. Uppenbarligen hade Franz tränat den under sina lediga stunder. Snart efter kanariefågeln kom ytterligare ett "djur" in i familjen, när flickorna någonstans funnit en liten hund - en Fox terrier: "Men vem skall sköta om hunden, när ni är i skolan? Självfallet hembiträdet !". Och så var det alltså nödvändigt att föda upp hunden, som inte kunde äta själv än, och vi måste mata den först med flaska med mjölk och sedan med mjölkskål.

När Franz kom in till oss i köket, blev jag och kokerskan Fanny alltid glada. Den unge herrn var ingen vän av billiga skämt och skoj.

Även hans muntra blick var på ett sätt samtidigt allvarlig. Han frågade om hur vi mådde och om vi hade mycket att göra. /..... /.

Franz Kafkas mor, Fru Julie Kafka, tyckte jag mycket bra om ända från första ögonblicket. Hon var sysselsatt alla vardagar i affären och även söndagsförmiddagarna, men trots det aktiv i hushållet och vänlig mot alla.

Under mitt år som anställd hos familjen Kafka blev inte en enda gång någon sjuk, - alla tycktes ha järnhälsa. /..... /

Inför loven kom Franz, uppklädd till gala, in i köket med ett kaffekannlock på huvudet, och med ett skärp över bröstet, gjorde honnör, för att sen avlägsna sig. Kanske hade han klarat något prov. Snart efter for vi på ferier till Zalezly ( Sallesel ) i närheten av Usti nad Labem ( Aussig, vid Elbe ). Vi badade ofta och länge i Elbe och solade oss på stranden, alltid avskilt och utan baddräkter, för att känna oss som en del av naturen, och för att njuta av solen och sommaren. Franz åkte till Dresden, men kom snart tillbaka. Det gjorde honom gott att vara på landet. Han cyklade mycket och spelade tennis med en vacker flicka. Efter återkomsten till Prag skrev han en längre dikt - "Stella". Så hette nämligen flickan." ( A.P. *Der Spiegel*, 1995.)

Att Franz var mycket förtjust i Anna P. förmodas av Gerhard Rieck, som anför belägg för denna tes.<sup>xxvi</sup> Men Rieck hävdar inte bara detta, men att hela författarskapet är determinerat av denna tredubbelt förbjudna kärlek, och redogör så för alla transformationer, som denna kärlek i FKs verk föregivet genomgår.<sup>xxvii</sup> Den av AP nämnda dikten, "Stella", tycks vara den enda kärleksdikt som Kafka skrev under hela sitt liv. Tilläggas kan att kanariefåglar, icke bara *Karabontara*, alltid förekom i hemmet. Man hade också två katter. Man kan konstatera att barnen tilläts lära sig spela piano. Utan tvivel gick detta för sig, eftersom paret Kafka båda två inte var hemma om vardagarna, men arbetade.

Mycket tidigt kom Franz i konflikt med fadern. Han blev en gång i tidiga år, som kanske 4-5-åring, uteläst på balkongen

<sup>xxviii</sup>, som straff för en mindre förseelse.<sup>xxix</sup> Bl.a. just Rieck fäster ( liksom ju FK själv i sitt brev till fadern ... ) stor betydelse vid denna händelse. R. kallar den för *grundtraumat* hos Kafka. Sonen hade, som han själv beskriver det i *Brevet till fadern*, gått upp på natten, "inte på grund av törst, men dels för att förarga, dels för att underhålla" och bett föräldrarna om ett glas vatten. Fadern hade blivit arg, och hade burit ut honom på balkongen och reglat dörren, och så lämnat Franz i bara nattskjortan därute i kylan. Denna händelse, menar Rieck, skulle ha understrukit faderns makt, och hos FK traumatiskt, i denna form bevarat, förstärkt ett Oidipuskomplex hos honom, något som Kafka aldrig nånsin skulle komma över eller förbi. Så menar också R., att denna händelse är - eller kan vara - ett s.k. "täckminne"<sup>xxx</sup> för hela situationen, för *Oidipussituationen*, för Franz förhållande till den "brutale" fadern, - och för ett sexualtabu, i enlighet med Freuds teorier om *Oidipuskomplexets* betydelse. Julie skulle här ställt sig som stödjande av tabut. Andra menar att denna händelse är – medvetet eller omedvetet - uppförstorad av Kafka, och att när den nämns så centralt i *Brevet till fadern* – som alltså var ett verkligt brev, skrivet, vad vi vet, i nov. 1919 i landsorten, så var det måhända överdrivet.

Man bör kanske hysa ett visst tvivel just beträffande vikten av upplysningen om denna bestraffningshändelse. Kafka skriver om den som vuxen i ett brev till fadern. Han *både* anklagar och förlåter fadern i detta brev, där han således, uppenbarligen fruktlöst, söker komma över en situation, som han upplever själv att hans far försatt honom i. Brevet, bestående av fyrtiofyra maskinskrivna sidor, överlämnades av Franz till modern, Julie, som dock aldrig gav det till fadern. Att detta svek skedde har antagligen sekundär betydelse. Den mest signifikanta i hela denna historia är ju det, att Kafka inte alls vågade personligen ge brevet till fadern. Man kan misstänka att skrällen för fadern

varit stor, och grundlagts tidigt. Men Franz hyste också kärlek till sin far.

Av ett annat brev, det fyra sidor långa brevet till Max Brod, - skrivet 4 dec. 1917, där FK avslöjar sin oerhörda skräck för råttor ( det s.k. ”rättbrevet”! ), kan man dra en del slutsatser, då kanske särskilt om man har Freuds essä om *Rättmannen*<sup>xxxvi</sup> *in mente*: nämligen att Kafka hade, vad man skulle kunna kalla, en form av solitt tvångssyndrom, och de hos honom frekventa straffantasierna är troligen tätt förknippade med ett helt kluster av ångest, tvång och kastrationsskräck, med rötter i den låsta oidipala situationen.<sup>xxxii</sup> Många kfkaberättelser har skuld och straff som tema. Att Kafka som vuxen hade masochistiska sexuella böjelser, och att han berättade om dem, det har Brod avslöjat. Angående *Rättmannen*, så hade denne Freuds patient läst om kinesisk råttortyr i samma bok som Kafka, d.v.s. i Octave Mirbeaus *Le jardin des supplices*, sv. *Lidandets lustgård*, Ll, s.180f., vilken ibland generellt nämns som ”förlagan” till Kafkas *I straffkolonin*.<sup>xxxiii</sup> Det har framkastats en hypotes om att Kafka skulle, livet igenom, lidit av en tendens till sexuell åtrå av unga pojkar och flickor. ( Jfr. Friedländer.) Att mycket av Kafkas våndor skulle vara en kamp mot en pedofil läggning. Vissa anteckningar från Kafka kan tyda på detta.

Herman Kafka torde ha haft en mycket stor, nära nog förödande, betydelse för den unge Franz. Inte förrän framåt 1923, då i Berlin, tycktes han kunna släppa något av sitt känslomässiga beroende av denne.

På grund av att den unge Franz aldrig visade något intresse för ”galanterivaru”-butiken, eller affärer i allmänhet, men hellre för konst, litteratur o.s.v., så brukade fadern under F.K.s gymnasieår i frustration reta Franz, och han använde då gärna vass oförblommerad ironi, kallade sonen för "Herrn Kafka", samt



med omotiverat anklagande indignation visa upp de frostsador på händer och fötter, som han som barn hade fått vid arbete med att på lervägar med skottkärra frakta fläsk i alla väder, alla årstider, för sin far, Jakob Kafka, i byn på den sydböhmiska landsbygden. Att Herman Kafka använde ironi, kan ha haft sin botten i bitterhet över den hårda uppväxten. Dock hjälpte unge Franz till i butiken då och då - och talade där då både tyska och tjeckiska. Detta inträffade mest när föräldrarna åkt på semester. Vanligen arbetade Herman hela dagarna i butiken, Julie kanske halva, medan Ottla, den yngsta system, nio år yngre än FK, arbetade nästan lika mycket som fadern. Centrum för familjen var affären, och, eftersom utbudet i affären inte var nödvändighetsartiklar, men små lyxartiklar, såsom schalar, spatserkäppar, paraplyer, muffar, underkläder, o.s.v., så var denna ytterst konjunkturkänslig.

Julie nämns knappt i dagböckerna, medan fadern ofta är närvarande i dessa, samt – nödtorftigt maskerad – i verken. Franz kände sig bl.a. fysiskt underlägsen fadern, och i samband med den känsla av oduglighet, som i många avseenden präglade F.K., kom fadern att stå i centrum för de livsdugliga, till vilka F.K. alltså kände sig stå i - alltmer växande - motsatsförhållande till. Konflikten mellan fadern och sonen kom att bestå i hela FKs liv. Fadern förekommer, ofta karikerad, ibland mer som en dunkel makt i flera av FKs noveller och romaner. När Franz kom med en av sina små böcker och nyutgivna novellsamlingar och stolt gav dem till fadern, sade denne alltid: ”Lägg den på nattduksbordet!” Det lär så småningom ha blivit som en rit dem emellan, en betydelsediger sådan. Herman Kafka yttrade, såvitt vi vet, aldrig ett enda ord om innehållet i sonens noveller. Troligt är att han dock läste dem. Kanske utan att begripa någonting. - Kanske föresvävade honom dunkelt nå-

got i paritet med vad Freuds fru Martha ansåg om sin mans sysslor, nämligen att denne ”sysslade med någon slags pornografi”. Martha Bernays hade väl här inte helt fel. - Att FKs böcker ofta ,i vissa avseenden, hade med fadern Herman, att göra, det är nog något, som han förmodligen insåg, men aldrig heller kommenterade. Samtidigt måste man ju inse existensen av den klyfta som fanns mellan å ena sidan fadern, som praktiskt taget vuxit upp i en potatisåker, och å den andra sonen, som med doktorsgrad, i urbant välstånd, skapat av fadern, skrev högmodernistisk prosa.

Franz var pojktig och hjälpsam, skriver hembiträdet Anna Pouzarová – trovärdigt - i sina hågkomster. FKs systrar syns ha varit sinsemellan olika. Elli och Valli flickaktiga, Elli mycket tyst. Otlä självständig och stark, och avgjort mer frihetstörstande än de båda andra. Franz och Otlä synt ha varit i somt lika, och de hade livet igenom hemligheter ihop. De bodde ju också senare i livet, under FKs sjukdom, på landet tillsammans i flera månader. Otlä är onekligen i FKs brev och enligt foton en karismatisk och intagande figur.

Om Franz Kafkas barndom vet vi, sammanfattningsvis, inte mycket. Han tycks som yngling ha varit lugn, vänlig och välorganiserad. Liksom han förblev hela livet, om än kanske oron steg, och han företedde autistiska drag, eller drag av Aspergers. Dessa har förmodligen sällan med barndomsupplevelser att göra. Jämför dock t.ex.: psykoanalytikern Alice Miller, *Du sollst nicht merken*,<sup>xxxiv</sup> där Miller gör en psykobiografisk analys av FK utifrån perspektivet: den ”frånvarande modern/skräcken för den dominante fadern”. Som Miller menar, så har modern, Julie Kafka, som i 3-årsåldern förlorade sin mor, som bara blev 28 år, kanske själv inte varit helt kapabel att ge kärlek.

Sammanfattningsvis kan man säga, att utifrån de källor till familjelivet hos Kafkas som finns, så tonar fram en bild av en familj, där det känslomässigt var varken särskilt varmt eller särskilt kallt. Dans och musik förekom sparsamt i familjen. Det kortspel fadern ägnade sig åt med vänner på kvällarna, var ett enkelt kortspel - föraktat av FK - och när vänner inte fanns till hands, så spelade modern ensam kort med Herman. Denne tycks ha levt för arbete och familj. Religionen betydde inte någonting alls för någon i familjen. Det tjeckiska tjänstefolket utmålas i brev och dokument som ärligt, och tillgivet. Franz själv tycks inte varit något ”klängigt” barn, - att han nu skulle ha saknat omvårdnad och ömhet finns inga direkta uttryck för. Men det kan också ha dolts för oss. Fadern hade en klar bild av hur han ville att hans familj skulle vara, och han hade klara, rationella, bestämda planer för sina barn. Modern verkar ha varit nöjd med sin lott. Ekonomin i familjen – och släkten i övrigt - verkar varit ordnad, om nu Kafkas än inte var exceptionellt rika. Man råkade alla så småningom in i ekonomiskt svåra tider i början av 1920-talet. Syskonen tycks ha hållit sams, olika som de var, och man hjälpte varann, som vanligt inom judiska familjer, om än delvis på order från familjeöverhuvudet. Många av familjemedlemmarna råkade ut för de mest fasansfulla öden under Hitlertiden.

Om Franz Kafkas egen syn på sin ungdom/barndom och Prag kan man något få en impressionistisk inblick i, om man läser hans debutprosasamling *Betrachtung*, där det främst är det oppnäeliga och bitterljuva, som stannar såsom rest hos läsaren.

Hur familjesituationen och förhållandet till fadern kom att sätta prägel på en stor del av hans sinne har utretts av många. Familjen var en trygghet för honom och i sitt författarskap kom han ofta som vuxen – så vuxen han blev - att lätt maskerad

skildra hela denna familj, och märkligt är att familjemedlemmarna inte protesterade mot detta, men mer var roade av det, särskilt systrarna.<sup>xxxv</sup> Kafka trodde aldrig att någon skulle märka att han använde scenerier från familjen.

Under gymnasietiden iakttog den unge tystlåtna unge Franz en avvisande attityd mot den då florerande romantiska versen. FK rentav demonstrativt avvisade den, i borgerligt *ressentiment*, o. skrev nästan enbart, men mycket gärna, prosa. Hela romaner.( som inte är bevarade.) Han utmärkte sig i en diskussion med en klasskamrat, Hugo Bergmann, sedermera Teologie Dr. o. professor i filosofi i Jerusalem, genom att energiskt hävda *socialistiska* åsikter.

Någon speciellt duktig skolelev var Kafka inte. Han hade svårt för matematik o liknande, låg dock annars betygsmässigt något över genomsnittet i alla ämnen och lyckades, efter de för den känslige gymnasisten dåförtiden alltför vanliga åren av vanda, med att avlägga sin studentexamen 1901. Han var hela skoltiden igenom rädd för att inte klara av studierna. Kafka skrev in sig vid *Ferdinand-Karls-Universitetet* för juridikstudier efter en ansats till studier i kemi samt en termins studier i humaniora. Han hade egentligen inte alls något intresse för ämnet juridik. Han ämnade skaffa sig en anställning, behaglig och inkomstbringande nog att tillåta honom att författa halvtid, eller om nätterna. Ty för skrivandet hade han tidigt fått en het passion.

. En nästan jämnårig kamrat, den redan nämnde Max Brod, en lätt kutryggig, kortväxt pojke, höll ett föredrag om Arthur Schopenhauer, och dennes syn på ödet och framtiden, på studentklubben den 23 Oktober 1902. Eftersom Brod i sitt före-

drag gick till angrepp mot Friedrich Nietzsche och kallade rentav denne ”svindlare”<sup>xxxvi</sup> - och eftersom Kafka i motsats till Brod uppskattade N., så sökte FK upp Brod efter föredraget, och man diskuterade livligt, under stark positionering. En vänskap startade dock här, som skulle vara livet ut,

På sommarloven under sina studieår skrev Kafka brev till kamrater, Oscar Pollak, Baum, Kisch och Max Brod, och berättar om sin omfattande litteraturkonsumtion, ofta i extatisk tillägnelse, men ger också uttryck för sin känsla av skönheten omkring honom, i husen och i landskapen.<sup>xxxvii</sup> Sådan känsla inför naturens skönhet skulle senare komma lysa helt med sin frånvaro hos Kafka. Ibland kom breven från München, ibland från morbror Siegfried Löwys hus på landet i det lilla idylliska Triesch norr om Prag.

=====

Kafka tycktes vara ”född med” en enkel o flytande stil. Redan tidigt *förhäxad* av orden. Jfr. här vad Sartre kom fram till om Flaubert. Vad betyder en "förhäxelse av ord"?<sup>xxxviii</sup> Man ser i dagböckerna, att F.K. skrev mycket, och gärna , på ett vackert, spänstigt, otvunget o. detaljrikt sätt. *Dagböckerna* är behagligare och intressantare att läsa, än de många breven, där Kafka ofta är omständlig, givetvis mindre öppen och tycks rentav ofta manipulativ. Han är dock inte *histrionisk* som personlighetstyp. Han är noggrann och eftertänksam, logiskt klar och låter sig sällan ryckas med av känslor. Vissa brev, som de till sina överordnade, är mästestycken av takt och finess. Nästan *lustfyllt* eleganta och korrekta. Så kom orden, för FK, - troligen - att stå lite ”i vägen” t.ex. för en omedelbar naturupplevelse, och måhända för en naturlig människo- och livsupplevelse. Eller kanske förhöll sig det hela tvärtom, orsaksmässigt.

Kafka skulle senare många, många gånger under sitt liv i brev och dagböcker, måhända också i berättelserna själva, understryka, att litteratur var det enda som betydde något för honom.

Kafka fann sin favoritlektyr för resten av livet: memoarer och biografier. Kafka läste rikligt med böcker och tidskrifter av alla slag livet ut. Troligen dagligen, bl.a.: *Bohemia*, *Deutsche Arbeit*, *Der Jude*, *Der Prager Tageblatt*, *Hyperion*, *Wir Vännerna* Max och Franz läste sedan åtskilligt litteratur tillsammans, bl.a. både Platon och Flaubert, båda på originalspråken! Flaubert kom att bli Kafkas stora förebild. Man hade högläsningar av Flaubert hemma hos varandra. Det hände att Kafka, excentriskt, inte alls dök upptill sammankomsterna, om han inte visste, att han fick lov att läsa Flaubert högt.

Senare kom FK att något umgås med Franz Werfel,<sup>xxxix</sup> poet och teaterrecensent m.m.. Franz Werfel var i sin tur en av Kafkas mest fränt kritiska läsare. Denne konkurrent var charmig, extrovert o. mångbeläst, yngre än Kafka, och hävdade om Kafkas debutsamling *Betrachtung*: "Det där blir aldrig läst utanför Böhmen!". Han kom att få rejält fel. En av de andra senare mer kända författare som Kafka något lite kom att känna var Robert Musil,<sup>xl</sup> som, ostentativt begåvad, först studerade filosofi i Berlin, blev officer, och sen sent slog sig ned i Wien, som tidningsredaktör, varifrån han flydde först 1933, för att, ruinerad efter hyperinflationen i hemlandet på 20-talet, nära nog utfattig leva, som gift dock, ett skivrarliv i Schweiz. FK var inte imponerad av Franz Werfels prosa. Werfel gjorde emellertid stor succé med sitt författarskap. Kafka sökte inspiration på annat håll. Det verkade i stort svårt att imponera på Kafka. Han tycks ha varit enormt kräsen när det gällde litteratur. Werfel – tillhörande "expressionisterna" - hade en enastående produktionskapacitet. Expressionisterna kom med sin upproriska dikt

nästan direkt ur skyttegravarna och ut ur den europeiska chocken kring 1918.

”Man kunde tro att den expressionistiska tekniken hade upfunnits för krigsbruk, så troget rapporterar dessa hackiga, flämtande, krampvridna verser den orimliga fantasmagori som virvlar kring skyttegravarnas befolkning. Förarbetet är gjort, fenomenvärlden söndersprängd och vårdlöst hoprörd – den ’borgerliga’ verkligheten avslöjar gripande sitt innersta väsen av kaos och fasa.”

skriver kritikern Klara Johansson om Sternheim, Werfel, Edschmid, Heym och Trakl 1946 i sin fina bok *Det rika stärbhuset*.

Intressant tycks mig också det vara att de två vännerna, Franz och Max tillsammans roade sig med att översätta Platon. Den stil i vilken dialogerna är författade, främst de tidiga, liknar i mycket vissa diskussioner som förekommer i Kafkas romaner och noveller: ett nära nog rabbinskt hårklyveri som plötsligt avbryts av något drastiskt inhopp, som förändrar diskussionen totalt. Ibland kan ju Platon också strö in bilder av mytologiskt eller metafysiskt slag, där han använder ett nyskapande, poetiskt språk, som i *Staten, Timaios*. För övrigt så kan man ju se hela Kafkas författarskap som en gigantisk polemik mot just Platon och dennes filosofiska idealism. Kafka ju tillhörde världslitteraturens mest gedigna och skarpsinniga skeptiker. Så måste översättandet av Platon ha varit en ganska roande och lärorik syssla för den unge man, som redan stiftat bekantskap med Nietzsche och som, i motsats till Brod, tagit till sig dennes idéer i riklig grad, med stor entusiasm och stort allvar och som senare skulle bli något av en expert på att skriva dialog.

Kafka besökte med Brod Paris, Europas kulturhuvudstad, två gånger. När Max Brod då gick på opera, valde Kafka istället

att besöka ... en galoppbana. Man besökte också ett konstmuseum, och Kafka föll i hänryckning över en litografi föreställande Voltaire, troligen mest i förtjusning över själva objektet. Kafkas intresse för bildkonst och musik var inte särskilt djupt. Det tycks, som om Kafkas resor till världsmetropolen Paris (1910 och 1911.) blev ganska misslyckade. Under den ena resan blev FK sjuk i en inflammation.

Kanske att det också var mötet med denna stad, som då, under ett 15-tal år, obestriddligen var centrum för "Modernismens födelse", <sup>xli</sup> som kom honom att, s.a.s. "i stormens öga", både tappa andan och gripas av ångest. Under övriga resor var det Norditalien med Lugano och Venedig, som han kom att besöka. Kafka besökte också Tyskland, Hamburg, Helgoland och Rügen, Wien i Österrike och även Marienlyst i Danmark på badsemester.

Han tillbragte under senare delen av sitt liv mycket tid på sanatorier för sin tbc. Dessa sanatorier låg på landsbygden, för luftens skull ibland högt belägna i det centraleuropeiska bergsmassivet.

Med Max Brod och dennes bror Otto företog Kafka en resa till Italien, där de besökte en flyguppvisning utanför orten Brescia. Brod och Kafka hade bestämt sig för att inbördes tävla om vem som skrev det bästa referatet av denna tillställning, som i själva verket var en tävling, där också den berömda franske prisflygaren Blériot deltog.

Detta referat kom att bli FKs publicistiska debut. I dagstidningen *Bohemia* kunde man 28/9 1909 läsa *Die Aeropläne in Brescia*. I artikeln finns bl.a. omnämmandet av den närvarande kompositören Puccinis röda "trinkernase" också i artikeln en betraktelse över tävling, perfektion och mod. Vad man slås av när man läst Kafkas dagböcker, - i *Originalfassung*, och det



material av litterära skisser och annat, som är bevarat och sammanställt av Brod i volymen *Hochzeitsvorbereitungen auf dem Lande*, är den *precision* i tanke och uttryck, som Kafka besatt. Här finns stort sett inte en endaste slapp, ologisk eller oprecis formulering, men allt, även i de tröttaste stunder, tycks vara hämtat inifrån ett osedvanligt klart, logiskt och balanserat ( och musikaliskt ) intellekt. Man – jag - slås, i egen subjektivitet, av, att det är en intelligent person som skriver, och att det finns en intensiv energi bakom, även om denna energi inte är av det allt överflödande slaget, men tycks av det mer fasthållande, precisa.

Kafka var assimilerad och irreligiös. Det tycks som om han ibland stöttade en sekulär sionism, mer än att han nånsin omfattade en verklig sådan. Max Brod propagerade livslångt för sionismen. Kafka själv gick ju aldrig att helt vinna över till den sionistiska åskådningen. Saul Friedländer: ”Kafka var aldrig sionist.”<sup>xlii</sup>

Kafkas intresse för den judiska identiteten ökade helt visst med åren, kanske i takt med hans inre desperation - detta sammanföll också med hans sjukdom och den med åtföljande isolering och eftertanke, kanske i takt med att hans omgivning, den krets av judiska intellektuella, som han alltmer kom att tillhöra, drogs till diskussioner om den judiska gruppens isolering i Prag, samt kom mer och mer fundera kring ett idealsamhälle i Palestina. Hans studier i hebreiska språket blev mot slutet mer intensiva. Han studerade detta språk i själva verket i minst två omgångar, en period i 25-årsåldern, samt även under den period när han var dödssjuk. Det är svårt att påvisa, att detta studium hade någon inverkan på författarskapet. B. Becker har i avhandling undersökt föregivna kabbalistiska influenser i FKs författarskap.

FK var – i sin egen skap av aspergare - individualist; aldrig kollektivist. Han uttalade sig aldrig offentligt, vare sig i tal eller skrift, om politik eller om judiska frågor i politiska ordalag. Det är ganska viktigt att notera denna distans – eller vad det nu kan ha rört sig om - från FKs sida.

Christian Schärf hävdar liksom flera andra i sin monografi, att Kafka är ”en skapelse av Max Brod”. Man talar bland kafaister om den ”brodske” Kafka, som den som folk i allmänhet känner till. Schärf syftar naturligtvis här på Brods publicerande av de efterlämnade pappren. Men han bortser bl.a. ifrån att Kafka på egen hand publicerade prosasamlingar bl.a. *Förvandlingen*, *En läkare på landet*, *I straffkolonin*, där Brods inflytande är försumbart, men där ibland Kurt Wolff, förläggaren på Rowohlts, och ibland Kafka själv är drivande. Men så tillvida har Schärf rätt som att vad gäller de efter FKs död publicerade berättelserna och dagböckerna, så gjorde sig Max Brod skyldig till ett redigeringsarbete, som var av så grundlig omfattning, att man ofta här talar om ren ”förfalskning”. Det är därför, om man är intresserad av Kafka som person, viktigt att gå till de nu existerande textkritiska utgåvorna av t.ex. dagböckerna. Även beträffande romanerna *Processen*, *Slottet och Amerika* och rubriksättningen av vissa noveller måste man komma ihåg att se efter vad som ”är” Brod och vad som ”är” Kafka.

Franz Kafkas var från början, som nämnt, negativt inställd till romantiken. Detta gällde främst romantisk vers. Romantiken, som *attityd*, var honom som helhet främmande, men dess stilmedel, främst *den tyska romantiska novellens form*, dess berättandes formsfär, var han alltid mycket attraherad av. Kafka läste ibland reseskildringar, och exotiska skildringar,

såsom t.ex. dansken Joh. V. Jensens böcker. Ofta tog Kafka – i sin rotlöshet och osäkerhet - sig i yngre år an diverse självbildningsprojekt, men brukade då ofta dela dessa med någon annan, Brod, Dora eller Ottla, t.ex..

Kafka avlade examen, som avslutades med tre muntliga tentamina, *rigorosum* I, II och III inför 4 eller 5 censorer, såsom Fil. Dr. i Juridik år 1906 dock med enbart *Godkänt* i betyg. Demonstrativt måttlig ansträngning av Kafka?<sup>xliii</sup> Denna doktorexamen var dåför tiden en *jämförelsevis* enkel examen om man t.ex. ser på som krävdes i Tyskland under denna tid. Någon avhandling att försvara krävdes t.ex. egentligen inte av FK, men han skrev ändå en mindre sådan, betitlad: "*Tysk och Österrikisk statlig lag, allmän lag och politisk ekonomi*", skriven under handledning av Max Webers bror, nationalekonomen Alfred Weber. Efter att ha gjort sin rättspraktik, *Rechtspraxis*, en förutsättning för arbete inom den statliga förvaltningen och en nio månaders anställning hos en italiensk försäkringsfirma *Assurazioni Genereali*, en firma med huvudkontor i det då habsburgska Trieste, vid adriatiska havet, blev FK, efter intensivt sökande efter en för honom själv mer lämplig anställning, så anställd som utredare vid den stora halvstatliga *Arbeiter-Unfall-Versicherungs-Anstalt* i Prag. Dessförinnan hade FK också, allt enligt praxis, sökt och fått intyg om att han var "oförvitlig medborgare". Ett sådant krävdes också av den Öst-österrikiska staten för statlig tjänst. I Trieste var arbetsbördan mycket stor, liksom andan var kvävande, och Kafka vantrivdes med sitt arbete. FK studerade dock ett slag Italienska under denna tid. I Prag var nu fördelarna många: han var närmare sin familj och han fick en drägligare arbetsbörd. Försäkringssystemet i Böhmen var omfattande; över 200,000 entreprenörer och c:a tre miljoner arbetare var anslutna.<sup>xliv</sup> Tjänstemännens antal var på denna

arbetsplats inte mindre än 250 stycken. Endast ett fåtal av dessa var judar, vilket inom förvaltning och liknande var ovanligt.

Tid för författandet skulle nu efter examen skapas. Från 22.30 till 02.00 eller 03.00 skrev Kafka under dennes "blomstringstid", alltså under åren 1912-1917 alltifrån den formidabla natten 1912 då *Domen* koncipierades. Så skedde, detta skrivande om nätterna, åtminstone periodvis, ungefär halvårsvis, när omständigheterna var gynnsamma. Han tycks - som vi skall se praktiskt taget ha skrivit *i stället för* att sova. Franz skrev från 1909 dagbok, på den viljestarke och ständigt företagsamme vännen Max Brods uppmaning. Det är en sporadisk dagbok. Litterära skisser/utkast är här blandade med anteckningar om hälsotillstånd och praktiska ting, om själstillståndet samt notiser om familjen. Vissa år förde dock Kafka ingen dagbok alls. FK bodde oftast hos familjen, i olika inte exceptionellt stora lägenheter i centrala Prag. Ibland i ett genomgångsrum.

Han valde att hela sitt yrkesliv arbeta halvtid, tycks ha haft en relativt god lön och hade aldrig, utom framåt det för de flesta bekymmersamma 20-talet egentligen några ekonomiska problem. Han lade undan en liten summa varje månad, för att känna sig friare i förhållande till fadern.

Behandlade fall - akter - från hans tid på försäkringskontoret, där han arbetade större delen av sin aktiva tid som jurist, finns bevarade, i vilka man kan studera hans ytterst noggranna och effektiva arbetssätt. ( *Amtliche Schriften*. ). Han leddes vid, tråkades ut av, arbetet, och hade det enbart som "Brotberuf", brödföda, en nödvändig inkomstkälla, men var en ambitiös, energisk, fyndig, omtänksam – och uppskattad tjänsteman. Det berättas att han särskilt månade om städerskorna, som kom efter det han var klar med sitt, och han funderade

länge och väl vid ett tillfälle över bästa sättet att t.ex. taktfullt överlämna ett äpple till en städerska, som visat sin uppskattning över "Doktors" vänlighet tidigare. Han valde slutligen att lämna äpplet, tydligt ställt till henne allra längst ytterst ute på bordskanten.

Berömt bland många "kafkafantaster"/kafkaister för det sociala patoset, eller snarare: inställningen, är också det tillfälle, när han lär ha stått vid fönstret på kontoret och skådat ner över folket på torget därnere, utanför det imponanta Försäkringsbolaget, *ArbeiterUnfall-Versicherungsanstalt* och sagt: "Varför kommer de hit upp och tigger om allmosor? Varför kommer de inte och tar och river hela stället, och tar vad de vill ha?". Yttranden om politik och samhällsliv, om världsläget o.s.v. är från hela FKs liv mycket få bevarade. Det finns nästan ingenting som rör världskriget eller stora politiska händelser eller ens om den fram och åter böljande antisemitismen, som mycket påverkade alla judar under denna tid, i Kafkas dagböcker eller papper. Kafka läste mycket tidningar och rörde sig relativt mycket ute. Han var också i tjänsten mycket ofta på resande fot i hela Böhmen. Kanske var det så att Kafka beslöt sig för att endast notera sådant, som mer direkt var av vikt för författarskapet.

Omedelbart efter sin anställning utsågs just Kafka att hålla välkomsttal till den då nytillträdande chefen, och han tycks ha gett sig in i sitt nya arbete med en enorm flit, och fick också uppmärksamhet och belöning för detta. Han kom att vara anställd på denna plats, uti i ett imponant hus, beklätt med en stor habsburgsk dubbelörn, intill den nödtvungna pensioneringen sommaren 1922. Alla källor visar på att han var omtyckt av samtliga medarbetare, och inte – för övrigt - heller hade en enda fiende i hela världen. Arbetet på försäkringsanstalten in-

nebar en myckenhet av skrivande, och skrivandet av den typ som där krävdes främjade en exakt formuleringskonst, en konst som FK redan då behärskade väl. Kafka författade mängder av rapporter om arbetsfallsolyckor och arbetsskador, samt rapporter om besök på arbetsplatser, årsredovisningar o.s.v., och alla dessa krävde en minutiös noggrannhet, och det är sannolikt, t.o.m. mycket sannolikt - enligt flera - att det sättet att skriva, där missförstånd beträffande det åsyftade noggrant undveks, och där den logiska följderna i argumentationen var av högsta vikt, kom att påverka Kafkas litterära stil. Nyckelord här är : logik, rapp beskrivning – men med noggrannhet, och ofta en skarp distinktion , och till dem återkommer vi. Att Kafkas stil, t.ex. en del resonemang i *Processen*, skulle vara påverkade av *rabbinsk tradition* är mindre troligt. Många anser dock att samtalet mellan prästen och *Josef K.* i *Processen* i *Im Dom*-kapitlet just är typiskt för judisk teologisk dispyt.<sup>xlv</sup> Kafka var dock väldigt lite intresserad och som västjude och son till den pragmatiska Herman föga insatt i sådant som rabbinsk sofistisk.

De unga männen i bekantskapskretsen, även FK, besökte prostituerade. De prostituerade var vanligen etniskt tjeckiska, fattiga flickor, vanligen inte unga judinnor. Det fanns ungefär 20 bordeller i staden, och kanske så många som ett par tusen prostituerade åren kring 1915-1920. Men unga judar *gifte sig* dock nästan uteslutande med judinnor. Samhället tycks ha varit ganska strängt, främst informellt, segregerat mellan tjeckisktalande, lågutbildade, och tysktalande högutbildade. Kafkas vänner var i hög grad unga judiska män och kvinnor. Alla hans fästmör var judinnor. I Wien kämpade Karl Kraus en ojämn kamp för att krossa prostitutionen, men denna visade sig vara inbyggd i det liberala systemet. Om Kafkas sexuella läggning finns mängder av spekulationer. Man har förvånats över hans avslöjande i brev, som tyder på någon form av sexualskräck,

sett prov på vad som kan vara homosexuella böjelser, tyckt sig se en sadomasochistisk läggning. Att Kafka hade stora livslånga problem på sexuallivets område är ganska uppenbart.<sup>xlvi</sup>

Kafka var nästan enbart intresserad av litteratur, - ”Jag är inget annat än litteratur.” - och litteraturen stod i centrum för hans intresse hela livet alltifrån de tidiga tonåren till hans död. Kanske var annat han gjorde bortsett från arbetet som jurist inte mer än utbrytningsförsök ur litteraturen.

”Hos mig kan nog märkas en koncentration på skrivandet . När min organism blev klar över att skrivande var mitt väsens huvudsakliga inriktning, trängdes allt annat bort, som hade med sexuallivets njutningar att göra , som riktade sig mot ätandets, drickandets, den filosofiska spekulatörens, och främst musikens nöjen. Jag magrade av i alla de riktningarna. Det var nödvändigt, eftersom mina sammantagna krafter var så ringa, att de sammantagna bara kunde räcka till skrivandet.”<sup>xlvii</sup>

Han tyckte om att gå på bio.<sup>xlviii</sup> Han fotograferade dock inte. Under en period i livet övade han flitigt fiolspel, men tycks inte ha varit så särskilt genuint intresserad av musik eller ofta sökt sig till den, i realiteten uppskattat den. Han nämner emellertid mycket ofta musiken som något i sig eftersträvansvärt, idealt och mystiskt, nära nog såsom något absolut gott i sig. Musiken har alltså rangen av *metafysiskt begrepp* hos Kafka. Han teoretiserar dock aldrig explicit över den. Begreppet är sig självt nog. Den har dock en klar roll i *Förvandlingen*, *Slottet*, och – kanske främst – i *Den sanningsökande hunden*<sup>xlix</sup> och *Josefin, sångerskan eller musfolket*. Kafka säger sig visserligen ha ”avstått” från musiken till förmån för skrivandet, men det finns just där skäl till misstro, tycker jag.

Musik finns alltså med i hans verk, ibland som ett tecken för mänsklighet, mänsklig förmåga – ex. *Gregor Samsa i Förvandlingen* - eller som en bild av något annat, ljuvligt, frigörande eller/och förbryllande och mystiskt ( Jfr. *Slottet* och musiken i telefonnäten. ). Eller en ”utväg”..

Över huvud taget önskade sig Kafka ofta vara något helt annat än han var, vilket var jurist, för att istället bli t.ex. idrottsman. Han var ju god simmare, samt kunde, trots sin kläna konstitution, hantera en häst i terräng-, tecknare eller trädgårdsmästare. Under sina konvalescenser ägnade han mycket tid till just trädgårdsarbete. Han vårdade sig strikt om sin hälsa på kuranstalter. Kafka var fascinerad av kroppsarbete, och även av vackra nakna kroppar, han sökte sig till nudistläger, t.ex. vid Östersjön och vid hälsoanstalter ( Jungborn ) o.s.v.. Han var ofta påfallande tunnklädd; samma slags kläder året runt. Kostym, en tunn, mycket rymlig, överrock och hatt.

Kafka hade enligt många mycket vackra ögon, blå eller gröna, och en intensiv blick. Hans hud var ovanligt mörk för en europé och liknade enligt många huden hos en indier. Kafka tycks aldrig ha fäst sig speciellt vid ägodelar, sådant som möbler, kläder, foton, eller ens böcker. Han var dock ytterligt noggrann i sitt skrivande, och med sina manuskript. Undantag finns från detta, när han låter Brod helt bestämma. Noggrannhet var en hos honom medveten dygd. Ibland kunde denna övergå i, eller sammansmälta med, tvångsmässighet. Han hade asketiska ideal, och han ansåg att det fanns en enda huvudsynd, som varje människa borde träna sig i att undvika: otålighet. Kafka var vänsterhänt.



Att Kafka behöll sin själsliga balans och sin klara logik och sin medmänsklighet i hela sitt liv, och sitt handlag i praktiska ärenden – det kan vi bland annat se i breven till systemn Otlá. Med noggrannhet och pregnans diskuterar Kafka där alla olika utvägar för systemn att realisera sina drömmar om utbildning och om självständighet. Han erbjuder konkret hjälp. Han skriver också brev till vänner och myndigheter för att hjälpa henne, och är – alltså även i praktiskt avseende – till stor hjälp för sin ”älsklingssystemn”, den i sin tur också mycket omtänksamma – och slutligen helt radikalt självupppoffrande – ”rebeln”. Kafka skaffade egentligen aldrig något eget hem, någon egen lägenhet, annat än tillfälligt. Kafka bodde nära nog hela sitt liv, antingen hos föräldrarna, i genomgångsrum, eller i hyrda rum, eller på pensionat eller sanatorier. Undantag är liksom den mycket korta tid, då han tillsammans med Julie Wohryzek hyrde en liten lägenhet i Prag, som de dock snabbt blev av med, just i samband med den katastrofala, av familjen Kafka motarbetade, lysningen, och den tid han bodde med Dora i Berlin under sin sista vinter...

Kafka var även, på faderns order, engagerad som delägare i en asbestfabrik, vilket vållade honom en hel del arbete. Efter kriget kom han också att hjälpa de krigsskadade - förmodligen delvis i ruelle över att själv blivit frikallad från militärtjänst- och därför starta ett uppskattat, och uppmärksammat, konvalescenthem för dessa. Han stödde också ekonomiskt ett judiskt barnhem i Nordtyskland, som det verkar ända till sin död, trots hyperinflationen i Centraleuropa. Man kan, delvis, koppla dessa två ägeranden till Kafkas medvetande om den konflikt, som alltid fanns latent inom det habsburgska imperiet mellan judar och den övriga befolkningen.

Kafka och Brod arbetade ett slag gemensamt på en roman, kallad *Richard und Samuel*, två alias´ - men denna blev inte mer än ett utkast, om än ett ganska vidlyftigt. ( Brod tycktes – som antytt - ha en ( naturlig ) djup fascination över Prag, samtidigt som han, redan tidigt, ville flytta därifrån.). Vad Brod senare kom att skriva om Kafka tycks många som såsom delar av en "hagiografi". Oavsett detta var han en vän, som aldrig svek. Kanske var romansamarbetet till dels ett tecken på – från Kafkas sida – ett sökande efter gemenskap, från Brods ett tecken på både ambition och vänskap. Brod var i det närmaste outtröttlig – både i med och motgång - med råd och dåd.

Han hade som ung en liten men solid vänkrets, bestående av personer varav de flesta var sådana han mött antingen genom Brod eller på Ferdinand-Karls-Universitetet. De bestod av Oscar Pollak, Oscar Baum, Max och Otto Brod, Felix Weltsch och ibland även Franz Werfel.

Man träffades antingen på ett av de talrika caféerna i Prag, *Arco*, *Café Louvre*, *Savoy*, *Imperial*, *Concordia*, och andra ...eller hemma hos den blinde Baum, som var den förste av vännerna som gifte sig och skaffade en egen lägenhet. Baum hade som pojke förlorat synen i ett slagsmål mellan olika skolor på en gata i Prag. Sådana var ganska vanliga, och var generellt baserad på olikheter i etnicitet. Baum var ju också han jude. På grund av dessa risker hade pojken Franz alltid följts till och från skolan i Altstadt de första åren av ett hembiträde eller kokerska. Kafkas hade ju under FKs barndom ett flertal anställda.

Vännerna betydde mycket för Kafka. Viktigt var förmodligen att många av dem också kom från familjer, som var mer väl etablerade sedan generationer, och hade en längre "bildningstradition" än familjen Kafka. Franz Kafka kom aldrig att bli en riktigt djupt humanistiskt boklärd människa, vilket flera

av hans vänner faktiskt ganska snabbt blev, men han fick genom vännerna ändå mod att drömma om att vara med om att starta en kulturtidskrift. Det låg inte för Kafka att skaffa en encyklopedisk lärdom. Brod var då troligen mer intresserad av detta, att bli en ”bildningsgigant” eller kritiker. Kafka var helt inriktad på att skapa ett konstnärskap. En klar överblick över tidens kulturella strömningar hade han dock mycket medvetet av intresse skaffat sig.

Prag hade ett rikt kabarétliv. Detta följde Kafka också. Efter arbetet var besök på kaféer, bordeller, teatrar och kabaréer något som tillhörde vardagen för den privilegierade klass som FK tillhörde.

Kafka sökte mitt i detta, som de flesta människor, det riktiga livet, det som var riktigt för honom och sökte värja sig mot ett skenliv.

"Hat gentemot introspektion. Förklaringar rörande ens själ, som att jag igår mådde så och så på grund av det , idag så och så, på grund av något annat. Men det är inte sant, ty så är det och så är det, och därför inte så eller så. För att kunna stå ut med sig själv i lugn och ro, utan att bli *precipitate*, ( /rastlös/ ), leva som man måste, inte jaga sin svans som en hund."

( Kafka, i *Dagboken*)<sup>1</sup>

## *Filosofistudier.*

Kafka från början intresse för filosofi, men ingen särskild förmåga eller fallenhet. Icke för den analytiska filosofin, eller

ens för den romantisk-idealistiska. Ett existentialfilosofiskt intresse för Kierkegaard, Nietzsche, Dostojevskij och Tolstoy, fanns dock, jämte till viss del estetisk-filosofiska spekulationer, båda ofta strikt knutna till hans egen, som han uppfattade det, livet igenom helt formidabla personliga utanförställning och unicitet.

Även om Kafka nu, som det allmänt anses bland kafkai-ster, att han inte hade någon fallenhet för filosofi, så fanns det ändå ett mått av skarpsinne, och – trots att han inte alls kunde behärska t.ex. matematik – ett sinne för logik och konsekvens, och ett gediget och effektivt sinne för skepticism. Det är visserligen så att Kafka kanske inte tillgodogjorde sig filosofin helt systematiskt, men det behöver inte betyda att han inte, i stora drag, för sig själv, kanske med en mer bildlig begreppsapparat, skaffade sig en ganska klar bild över de filosofiska problemen. Det finns ingenting som motsäger detta.

Han ägde själv ganska få böcker i psykologi och i ren filosofi. Men han läste mycket, troligen snabbt. Inte minst då han var sjuk och sängliggande men även under sin vanliga sömnlöshet. På Prags universitetsbibliotek finns det faktiskt kvar en anteckning om att Kafka där lånade upp till läsesalen ett exemplar av Hegels klassiska *Phänomenologie des Geistes*, en väldig bok och en erkänt invecklad, som man knappast kan lyckas vetligt konsumera på några dagar i en läsesal.

Det är känt att Kafka ägde en bok av Fichte, förmodligen *Människans bestämelse*. Kanske fler. Denna bok var heller ingen ovanlig volym i de bildade klassernas bokhyllor under denna tid. I själva verket är den en mycket pedagogisk och välformulerad populär-framställning av Fichtes filosofi, och samtidigt av hela *den filosofiska idealismen* i en av dess mer tydligaste former. Kafka studerade också , tillsammans med sin vakna och vetgiriga syster Otlia Schopenhauer. FK bör ha upp-

skattat den antiauktoritära Schopenhauer, samt uppskattat dennes hänvisningar till skepticismen. Kafka högläste vid dessa tillfällen. Högläsning var alltid en del av Kafkas intresse för litteratur. Han läste bl.a. också Kierkegaards dagböcker, samt SKs två tidiga verk *Enten-Eller* och *Frygt og Baeven*. Kafka kände igen sig i vissa av Kierkegaards funderingar om sig själv.

Kafka ägde vad vi vet minst en bok av Marx: denne *Zur Judenfrage*, där frågan om judisk emancipation tas upp till kritisk granskning. Denna lilla bok på c:a 88 sidor innehåller en i förhållande till bokens omfång förvånansvärt bred diskussion om makt, om ”massan”, om politik och europeiska förhållanden ställda mot *amerikanska*, om religion och mänskliga rättigheter, en bok som än idag har filosofiskt värde, och är extremt väl skriven. Där pekar Marx, själv ju av judisk familj, bl.a. på den inneboende motsättningen i religionsfrihet och mänskliga rättigheter vilka senare till dels – som de senare blev bekanta för var man - redan fanns skisserade i Frankrike av G. de Beaumont. Bruno Bauer, till vilken boken i mycket tär riktad, hävdar att ingen emancipation är möjlig så länge det finns religioner. Marx å sin sida hävdar, att ingen emancipation är möjlig för judar innan *alla människor* är socialt emanciperade. Boken, som är skriven redan 1844 nämner nu inget om något proletariat eller någon revolution.<sup>li</sup> Marx´ idéer kom ju senare, i och med 1848 års revolution, att förändras i radikal riktning.

År 1844 var ju också året när den store Balzac gav upp försöket att fullborda sin samhällskritiska roman *Bönderna*, eftersom han fick problem med dess publicering som följetong. Romanen – den ofärdiga - kom senare att, med entusiasm, kommenteras av Karl Marx i *Das Kapital III*.

En av Kafkas lärare på gymnasiet, Dr. Gottwald, kom att spela en liten roll i Kafkas utveckling, i det att denne G. i sin undervisning satte i förgrunden den då både i Wien och Prag moderne Franz Brentanos filosofi<sup>lii</sup>. En klasskamrat till Franz Kafka, den senare nära vännen Oskar Pollak, blev däremot filosof, - liksom skolkamraten Hugo Bergmann - och Pollak blev även utgivare av Franz Brentanos samlade verk. Bergmann skulle senare – som professor - publicera sig i ämnet ”*Brentano*”. Med Pollak, som stupade som frivillig i första världskriget, hade FK en nära och intensiv brevväxling. Kafka skonades i övrigt under detta krig, om man ser till förluster av nära och kära.

På *Carolinum*, i Prag hade man, som på många europeiska universitet under denna tid, en inledande del som bestod av obligatorisk undervisning i filosofi. Kafka deltog i en kurs i praktisk filosofi under vintern 1901/1902, en kurs om estetiken i det musikaliska dramat, och en som handlade om grundfrågor i den deskriptiva psykologin. De båda första leddes av prof. von Ehrenfels, den senare av A. Marty.<sup>liii</sup> Dessa ledde även bl.a. den pragensiska s.k. *Brentanocirkeln*. Marty läste där högt ur Franz Brentanos verk för Kafka, och dennes vänner Hugo Bergmann, Oskar Pollak och Emil Utitz m.fl.. Utitz, som varit skolkamrat med Kafka, skrev långt senare ett brev till Wagenbach innehållande bl.a. den målande och tänkvärda beskrivningen av FK: ”Om jag skulle säga något karaktäristiskt om Kafka, så skulle det vara det, att det inte var något särskilt alls med honom.”<sup>liv</sup> Detta är ju avslöjande. Även Max Brod var ett tag med i cirkeln, men skrev i pressen en elak karikatyr av gruppen, och utelöts därför. Brod hade föga intresse för filosofi, åtminstone av

det mer systematiska och analytiska slag som bedrevs i *Brentanozirkel*.

Barry Smith hävdar, i essän *Brentano and Kafka*, att Kafka syns ha besökt denna diskussionsklubb ganska ofta, och att han var mycket intresserad av vad som pågick där, och att man alltså också kan följa en del teman från vad som togs upp där i FKs prosaverk. Smith understryker, att intresset för Brentano var tidstypiskt. Det såg likadant ut i Wien som i Prag på det stora hela. Man vände sig från politik och mot filosofi, psykologi och individualism. Även Freud hade varit en av Brentanos elever, liksom även Husserl samt Thomas Masaryk, Tjeckoslovariens förste president. Barry Smith tycker sig för det första kunna spåra Brentanos inflytande på två områden: dels i uppfattningen om medvetandet, om upplevelsens och medvetandet om upplevelsens sanning i jämförelse med den undflyende omvärlden, dels i frågan efter grundvalarna i etiken.

## *Brentanos medvetandefilosofi.*

Brentano hävdar originellt, att man alltid har en självreflexion *som är samtidigt* med upplevelsen av tingen. Detta är grunden i hans fenomenologi. Man bör här se som väsentligt att Brentano här agerar, liksom W. Dilthey, i reaktion, kontraposition, mot den gamla romantiska idealistiska filosofin, som i grunden var av konservativt slag och indirekt stödde den mitteleuropeiska centralmakten: i Preussen den ena makt i förbund med kyrkan, i Österrike: Kejsaren, och samtidigt söker Brentano *et consortes* finna på en väg, där filosoferna inte ”täv-

lar med” naturvetenskaperna, denna väldiga kraft som nu kring 1900 seglar upp såsom framtidens kunskapskälla och frälsningslära. Fenomenologin skulle senare – kan man säga - kulminera i de resonemang som kom till ytan 1927 hos Heidegger – i dennes kryptiska *Sein und Zeit* - och lite senare, hos Sartre och sedan originellt hos Merleau-Ponty, samt Lévinas ( i vars verk viss judisk filosofi ingår.).

Sysslandet med Franz Brentano och dennes filosofi bör man något stanna vid, eftersom Kafka synes ha varit mottaglig för bl.a. den slags iakttagelser kring *medvetande-omvärld*, som Brentano och som den deskriptiva psykologin sysslade med, samt för den etik och metaetik, som finns i Brentanos verk. Det är påfallande hur det finns idéer lika Brentanos grundprinciper beträffande psykisk erfarenhet hos Kafka, såväl i *Beskrivning av en kamp* ( 1909 ) som i *Dagboken* t.ex. 1913.

Till exempel finner Barry Smith ( liksom även Judith Ryan ) stöd för en viss påverkan från FB i en passage i den tidiga Kafkas *Beschreibung eines Kampfes*:

"Jag vandrade vidare ostört. Men eftersom jag som fotgängare fruktade ansträngningen att klättra uppför den bergiga vägen, lät jag den gradvis bli jämnare, lät den slutta ned mot en dal i fjärran. Stenarna försvann enligt min vilja och vinden upphörde att blåsa.

Jag vandrade i rask takt och eftersom jag var på väg neråt, så lyfte jag mitt huvud, sträckte på mig och korsade mina armar bakom mitt huvud. Eftersom jag tycker om granskogar, så gick jag genom skogar av den sorten, och eftersom jag tycker om att tyst stirra upp mot stjärnorna, så uppenbarade sig stjärnorna sakta på himlen, som de brukar. Jag såg bara några få lätta moln, som en vind, som blåste just på deras höjd, sköt genom luften, till glädje för fotgängaren.

På andra sidan, på något avstånd från min väg, antagligen åtskild från denna av en flod också, såg jag till att resa ett enormt högt berg



vars högplatå, övervuxen med buskar, nuddade skyn, Jag kunde tydligt se konturerna av de högsta grenarna och deras rörelser. Denna syn, hur vanlig den nu än må vara, gjorde mig så lycklig att jag, som en liten fågel på en kvist på dessa avlägsna buskar, glömde att låta månen stiga upp. Den fanns förmodligen redan bakom bergen, arg över förseningen."<sup>lv</sup>

Detta stycke finner B. Smith anmärkningsvärt,<sup>lvi</sup> i det att det hela tiden är byggt på berättarens ”inre liv”, alltså berättarens - *hjältens* - fantasier och önskningar, infall . Skrivandet av en passage som den nu citerade innebär ju, menar jag, att Kafka här drar ut konsekvenserna av Brentanos filosofi så till den grad, att han helt avviker från denna, i det han här skapar en sagovärld med en önskande ( omnipotent – likt i Lindgrens ”Idas sommarvisa”...) *hjalte*. Brentano inskränkte sig till att skilja perceptionen från objektet, samt att påpeka att vi alltid på något sätt var hänvisade till vår upplevelse, vilken vi samtidigt som vi hade denna, var medvetna ( *id est*: ”på något sätt” ) på samma gång, ”oblikt”<sup>lvii</sup> om denna medvetandegöring, och skillnaden mellan denna upplevelse och vad som faktiskt ”fanns” i världen. ”Inbillning” var för t.ex. Brentano en chimär.<sup>lviii</sup> Man kan förmoda, att en så extremt fantasifull människa – på gränsen till fantastisk - som Kafka utan svårighet kunde komma på en sådan här ( *Idas sommarvisa*-)vinkling helt utan Brentano, men jag tror visst ändå att Smith har rätt.

Vi kan här - kort - nämna om Brentano, som alltså torde vara den enda filosof , som Kafka mer grundligt, aktivt, kom i kontakt med, - vid sidan då av Platon, att denne levde mellan 1838 och 1917. Brentano utbildade sig till präst i katolska kyrkan men lämnade, i samband med besluten under första vaticankonciliet 1869-70, sitt ämbete - i samband med tillkomsten av dogmen om påvens ofelbarhet, och blev så småningom professor i Würzburg, senare detsamma i Wien och därefter väl-

känd privatdocent i staden. Han föreläste senare en/sin åskådning<sup>lix</sup>, som förebådar E. Husserls arbeten och *Fenomenologin*. Brentanos idéer om en beskrivande psykologi skiljer sig markant ifrån den experimentella psykologins idéer. Man har bl.a. frågat sig om B.s psykologi trots allt kan innebära, att denne antog *ett medvetet omedvetet*, d.v.s. två medvetna sfärer. Vi berör detta mer nedan i samband med Freud. Detta problem uppstår ju även i fallet med sen senare, där *Censorn* tycks vara medveten om allt.

### *Brentanos etik.*

Den andra influensen från Brentano på Kafkas reflexion är Brentanos etik, enligt både Barry Smith och P. Neesen, en metaetik, i vilken Brentano hävdar att det i princip går att finna ut en objektiv giltig grund för en sådan, men att *denna etik*, som man i princip då kan finna, i praktiken står i konflikt med *moralen*. Brentano föreläser en värdesubjektivism, men en, i nyckelverket *Vom Ursprung sittlicher Erkenntnis* från 1889, endast 47 sidor långt -, mycket komplicerad sådan, som har kärleksbegreppet såsom grundläggande för begreppet ”rätt”. B. bygger där på insikter som senare framförs i det postuma verket *Wahrheit und Evidenz*, där B. utreder och särskiljer omdömen om upplevelser å ena sidan, och förnuftsomdömen å den andra. Detta verk har även analytiska filosofer, bl.a. anglosaxiska, haft nytta av. Det har bäring på kunskaps teori, men även på etik och på rättsfilosofi.

Brentano skiljer nämligen i sin medvetandefilosofi, på 1. *Föreställningar*, likt Descartes´ *ideae*. 2. *Omdömen* ( likt Desc.: *judicia* ) och 3. *Känslor* ( likt Desc, *voluntates sive affectus*). Bland dessa två senare ”klasserna” spelar kärlek och hat enl. B.

antitetiskt en helt avgörande roll, och han grundlägger en moralfilosofi på denna motsättning. Att säga att "A är gott" är samma sak som att säga: "det är omöjligt att på ett inkorrekt sätt älska A."<sup>lx</sup> Brentano :

"Här är vi nu på det ställe där de sökta begreppen, det Goda och det Onda , har sitt ursprung, liksom även det Sanna och det Falska. Vi kallar något sant, när den i förhållande till detta satta be-  
teckningen är riktig. Vi kallar något gott när den i förhållande till detta satta kärleken är riktig. Det med riktig kärlek älskade, det älskansvärda, det är det Goda i ordets vidaste bemärkelse."<sup>lxi</sup>

Detta verk av Brentanos, i dess av B. själv kommenterade form, det är ursprungligen ett föredrag , recenserades i en tidskrift av G. E. Moore 1909, där Moore ingående betraktar B.s problem att fastställa vad som är "gott i sig", och där M. finner att B. inte alls lyckas så dåligt. Invändningarna mot Brentano kom senare att bli mer och mer tydliga, t.ex. hos Moritz Schlick, centralfigur jämte Rudolf Carnap i den s.k. Wien-cirkeln, i dennes *Problems of Ethics*. Schlick framför en skarp kritik i första hand emot att grunda värdebegreppet i känslan av njutning ( /The *Pleasure-principle* / ), sedan mot en annan teori om absolut värde, som måste knyta *en distinkt annan erfarenhet* till begreppet *värde*, för att bestämma det :

"Enligt dem / Brentano och dennes efterföljare / så besitter vi förmågan att bestämma existensen av ett värde, på nära nog samma sätt som vi är bekanta med ett materiellt objekt genom varseblivning. Rollen som varseblivningen / perception / spelar, tas här över av en speciellt erfarenhet, som man skulle kunna kalla känslan eller erfarenheten av värde, insikt, eller något sådant; utan att naturligtvis tillföra något till en närmare beskrivning genom namngivandet. Hur som helst är det något slutgiltigt, oanalyserbart, som måste komma fram / appear / när ett värdeomdöme verifieras, och som man antingen har

eller inte har, rörande vilket det därför inte kan bli någon fortsatt diskussion.” (Moore, 1947. s. 105. ).

Brentanos teori behöver verifikation. I teorin saknas denna. Och detta att ”korrekt älska”/ ”att riktigt älska”, d.v.s. ”att älska på rätt sätt”, finns en viss metafysisk nimbus. Detta i sig kan möjligen härröra från den f.d. prästen Brentanos studier i teologi, och bl.a. konkret Aquinos filosofi. För Thomas av Aquino existerar ”naturlig lag”<sup>lxii</sup> och den naturliga lagen, Guds lag, har upptäckts av *det naturliga förnuftet*. Det goda är bl.a. för Aquino det som är ”önskvärt”, d.v.s. värt att önska som existerande, men värt *enligt vem eller vad?* Hur som helst är B.s formulering om ”det som man inte kan låta bli att älska på ett korrekt sätt” högst problematisk, då den innefattar bl.a. ett ytterligare problem, problemet med den ”*korrekta*” versus ”*inkorrekta kärleken*”...

Kafka skriver inget alls om Brentano i sina papper, och det kan nog inte ses som troligt att Brentano varit av avgörande betydelse för Kafkas litterära utveckling. Blomqvist anser i sina böcker om Kafka att inflytandet från Brentano torde varit större än inflytandet från Freud ”som han var ointresserad av”<sup>lxiii</sup>. Freud tjänade, menar däremot jag, som en viktig influens, lika viktig som romantikerna, även om FK inte alls höll med denne! Kafka var nog hela livet oerhört intresserad av Freud. Kafka kan i studiet av Brentano, liksom av övrig rättsfilosofi, ha skaffat sig en inblick i problematiken kring denna och de enorma svårigheterna kring etiken i allmänhet och fått en viss vana att mer professionellt, resonemangsvis, handha dessas frågor, vilka verkligen ”blommar” i hans verk, inte minst i *Processen*. Kafka tycks i förhållande till filosofi främst haft en nykter, aktiv och sund skepsis, inhämtad i filosofisk form främst från – och inspi-

rerad av - Schopenhauer och Nietzsche. Denna skepsis tycks för mig genomlysas även hans estetik och författarskapet i sin helhet. Kafka tog förmodligen till sig filosofiska idéer ganska oprecist och brett och det är inte vanligt att han ägnar sig åt inträngande filosofiska frågor på ett annat än metaforiskt sätt. Kafkas intresse var inte filosofin men det konstnärliga uttrycket och den estetiska njutningen.

Att Kafka inte alls dolde sin relativa okunskap i fackfilosofi ser vi i ett brev, det sista, till Felice, där han helt enkelt skriver : "Kant känner jag inte till.", medan hon tycks vara något bekant med Kants skrifter, som hon citerar ur. Kafkas ord här behöver inte nödvändigtvis här ses som 100%-igt trovärdiga, delvis p.g.a. att de är del av ett mindre finalt gräl. I umgänget med den intellektuella Hedwig Weiler kände han sig än mer okunnig inom ämnet och tycks närmast ha skämts.

### *Einstein, Steiner & Freud.*

En apotekarfru i Prag, Berta Fanta - efternamnet är judiskt -, hade fått dispens för att läsa på universitetet. Detta var officiellt bara öppet för män. Hon skapade också efter hand, viljestarkt i sitt hem ett helt litet kulturellt centrum, och ryktet om detta spred sig i staden. Till föredrag o. fester i detta, för det dåtida Prag udda högst intellektuella och vidsynta eldorado, kom bl.a. matematikern Kowalewski och höll ett föredrag om Georg Cantors transfinita tal. Läraren vid stadens universitet, Albert Einstein, kom dit - svulten på kultur - och både spelade fiol, en violinsonat av Mozart, ackompanjerad på piano av Max Brod, och höll föredrag om relativitetsteorin; denne Einstein – som man,

om man läser dennes artiklar i olika ämnen utanför fysiken, i politik och annat, finner mycket mångsidig och ytterst balanse-rad och verklighetsnära - diskuterade sedan Kants filosofi med de närvarande. Albert Einstein hade en lärartjänst i Prag år 1912 och bodde i staden med fru Mileva och barn.

Förutom Kant läste man i "fantahuset" - dit Kafka då och då sökte sig - Fichte. Max Planck kom också på besök och man diskuterade likaså - naturligtvis - *psykoanalysen*, som var starkt på modet dessa år strax innan kriget, och efter. Ja, just ett mode var nu detta. Som sällskapslek tydde man ofta på caféer och i salonger varandras drömmar, i Freuds "anda". Och Sigmund Freud kom förmodligen alltså att betyda en hel del för Kafka. C:a 1904 bör Kafka ha varit medveten om Freuds existens. 1910 inhandlade han och läste Freuds *Leonardo da Vinci - ett barndomsminne*, där Freud första gången använder begreppet "narcissism" och även resonerar kring begreppet "sublimering" centralt i *Tre uppsatser i sexualteori*. Kafka läste senare Freuds essä om Michelangelos *Moses*-staty. I december 1913 besökte Kafka ett föredrag om "Moses och samtiden", och intresset för *Moses* fortlevde dessutom hos FK, och han lär ha kommenterat, i närvaro av den unge studenten Janouch, en bild av den berömda *Moses*-statyn med orden: "Det där är ingen ledare. Sade han. Det är en domare. En sträng domare."<sup>lxiv</sup> Sådan var ju inte Freuds syn på *Moses*. Freud såg i *Der Moses des Michelangelo*, genom statyn, *Moses* som en tragisk hjälte, en ensam historisk hero, som sammanbiten bar sin besvikelse över det judiska folket. Man kan här spekulera över vilken "mytologi" som ligger bakom Kafkas tankevärld, i lika stor utsträckning som man spekulerar över vilken "mytologi" som ligger bakom Freuds. I Kafkas fall kan ju svaret faktiskt just som jag redan antytt till en del vara...: Freud. I Freuds fall finns en

dragning till meta-mytologi, religion, m.m.. Vad man då avser med begreppet ”mytologi” kan ju då vara *personliga symbolsystem av djupt liggande art*.

Att Kafka faktiskt gärna höll tal, det är något som i förstone inte stämmer med den gängse uppfattningen ( den allmänna myten .... ) om honom. Man tänker sig gärna Kafka som hämmad och blyg - i sitt ( verkligen gedigna och av honom själv omvittnade ) "främlingskap". Detta tycks alltså inte alls varit sant. Kafka, 182 cm lång, var ganska frimodig. Han var dock sällan eller aldrig debattör. Kafka undrade ofta över hur man skulle bete sig i större sällskap. Han skriver åtskilligt om människor som umgås på olika sätt, hur de betar sig och hur de kommenterar varann, men ansåg troligen sig själv helt hjälplös i sällskap innehållande fler än två personer.

Herr Fanta, apotekaren, Bertas man, var troende muslim. Fru Berta F. var fritänkare och hade sökt sig till de kretsar vi nyss redogjort för, men hon var också i anden brinnande, inte bara för naturvetenskap o. filosofi utan även för teosofi, och t.ex. för den legendariska mystikern Madame Helena Blavatsky ! År 1911 besökte självaste Rudolf Steiner Prag. Denne hade utgivit ett flertal böcker om sina egna idéer,<sup>lxv</sup> och bl.a. även skrivit om Nietzsche o. förgäves försökt lära Nietzsches viljestarka syster Elisabeth något om Nietzsches filosofi. Nietzsche hade ju dött år 1900 och EN var förvaltare av kvarlåtenskapen. Steiner höll en föredragsserie om teosofi just i "Fantahuset", samt grundade en ”loge”, Bolzano-logen i Prag. Steiners framträdanden var suggestiva och fantasifulla med lockande bilder i ord, såsom : ”atlantisk och lemurisk världsapokalyps”, ”ahrimanska krafter” m.m.,<sup>lxvi</sup> och han gjorde ett stort intryck på majoriteten av åhörarna, även på den i detta hus mycket uppskattade Kafka. Kafka deltog här – mot sin vana i diskussioner-

na.<sup>lxvii</sup> Och Berta Fantass dotter ( nämnda Else ) har i efterhand berättat:

”Jag kommer ihåg hur jag under föredraget såg hur Franz Kafkas ögon blixtrade och lyste, och hur ett leende lyste upp hans ansikte.”<sup>lxviii</sup>

Men i grunden var Franz Kafka skeptisk till teosofin - liksom till alla läror och ideologier. Han tog inte till sig en enda av dem, i deras totalitet,; inte nationalism, socialism, inte sionism, under hela sitt liv. Endast vegetarianismen. Han var också en människa, som inte ofta gjorde sig offentligen bemärkt. Kafka besökte dock – dådkraftigt - Steiner på dennes hotellrum på *Hotel Victoria* efter föredraget ... för konsultation! Beskrivningen av detta besök upptar gott o. väl två sidor i Kafkas dagböcker<sup>lxix</sup>, och tillhör något av det mest dräpande komiska som finns skrivet om mötet mellan två diametralt olika slags män. I detta parti kan man också läsa in den jättelika skepsis inför auktoriteter, som Kafka i grunden alltid behöll, - parad med den medvetna skräckslagenheten inför dem. Också, som vi skall se, i de fall då de var honom närstående kvinnor. Att han dock inte bara avfärdar Steiner som ointressant, men söker *kontakt* med ”auktoriteten”, det säger något, dock osäkert vad, om FKs komplicerade förhållande till just denna. Senare skulle Kafka hävda, beträffande Steiner, att teosofi bara var ...”ersättning för litteratur”. G. Josipovici understryker bl.a. i en artikel<sup>lxx</sup> hur Kafkas beskrivning av Steiners föredrag visar på Kafkas extrema känslighet för språk och för människors beteende. Det är också osannolikt, att han någon gång på allvar skulle ha reflekterat över, att själv t.ex. gå i psykoanalys, för att bli kvitt några av sina problem.<sup>lxxi</sup>

”Jag /.../ ser i den terapeutiska delen av psykoanalysen



ett ohjälpligt fel.”

( F. Kafka )<sup>lxxii</sup>

Freuds idéer var betydelsefulla för Kafka, liksom för alla Centraleuropas intellektuella under tidigt 1900-tal. Vi vet inte bestämt om Kafka nånsin läste mycket mer av Freud än två essäer, nämligen: *Leonardo da Vinci - ett barndomsminne*<sup>lxxiii</sup>, samt essän om Mosesstatyn av Michelangelo, Mosesstatyn, ett konstverk som Freud aldrig tröttnade på. Essän förekom ursprungligen i tidskriften *Imago*, grundad 1912, som "*Zeitschrift für Anwendung der Psychoanalyse auf die Geisteswissenschaften*". Detta var en tidskrift som Kafka brukade läsa. Vi känner inte heller till innehållet i de i kafkalitteraturen ofta omnämnda samtal mellan kirurgen, psykoanalytikern m.m. Otto Gross och Kafka, där Gross klargjorde, diskuterade och måhända reviderade Freuds idéer år 1917 ( alltså långt efter det FK skrivit t.ex. *Domen och Förvandlingen* ....) Så blir det gissningar både angående måttet av det intresse för Freud som fanns hos Kafka, och måttet av kunskap om denne hos honom. Vi bör dock tala något om själva substansen i det som Kafka rimligen kan ha hört under sina skapande år angående Freud. För Freudreceptionen i Prag spelade för Kafka säkerligen den nämnde Kraus redan tidigt en speciell och stor roll. Kraus hade en instinktivt skeptisk inställning, vilket man kan karaktärisera Kafkas egen som, likaså. Kafka tillhörde ingalunda de lättfrälsta eller lättövertygade, vad gällde idéer om *Människan*. Det fanns tvärtom en allmän, livslång, skepsis *mot både vetenskap och mystik* hos Kafka. Kafka var intresserad av psykoanalysen, men tycks dock helt avfärdat dess praktiska värde som terapi. Detta kan ha varit en Kafkas försvarsreaktion, men kan också ha varit

en integrerad del i hans livsprojekt, där litteraturen av ett slags nödtvång intog en allt överskuggande plats.

Kafka tycks ha haft en fast rotad tro på nyttan av ett sunt leverne, och detta låg även i tiden, och Kafka simmade - invid *Moldau* fanns flera badanläggningar och simsällskap .... – gymnastiserade, rodde och levde ett hälsosamt liv, skyende läkare, som han i allmänhet såg som "atomister" i sin metod. Han rökte inte, drack varken alkohol, kaffe eller té. FK hade en egen liten roddbåt på *Moldau*, *Vltava*, där han rodde uppströms och sedan lade sig på botten av båten och lät sig själv, iklädd sin vanliga kostym, och båten glida nedströms inunder den berömda *Karlsbrücke*, och alla de andra 8 broarna, broar, där man faktiskt vid denna tid tog betalt i tull vid passage över dem. Han överlevde en attack av spanska sjukan, denna influensa som tog så många liv i Europa. Kafka var tidvis nästan osannolikt mager även innan tbc-sjukdomen - en magerhet som plågade honom. Han var i mycket pedant. Kafka hade en djup barytonstämma, trots sin spensliga kroppsbyggnad, en stämma, som bl.a. var tjänlig vid hans högläsningar hos vännerna, och som kan ha fullbordat hans tjuskraft hos många kvinnor.

## *Hans och Otto Gross.*

FK studerade alltså juridik vid Praguniversitetet från 1901-1906, och kom här bl.a. i kontakt med den kunnige krimi-

nologen och professorn i rättsfilosofi Hans Gross, vars föreläsningar han bevistade i tre terminer<sup>lxxiv</sup>. Gross' handbok för undersökningsdomare och poliser från 1893 lästes gissningsvis ordentligt av Kafka. Kafka hade ett gott minne för texter, och studierna i juridik beredde honom nog inte några större svårigheter. H. Gross introducerade fingeravtrycks-identifieringskonsten - *daktyloskopin* - inom kriminologin, och han besatt dessutom ett avsevärt intresse för rättsfilosofi ( vilket inte var vanligt vid denna fakultet just då ).

Hans Gross' son, Otto, (f. 1877) kom att bli en bekant, ja mer ändå, till Kafka. Studenten Otto Gross tycks ha revolterat i allt gentemot fadern. OG utbildade sig till läkare, tjänstgjorde utomlands och blev sedan psykiater, bosatte sig i Wien, där han kom in i de kretsar där Freud rörde sig. OG utmärkte sig som självständig tänkare inom psykoanalysen, och Freud själv menade, att det bland hans bundsförvantar endast fanns två originella tänkare: C.G. Jung och O. Gross. Man kan väl - utifrån sett - tillägga G. Groddeck, även om denne aldrig fysiskt slöt sig till kretsen. Gross gled dock - delvis, förmodar man, p.g.a. morfinmissbruk - in i ett schizofrent tillstånd, och C.G. Jungs försök att bota Otto G. - med psykoanalys - lär kraftfullt ha motarbetats av fadern. Hans Gross ville istället ha sonen inspärriad på mentalsjukhus, där fadern uppenbarligen trodde, att den rätta hjälpen skulle finnas, - eller - för att helt enkelt få honom "säkert placerad " ? En av dem som tidigt mötte Otto Gross och nära nog omåttligt fascinerades av denne, var Freuds kommande levnadstecknare, walesaren och läkaren Ernest Jones.

Först 1917 möttes Kafka och Otto Gross. Alltså långt efter det Kafka skrivit t.ex. *Amerika* och *Processen*, eller, om

man skall vara exakt, huvuddelarna av dessa romanutkast, långt efter tillkomsten av *Förvandlingen*. Denne, OG, var då en initiativrik och ... meddelsam man, ( fadern hade dött 1915 ), intresserad av allt från psykoanalys till tidens revolutionära strömningar. Kafka, Franz Werfel , som Kafka alltid – med viss skräck syns det mig - såg upp till som författare och Otto Gross – som lämnat kretsen kring Freud ( denna var ju styrd med järnhand av F. själv ) - funderade på att starta en tidning/tidskrift, men det strandade p.g.a. problem med ekonomin. De tre, och - som vi vet - Kafka och Gross - förde samtal, - och, enligt vissa källor, handlade en del samtal om just psykoanalysen. ( Tillsammans med Franz Kafka planerade Gross att publicera "*Blätter gegen den Machtwillen*" .../ *Tidskrift mot viljan till makt.*/). Det har ibland förmodats att den brådmogne Gross var den store utvecklaren för Kafka av ( en variant av ) Freuds tänkande. Kafka läste ju mycket sällan – ”frivilligt” , el. ”för skojs skull” - teoretiska luntor. Men F.K. hade tidigt med entusiasm tagit till sig Freuds idéer, troligen genom kulturell "osmos" <sup>lxxv</sup>. Freud stod så i centrum för de intellektuellas intresse kring 1910, att hans psykoanalys, eller en vulgärvariant av denna , - som sagt - i flera avseenden var - ett mode bland borgerligheten. Om kontakten med Gross kan man läsa i breven till Milena, <sup>lxxvi</sup> där Kafka berättar om en resa med Gross på ett nattåg, under vilken G. utlade sin ”lära” – som Kafka skriver – av vilken FK dock – i detta brev - sa sig inget förstå.-”mein Denken ist kalt und langsam”(/mitt tänkande är kyligt och långsamt/). <sup>lxxvii</sup> Hur mycket av Freud som Kafka läste kan vi aldrig få veta. Men han hade, vad vi kan inducera, en ganska god kännedom om psykoanalysen.

Otto Gross´ eventuella inflytande på Kafka kom alltså relativt sent, men kan ha konfirmerat vissa uppfattningar, och även ytterligare frigjort K.s stil. Det var Freuds generella infly-

tande under denna tid, på *sin* tid , - paradigmiskt, som kom att påverka Kafka, analogt med vad andra i den miljö han befann sig utsattes för. Otto Gross tog sitt liv bara några år efter samtalen med Kafka. Otto Gross producerade några få uppsatser inom psykoanalys med början 1913.

Det kan nämnas att Hans Gross lät arrestera sin son Otto på ett sätt , som av många anses vara porträtterat i *Processen* av Kafka, - en roman , som alltså då skulle beskriva ett justitiemord.<sup>lxxviii</sup> Att Kafka var påverkad av händelsen är tveklöst, men att den hade en avgörande inverkan på *Processen* är ju mer osäkert. Att han, som varande en enkel jurist i det väldiga systemet, skulle våga sig på, även kryptoanarkistiskt, att kritisera detsamma, i en nyckelroman, är ju praktiskt taget uteslutet, menar jag, särskilt sett i samband med hans övriga handlande i förhållande till arbetet och familjen.

## *Amerika och asbest.*

Den 23 september 1912 redan, efter det Kafka fullbordat berättelsen *Domen*, är det som den berömda anteckningen i *Dagboken* kommer till: ”Tankar på Freud, naturligtvis.”<sup>lxxix</sup> Under Oktober-November 1912 skrivs *Kap.1* av *Amerika* i ett svart skrivhäfte, - det prosastycke , som inom kort skulle publiceras fristående som novell i en tidskrift under namnet "*Der Heizer*" ( *Eldaren* ).

När äktenskapet mellan Elli ( Gabrielle ) Kafka - den extremt tystlåtna - och Karl Hermann planerades, - FK var då i trettioårsåldern - , så planerades även – kan vi sluta oss till - , av

Herman Kafka, Franz framtid. Karl Hermann hade nämligen i sinnet att starta en asbestfabrik, och till detta behövdes pengar : hemgiften. Herman Kafka gick med på detta, men rådslog med sin son ( ... juristen ) om saken, och fick denne att lova att inte bara ingå i företagets styrelse, men också delta i skötseln av denna fabrik med ett tjugotal anställda. På så sätt sökte alltså FKs far på ett förslaget sätt ”tvinga in ” sonen till en framtid som ... *fabrikör*. Äktenskapet och bildandet av fabriken - verkstaden - genomfördes, och Kafka deltog till en börja med något vid uppställande av dokument och dylikt, besökte fabriken, som sköttes av en inhyrd ingenjör, som förstod sig på asbest. Det dröjde emellertid inte länge förrän Franz mer och mer drog sig undan denna faderns ”fälla”, som ju hotade att ta hela hans återstående tid i anspråk, ( utanför försäkringsanstalten ) och - vad som för honom var huvudsaken - : som därmed hotade att hindra honom från att skriva. Det var just i denna situation - när han verkligen ”hatade sin familj” – som Stanley Corngold skriver , och detta förmodligen för första och kanske enda gången i sitt liv ....– som han skrev *Förvandlingen*. Han hade då också träffat Felice Bauer och växlat några brev med henne, antagligen tyst beslutet att gifta sig med henne, pliktskyldigast. Intressant är ju att läsa *Förvandlingen* mot denna bakgrund. Det är svårt att tänka sig att Kafka såg det som en maktkamp mellan sig själv och fadern, men vad som vid denna tid mer och mer dyker upp i anteckningsböckerna - dagboken -, är fantasier om straff, om att ställas inför en stor ... domstol. Här *kan man* tyda det som om FK kände att han svek sin familj ( asbestfabriken gick också sedan nästan hela tiden sämre och sämre och kom successivt att kosta Herman Kafka en smärre förmögenhet.... ), och han kände sig fångad, även om han i det vardagliga undvek sysslandet ( både närvaro och planerande ) med fabriken, som han *de facto* var delägare i. Franz kände sig förmodligen, som

så ofta, skyldig, ty han hade (!) gett sitt ord på att hjälpa till. Om asbestens radikala fördärvlighet för lungor vid inandning kände man då inget till. Dammet yrde i denna lilla fabriksbyggnad och man borstade av sig asbestdamm med en tagelborste, och flickorna, de anställda, alla unga etniska tjeckiskor, ruskade snabbt dammet ur håret med några viftningar när de lämnade maskiner och lokal för dagen.

Prag hade, apropå teknik, från 1890-talet flera elverk, och hade elgatubelysning från 1894. Mellan 1891 och 1903 tillkom i tur och ordning elektrifierade spårvagnar och tåg till och från Prag. FK var hänförd av den nya tekniken, ( t.ex. flyget,- Jfr. *Die Aeropläne in Brescia*, samt Amerikaintresset. ) och insåg kanske inte med detsamma, såsom den av honom tidigt beundrade Nietzsche gjorde, den oundvikliga faran. Vi återfinner spår av denna fascination i vissa kapitel i *Amerika*. I vissa avseenden drabbas naturligtvis tekniken här, i detta romanfragment från 1912, av en intensiv ironi.

I romanerna kan man tydligast finna civilisationskritiken i *Processen* och *Amerika*. I *Amerika* - en Dickenspastisch, enl. F.K. - är det detaljerna, som här mest fascinerar, och hur Kafka föregriper George Orwells roman 1984<sup>lxxx</sup> i några passager. ( Orwell var likaså han en stor Dickens-beundrare. Den ”oväntade detaljen” är ett stilgrepp, som går igen inte bara hos Dickens, men även hos t.ex. H.C. Andersen, i dennes sagor, och blir föremål för en beramad kritik av Kierkegaard, då denne finner, att den typen av avvikelser, då benämnd ”den onödiga detaljen”, hos Andersen endast naivt och självupptaget, som allt hos denne - mynnar i Intet.<sup>lxxx</sup> I nyare tid har ämnet med detaljen behandlats bl.a. i en bok om realismen och om Proust av damen med knytrösetten, Sara Danius.)

Man kan fråga sig vad karaktären hos denna Kafkas reaktion var. Var den rebellisk, var den nostalgisk eller var den direkt subversiv? Att den på något sätt hade att göra med det tidiga 1900-talet, speciellt med stämningen efter *Det Stora Kriget* och med det politiska och kulturellt-samhälleliga klimatet, kan man förmoda. Om Amerika hade FK bland annat läst hos Marx. Men han hade även kunskap från tidskrifter och film. Han hade även släktingar i U.S.A.. Här fanns i Europa en rotlöshet, och nu i tiden ett latent ”andligt” tomrum. Alla kände det. Det kändes i luften. Något som senare – efter två världskrig - skulle formuleras av sådana som Lavelles, Maritain, Mounier, & Sartre. Paul Foulquié skriver:

”Den existentialistiska rörelsen var en reaktion mot denna torra och oförsonliga intellektualism men var ännu mer ett uppvaknande för hur moralens förvärldsligande hade fört mänskligheten till en återvändsgränd: omöjligheten att fastställa en levnadsregel.”<sup>lxxxii</sup>

Än så länge – under Kafkas tid - var dessa tankar inte explicit formulerade. Man hade Kierkegaards och Nietzsches formuleringar i ämnet att tillgå, men dessa var både skäligen svåra att handskas med, då de var insnärjda i respektive filosofers övriga – bitvis personliga – tematik, och svårförståeliga exegeser. *Existentialismen* skulle komma att formuleras av Sartre *et consortes*. Att man, *som just existentialist*, då kom att tänka på Kafka som en av sina mer klarsynta föregångare, en mästerlig speglare av *existensens villkor*, det kräver en utläggning för sig, som alltså bara antydes här.

Kafka var, apropå modernitetens nya media, en mycket flitig och entusiastisk biibesökare. År 1907 startades den stora biografen *Ponrepo* i Prag. Troliget var att Kafka inte såg film som en konstform, men fann den roande. Ibland önskade han att



man hade kunnat stanna filmen, för att kunna bättre studera någon speciell bildruta. Kanske det skulle bli mer spännande om man kombinerade film och stereoskop, menade Kafka. Han *önskade sig alltså 3D-film*. För Kafka var alltså film mer ett spektakel. Bland filmer han såg fanns skandinavisk film. Vi vet inte om han såg några av Buster Keatons eller Charlie Chaplins filmer.

## Hermann Kafka.

---

”Mitt skrivande handlade om dig, jag klagade ju bara däri, vad jag inte kunde klaga vid ditt bröst.”

(FK, *BradV*. s.148.)

DET REDAN nämnda *Brevet till Fadern*, en hel ”liten bok”, publicerad som sådan nuförtiden ..., - av många, naturligtvis felaktigt, sedd såsom en liten självbiografi, bör läsas ”med försiktighet”. Här anklagar Kafka fadern för sin ”olycka”. Den *är* alltså ingen "bok", men – som påpekats - ett brev. Dessutom kallar han detta - i ett brev till Milena Jesenská ( där han bifogar en avskrift av det förstnämnda ) - för ett "advokatbrev", med "advokatknep" i.

*Brevet till fadern* som Kafka skrev i november 1919 och av någon anledning lämnade till sin mor Julie , för vidare befordran till adressaten, - blev *de facto* ett brev som modern, i svek mot sonen och i sin livslånga solidaritet med maken, väl läste, men aldrig lämnade fram. Av vikt för förståelsen av bre-

vet är att veta, att det är skrivet i November 1919, då FK var 36 år gammal, och redan skrivit sitt *Processen*-manus. Han hade blivit sjuk i tbc, passerat förlovningarna med Felice, försökt gifta sig med Julie Wohryzec men fått nej av fadern. Vid skrivandet av brevet befann han sig inte i Prag, i det lilla genomgångsrummet i föräldrahemmet<sup>lxxxiii</sup>, men sjukskriven på landsbygden, i böhmiska Schelesen.

Fadern, Herman, hade, enligt sonen, helt enkelt varit *alltför* stark och egentligen mer stark än grym. Brevet är författat på ett pensionat och renskrivet på maskin, 44 sidor långt. Gilles Deleuze, känd för sin *Nietzsche*, och Félix Guattari ( *Anti-Oidipe* ), skrev tillsammans en bok, *Pour une littérature mineure* (1975),<sup>lxxxiv</sup> där de två fransmännen hävdar, att F.K. befann sig i en språklig fyrkant : mellan pragtyska- tyska- jiddisch och hebreiska, och där D/G lägger de en av tyngdpunkterna på, hur Kafkas oidipus-situation präglat hans verk. Hur klarade Kafka av förhållandet till sin far? Guattari/Deleuze menar, att han upphävde den oidipala situationen på två olika sätt – och de sätter (del-)rubriken: *En alltför stor Oidipus. Det första* av dessa upphävanden har enligt författarna, sin grund i olika treställiga relationer, främst den ( pragensiska ) samhällreliga trekant, där F.K. upplever sin far såsom en förrädare gentemot det lantligt ( böhmiskt)-judiska arvet, i det fadern underställer sig den tjeckiska byråkratin, men Franz kan bevara sin aktning och sin kärlek till fadern, bara för att sonen känner, att fadern är *lika förtryckt* som han själv är. Själv tycker jag att det - i grunden - verkar som F.K. inte har någon aktning kvar, för sin fader, - denne framstår som urtypen för en tyrann. Det andra upphävandet, enl. D/G, sker genom det ständiga, i berättelserna återkommande, Kafkas förvandlande av ”sig själv” till ett djur. t.ex. hunden = ”Schizodjuret *par preference*”, enligt G/D.

Kafka söker inte frihet, men en *utväg*, och han finner denna i *icke-mänskligheten*: att bli skalbagge. Jämför här raden av andra djurgestalter: apa, jättemullvad, grävling, råtta, hund. Vi återkommer nedan till Kafkas bruk av djuret som berättarjag, som *hjälte* – subjektfigur (S) - i noveller. Att det här är fråga om en ensamhetssymbol, en markering av en plågsam radikal ensamhet och en utanförposition, det är nog ställt utom allt tveivel. Guattari/Deleuze menar att det är ett mycket intrikat och intressant brev: Kafka menar i detta att både han själv och fadern båda är oskyldiga ( att de är offer ), *samt* att de båda också är skyldiga. Man – d.v.s. jag - kan inte komma undan intrycket att det faktiskt är en jurist som skriver en inlägga av dubbel karaktär, mer än det är en son till sin far. G/D noterar att Kafka vill ”förhålla sig fri ” och citerar *Dagboken*, 29 jan, 1922: ” Men också min världs dragningskraft är stor; de, som älskar mig, älskar mig för att jag är ”övergiven”, /... / för att de känner att jag, som här fullständigt saknar rörelsefrihet, i lyckliga tider har det på andra plan.”. <sup>lxxxv</sup>Eftersom Kafka också har medkänsla med fadern ( i brevet, men är denna uppriktig?<sup>lxxxvi</sup> ) är de båda fransmännens omdöme om F.K., att denne är en ”pervers Oidipus”. Själva idén om *perversiteten* såsom *räddande*, härrör kanske från den då inflytelserike psykoanalysfilosofen Jacques Lacan och de Sade. Vi är här i ett slags utvecklande, kanske, av Flauberts rabulism. Flaubert var ju inte främmande för att – så gott det gick – strö in anspelningar åt det perversa hållet, samt excellerade ibland i groteska scener. Man kan här inte förbigå "problemet" med den "auktoritära personligheten" - jfr. H. Marcuses bok med denna titel, samt även Adornos bok i samma ämne. Det är ju väl känt att den auktoritära personligheten, behandlad av en mängd författare mot skiftande fonder, såväl kan framkalla en likadan, som en helt annan, en i försvarsposition ställd, person, - kanske en narcissist-

isk människa. Vi vet, att det i sådana här påverkningsförlopp ofta döljer sig en dubbelhet.

Förhållandet till fadern Herman kan - om man så vill - uppdelas efter tre eller fyra mer eller mindre tydliga plan [ i.] Det rent känslomässiga. Där kan vi konstatera, att Kafka hyste mycket *varma känslor* för sin far, och att det i grunden var ömsesidigt, även om fadern gentemot den unge FK demonstrerat sitt överläge.( balkongutsättningen, o.s.v. ). FK hyste även direkt beundran för sin far. [ ii.] Faderns krav på att Kafka skulle ta över hans *affärsrörelse*, alternativt skaffa en ansedd och välbetald position i samhället ( asbestfabriken ), där man kan konstatera - utan större svårighet - , detta krav beredde Kafka stora bekymmer, p.g.a. att FK själv helst av allt ville bli författare på heltid. [ iii.] Faderns krav på Kafka, - i linje med moderns önskan - att denne skulle *gifta sig* och bilda familj, skaffa barn och så vidare .... Detta krav var likaså en belastning för Kafka, som i mycket - eller faktiskt rentav helt - ansåg sitt skrivande vara oförenligt med äktenskap. Vi kan kanske tillägga en punkt [ iv.] : Faderns ensidiga strävan efter *assimilering* i Habsburgska Kejsardömet, eller vilken stat det än nu varit... och dennes kallsinne visavis judendomen, bidrog till en ”flytande ” tillhörighet på detta plan. Assimileringen av judar var visserligen i Franz Josefs rike relativt stabil, men sattes periodvis att fråga. Herman Kafka var själva urtypen för en social klättrare och opportunist. Här skulle Kafka ibland undra över detta val, och lida av den rotlöshet i ett samhälle där antisemitiska strömningar kom och gick.<sup>lxxxvii</sup> Kafka önskade flytta till Berlin, och gjorde – som vi nämnt – så småningom just det, för att där bl.a. bli fri skriftställare. Berlin var vid denna tid 1910-talet mer harmoniskt än Prag. När Kafka kom dit, 1923, rådde hyperinflation, och staden var allt annat än välmående.

Det förekom alltså skuld känslor hos FK gentemot fadern, för att han, FK, så icke uppfyllde kravet på att "realisera det allmänna" ( för att använda Kierkegaards terminologi ) och vi kan , mot bakgrund av det, kanske, till en del förstå , varför Kafka vid ett tillfälle planerade en liten prosavolym, som skulle heta "*Strafen*" ( /Straff/ ) och innehålla *Förvandlingen*, *Domen* och *I straffkolonien*. Fadern arbetade hårt och målmedvetet hela sitt liv för att skapa en god social ställning för sig och sin familj. Just denna arbetsiver hos fadern gjorde givetvis FKs skuld känslor än starkare. Man kan ana, att kraven på äktenskap kulminerade kring 1912, detta ödesdigra år, då han både debuterade, ( *Betrachtung* ), träffade Felice och skrev några av sina bästa noveller. Nu kan ju straffantasierna även ha en annan etiologi. Att där ligger ett sexuellt element i dessa berättelser är många av de, som tolkat dessa berättelser, praktiskt taget eniga om. Man kan tänka sig en tidigt anlagd dragning till undergivenhet, till *masochism*, hos Kafka. Masochismen bör nog betraktas som en slags dubbelrörelse, just så som t.ex. Žižek ser den, som en blandning av utövare-offer-positionering.<sup>lxxxviii</sup> Ett antal berättelser och passager i romanerna har ett tema, som anspelar på masochism. Uppror och dominans var ingenting som han själv omedelbart stod för. Antydningar om "sexuell avvikelser" i denna riktning saknas helt. Kafka beklagar sig mest över de - "sina" - tjeckiska prostituerades brist på medkänsla. Hans samhällskritik är - när den kan spåras - av ett indirekt slag, ofta inlindad i ironi, eller försvagad av pessimism. Likaså hans livsinställning. Kafka döljer inte det sexuella elementet i sin diktning, men anspelar ofta på både det, - ofta lekfullt och groteskt - utvecklar det både direkt och symboliskt, samt ofta det i detta ingående Oidipuskomplexet. Han befinner sig i ett tabu. Nu kan man, - som vi skall se -, betrakta mycket av hans författeri som ett "lekande" - i vid mening, med allt detta, och

att Franz Kafka, s.a.s. håller sig nära "retningslinjen" för det hos honom känsliga, förbjudna, ja rent av plågsamma, och plågsamt lustfyllda men också det lustfyllt plågsamma och det plågsamt komiska. Och i slutändan är han ibland nära det existentiellt livshotande. På gränsen till vad han – förmodligen – själv känslomässigt står ut med. Jfr. dock den mästertliga, tidiga novellen *Unglücklichsein*. - Att vara olycklig, - vacker så som en tavla av Kandinsky. Kafkas *hjältar* är i överväldigande grad utsatta, hotade, i svåra lägen; de är på det ena eller andra sättet plågade, och söker – *ofta bara halvt dock* (!) – en utväg ur sådana situationer. De önskar sig alltså ofta undergången. Och uppnår den ofta.

Belysande för förhållandet till fadern, kan man se i brevet till denne, *Brief an den Vater*, hur han mitt i anklagandet nästan "*utber*" sig en framtid av denne. Man kan säga att alla de självbiografiska, psykografiska, stora förenklingar, som förekommer i brevet, är atypiska för Kafkas förvisso mycket nyanserade intellekt. Hur mycket ville han få med i brevet? Hur mycket syftade det faktiskt till? ( Att använda brevet komparativt med den banbrytande berättelsen *Domen* låter sig göras, men man kommer inte till någon större insikt, genom användande av en sådan metod. Allt tycks mer då bara bli triviale, och att ta ett steg tillbaka. Varför syssla med det ursprungsmaterialet, när man analyserar en av världens mest beundrade noveller ? ). Att däremot se brevet som verkligt är ju en helt annan sak. Det är ett typiskt brev, och det är likaså klart ambivalent, samtidigt som det är fullt av överdrifter. Betydelsefullt och även signifikativt – för läget och stämningen i familjen - är att brevet aldrig överlämnades. Då någon uppgörelse dem emellan inte ( så sent i livet ) kan komma till stånd söker FK komma runt, och igenom problemet med far-son genom att skriva detta brev och

söka , som G/D skriver, vända på kausalräckan *oidipussituation-neuros* till *neuros-oidipussituation*, och mena att *oidipussituationen* har sina orsaker i samhällsliga förhållanden. Det är ju, menar jag, inte uteslutet att Julie Kafka, vid genomläsningen av brevet, ansåg att det innehöll avancerat och pinsamt ... strunt, och att hon bedömde, att fadern skulle tycka samma och att brevet, p.g.a. det, i realiteten skulle ytterligare försämra förhållandet far-son. Brevet kunde ju ändå – hur nu än Kafka här krumbuktat sig – inte ändra på något i det ganska tydliga läge ur vilken FK till dels sökte ”författa sig ur”. Inlagan kunde knappast ha någon frigörande verkan på någon alls. Det kunde däremot – i så fall - själva författandet av *berättelserna* ( och kanske också det ceremoniella överlämnandet av exemplar av böckerna till fadern.).

”Någon slags aning om det som jag vill säga, det har du märkvärdigt nog. Så sade du t.ex. för en kort tid sedan: ‘ Jag har ju alltid tyckt om dig, om jag nu än inte i yttre avseende var mot dig som andra fäder brukar vara, just för att jag inte – som andra – kan förstålla mig.’”<sup>xxxix</sup>

Meningsfullt på ett annat sätt är brevet, då det kan ställas vid sidan av en del berättelser och förklara att Kafka kunde föra ett liknande resonemang om skuld, som i brevet, även i delar av verken. Resonemang om skuld och straff är ju hos Kafka legio. Saul Friedländers bild – i dennes kontroversiella bok om FK - av kampen mellan Franz och Herman Kafka<sup>xc</sup> är nog en träffande sådan. För Louis Begley står det fullt klart att Franz hatade sin far. Det jag själv förmodar – (!) -, det är, att FK kände sig så främmande i tillvaron, och led så av denna utanförposition, att han såg det som gav honom en liten, liten känsla av samhörighet med världen, nämligen *gemenskapen med sin familj*, som något han aldrig nånsin kunde göra sig av med. Detta

inkluderade då att han faktiskt inte kunde ”göra upp” med fadern, på ett sådant sätt att han gjorde sig urarva. Och det kan också ha gjort flera andra ställningstaganden omöjliga för FK. ( Vi finner här en parallell till förhållandet mellan Kafkas förhållande till sin far o. Kierkegaards, ty Kierkegaard led i sitt upprörda sinne tillsammans med sin far, ansåg att de båda hade samma slags tungsinne. S.K. var alltså på ett liknande sätt bunden ( i en variant av *double-bind* ) till sin ”tyrann”, även om dennes ”tyranni” såg annorlunda ut, med sin religiösa överton. ( Troligen präglades SKs religiositet helt (!) av hans fadersbild.). Ingen av de två klassikerförfattarna gjorde något definitivt uppbrott, inte ens några försök. Franz Billeter har skrivit en stor jämförande studie – i avhandlingsform, - om de båda, SK och FK .)

## Ottla Kafka.

---

Hur det platonskt-incestuösa i förhållandet till systemen Ottla präglar FK, kan man ganska klart utläsa ur novellen *Förvandlingen*, där modern och systemen, *Grete*, söker utrymma *Gregors* rum för att låta denne vara skalbagge, men *Gregor* vägrar skiljas från porträttet med damen i päls<sup>xc</sup>, och hur systemen p.g.a. detta – enligt Guattari/Deleuze – blir den som dömer honom till döden. Här spelade – biografiskt – den händelse in, där FKs syster Ottla i slutet av 1912 tog faderns parti, i dennes krav på FK att denne skulle ägna tid till den krisdrabbade asbestfabriken, och sluta med middags-slumrandet, och lägga undan det nattliga författandet. Denna kris mellan de två syskonen var dock övergående. Bandet dem emellan var otroligt starkt.



Häpnadsväckande är hur Kafka dock använder sig – oförblom-  
merat, kanske i raseri, – av familjehändelserna i sina berättelser,  
där nu familje-medlemmarna lätt kunde känna igen sig i figu-  
rerna, - vilket de förmodligen gjorde - och kännas igen av fa-  
miljens bekanta.

Ottla Kafka intog en särställning i Franz liv.

Ottilie Kafka, alltid kallad Ottla, föddes - alltså 29 Oktober  
1892 i Prag, och var Franz' yngsta syster, det sista barnet. Hon  
gick ut en flickskola och en fortbildningsskola, och arbetade  
sedan i faderns affär, - ofta tolv timmar om dagen, och var den  
som öppnade för personalen på morgonen.

Hon var inte bara charmig favoritsyster, men stod Franz  
allra närmast, genom hela hans liv, av alla människor. Hon  
hade samma egenartat mörka hy som Franz. Hon blev - kanske  
genom FK - intresserad av den blomstrande sionismen, och  
gick entusiastiskt med i en klubb för judiska flickor och kvin-  
nor. Hon tyckts ha varit det gladaste ( och argaste ) av sysko-  
nen. Hon beslöt sig under första världskriget att ta över ett litet  
gods i västböhmiska Zúrau, norr om Prag, som tillhörde system  
Elli Kafkas man Karl Hermann, understödd av Franz. Saken  
motarbetade av fadern. Från mitten av April 1917 till hösten  
1918 skötte hon dock detta gods. Från November 1918 gick  
hon en lantbruksutbildning i Friedland. I mars 1919 återvände  
hon till Prag. Försök att finna arbete inom lantbruksnäringen  
misslyckades dock, trots Ottlas och Franz gemensamma an-  
strängningar. Den 15 Juli 1920 gifte hon sig – mot Herman  
Kafkas vilja - med den katolske tjecken Josef David. Förhållan-  
det hade börjat långt innan kriget. Föräldrarna fick reda på det  
först efter det Josef D. lämnat militärtjänsten. Så kom födseln  
av döttrarna Věra, 1921, och Helene, 1923, och Franz var

mycket förtjust i dem, lekte med barnen, och tyckte även om maken.

Under sommaren 1922 tillbringade Franz med familjen David tre månader i Planá vid Lužnicí. Ottla Davidová och Josef David hade inget lyckligt äktenskap. Hon var också mycket självständig, till skillnad mot sina båda systrar, vilket kan ha bidragit till spänningar. I Oktober 1943 följde hon med , som hjälpare, en barntransport till Auschwitz , och kort därefter mördades hon av nazisterna där. Hennes döttrar Véra och Helene undkom, då Ottla frivilligt – skyddande den icke-judiske maken - separerade sig från sin familj.

Franz och Ottla läste ibland böcker tillsammans, som Platons *Symposion*, denna klassiska tragikomiska politiska fars, samt Arthur Schopenhauer. De hade livet igenom, från tidig barndom ända till Franz´ död en tät kontakt, och förde långa hemliga samtal, vilka utspelade sig främst på två platser, nämligen i husets badrum och i en speciell park i centrala Prag. I breven till henne – som nu finns på *Bodleian Library* i London - framstår Franz som snabbtänkt, som vanligt, minnesgod, praktisk, avslappnad och naturlig. Betecknande är att Kafka hellre läste filosofi med Ottla, än med Max Brod. Denne hade en dragning till metafysik och mystik som med största sannolikhet radikalt ”avskräckte” Kafka. Brod hade mycket litet av den gedigna skepsis, som var utmärkande för Kafkas tanke. Då fanns det t.ex. hos kamraterna Baum, Oscar Pollak och Weltsch mer sådan. Orsakerna till att vänskapen mellan Brod och Kafka ändå blev livslång är troligen fler, och det skulle bli spekulation att ge sig in på dessa. Ottlas betydelse för Franz kan ha varit mycket större än vad alla i allmänhet anat. Det syns – utifrån sett, efter man tagit del av existerande dokument ....- som om deras intima samtal var det mest nära och varma som Kafka upplevde under hela sitt liv.

Ottla var efter Franz' död helt emot att man publicerade Kafkas efterlämnade romanfragment och annat. H. Zylberberg, som kände Ottla, skriver:

*"Hon accepterade aldrig det faktum att Kafkas verk hade publicerats som resultat av någons indiskretion. Franz hade lämnat ett testamente, och hans djupaste och heligaste önskan, att allt han hade skrivit skulle brännas, borde ha åtlytts. På grund av detta var hon mycket arg på Max Brod."*<sup>xcii</sup>

## Hedwig Weiler.

---

Sommaren 1907 befann sig Kafka hos släktingar i Triesh på tjeckiska landsbygden, hos sin morbror läkaren Siegfried Löwy; han badar och åker motorcykel och har där en romans med den unga 19-åriga judinnan Hedwig Weiler. Det är Aug. 1907. och Kafka är 25 år gammal.

I ett raljant brev till Brod beskriver Kafka henne som: "mycket ful, liten och tjock, röda kinder med två stora framtänder, som inte ryms i munnen". Man kan jämföra FKs hjärtlösa beskrivning av Hedwig med den aningen senare gjorda av Felice – likaså i ett brev - där FK tycker att denna ser ut "som om hon har en bruten näsa". FK tycks alltså ha excellerat i att beskriva fulhet hos flickor, som han faktiskt (?) dras till. Vi bör här komma ihåg, att det för Kafka var en plikt gentemot famil-

jen att söka sig en hustru. Det är alltså mycket det som det handlar om här.

Hedwig och hennes syster Agathe var socialdemokrater. H. Weiler var född i Wien 1888. Hon läste romansk filologi och filosofi, blev Fil. Dr. 1914, gifte sig 1917, ( g. Hertzka ) och engagerade sig bl.a. periodvis i judiska föreningar. Att hon - som en av de få, undkom nazisternas förföljelser, förmodas ha berott på inflytande från ”mäktiga beskyddare” i Wien. Hon dog där 1953. ).Breven till Hedwig i Wien ( H.W s brev är inte bevarade. Hon begärde - och fick dem tillbaka. ), elva stycken under en halvårsperiod, är skrivna i Prag, där FK då arbetade heltid som försäkringsjurist för ett italienskt försäkringsbolag. Breven är inte särskilt varken intima eller hjärtliga, men har en närmast spefull ton. Kanske avsåg Kafka att anta en skämtsam attityd, men breven är alls inte någon rolig läsning. Det ansåg, i likhet med mig , uppenbarligen också den verkliga adressaten, Hedwig, som förebrådde Kafka för den "ironiska" tonen i dem. ( Detta vet, vi, då Kafka intensivt replikerar på anklagelsen. Kafka kunde sällan vara rolig i brev, annat än då han återger episoder från livet. Kafka syns egentligen inte intresserad av någon närmare bekantskap, och man får intrycket att han blir nervös av henne, och samtidigt framträder en bild av, att FK vid denna tid var solitt deprimerad. )

Hedwig kallar honom likaså för lögnare, och Kafka försöker intensivt få detta, att vara just det, till något intressant. Just dessa FKs brev till henne brev är tillgjorda, och det är ett intryck man sällan får när man läser något av Kafkas hand. Förhållandet medförde att han sände den egenartade lilla novellen *Die Abweisung* ( *Avvisandet* ) till henne, i ett anfall av svartsjuka och publicerad utan titel i tidskriften *Hyperion* 1908 - kanske, också den, en av Kafkas ... sämsta, vilket han uppen-

barligen också anser själv, då han också direkt benämner den så, ("schlecht"). Denna novell handlar i pessimistiska - men samtidigt raljanta - ordalag om kärlek, längtan, ensamhet och stolthet. ( Den halvsideslånga novellen slutar med, att berättaren uppmanar sig själv och flickan ( i berättelsen ) att var och en gå hem till sitt, då ingen av dem uppfattar att den andre uppfyller förväntningarna på en idealpartner. ( "Tonen" i denna novell är icke alls typisk för FK. Den äger för mig en – nästan artificiell – tillkämpad distansering, något lik ... Hjalmar Bergmans *Kanariehunden*. ). Brevet något tidigare till t.ex. Oscar Baum, är annorlunda än de till Hedwig. Där uppenbaras istället mycket förtvivlan. Det, som FK benämner "förtvivlan" är återkommande i hans dagböcker, och det är svårt att veta vad det egentligen beskriver för slags känslor. Kafka lär aldrig ha glömt HW, och ännu 1917 finns en anteckning: "Hertzka", på ett pappersark. En destruktiv stämning ligger mellan raderna och lurar i breven till Hedwig Weiler. Där finns också en egenartad förströddhet och en brist på inkännande ... och sans ( kanske fientlighet? ), som man också mycket sällan möter hos Kafka. Så måste dessa två verkligen inte alls ha passat för varann. Förmodligen kände sig Kafka intellektuellt och emotionellt m.m. underlägsen Hedwig. Denna tycktes ha haft en mycket bred och säker intelligens, mod och viljestyrka. Om så nu var fallet, - att han kände sig i underläge - så kan detta förhållande i viss mån ha bidragit till Kafkas rädsla för att alls i fortsättningen ha nära, långvariga förhållanden med kvinnor. Särskilt starka sådana.

=====

Det mest märkliga och mest betydelsefulla och intensiva förhållande, som Kafka nånsin hade, och det, under vilket

Kafka skrev sina kanske bästa litterära alster, var dock det till berlinskan Felice Bauer.

## Felice Bauer

---

Franz Kafka kom hem till Brods en kväll i Augusti 1912. Max Brod hade just gift sig med Elsa Taussig, och Max och Franz var nu oftare hänvisade till att träffas i större sällskap. (”En gift vän är ingen riktig vän.” skrev Kafka svartsjukt till Brod.). När han denna kväll, först såg Felice Bauer satt hon vid ett bord, och han trodde att hon tillhörde tjänstefolket. ( Jfr. t.ex. Haymans och Stachs biografier.). Mötet präglades av missförstånd och förvirring. Kafka skulle denna kväll egentligen redigera sin samling kortprosa, *Betrachtung*, - den första boken - för Rowohlts Verlag, vilket nu istället överläts helt till Brod. ( Kafka hade tidigare enbart publicerat sig i tidskrifter.). Kafka följde Felice till hennes hotell, gav henne - av misstag - sin adress, och skrev någon vecka senare, från arbetet ett maskinskrivet brev till henne, på försäkringsbolagets brevpapper. Så inleddes ett brevförhållande, - man har benämnt det ett ”utnyttjande”, en vampyrism, faustiskt, o.s.v. - som tillhör de mest groteska i ”världshistorien”. Kafka och Felice umgicks mest, ja nästan uteslutande, per brev. Kafka sände sina brev, och krävde uppfordrande utförliga svar – två om dagen – från Felice. Kafka är i relationen vampyren, som livnär sig på Felices liv och under denna tid skriver han några av sina bäst sammanhållna verk. Allt händer här som i en het fruktan för giftermålet, och mitt i en process med/mot honom själv om detta. E. Krause-Jensen,

efter att ha läst Deleuze/Guattaris ”schizo-analys” av Kafka och förhållandet...:

”Mellan 1912 och 1917 skriver han oavbrutet till henne och under stundom dementerar han efter eget gottfinnande de rader han just sänt iväg, men han ålägger henne likväl att svara två gånger om dagen. Han ersätter äktenskapskontraktet med en diabolisk pakt, ett slags ”vampyrverksamhet per korrespondens”, som Deleuze och Guattari uttrycker det, en verksamhet som Kafka behöver för att arbeta. ’Orörlig’ vid sitt existensbord suger Kafka Felices blod liksom en spindel, och väver sina garn // för att fasthålla bytet //. Den enda fruktan han glimtvis och skräckslagen förnimmer genom sin hudlöst känsliga intuition är att han skall förgås i sin egen ordväv, och att ”utvägarna” skall visa sig vara återvändsgränder. Därför skriver han samtidigt noveller kring temat att långsamt förvandlas till ett djur.  
/.../.”<sup>xciii</sup>

Ur ett brev från Oktober 1912 om det första mötet med Felice:

”Ärade Fröken! ( Gnädiges Fräulein ! )

Så var det nu åter en sömnlös natt, under vilken man just innan morgonen, de sista två timmarna, drog ihop sig till en påtvungen, planerad sömn, i vilken drömmarna icke längre är drömmar och sömnen icke någon riktig sömn. Och dessutom har jag idag utanför porten sprungit ihop med slaktarns springpojke och hans låda, så att jag har fått ett jack över vänstra ögat.

Säkerligen blir jag genom en sådan början inte i bästa tillstånd för att övervinna de svårigheter som det innebär att skriva till Er och som jag i natt lät genomlöpa mitt huvud i ständigt nya former. Det innebär inte att jag inte kan skriva det jag vill skriva, det är ju de allra enklaste saker, men det är så många, att

jag inte kan få dem att rymmas i tid och rum. Ibland tänker jag, särskilt på natten, att låta allt bli liggande i minnet, att ingenting mer skriva och att hellre gå under av att inte skriva än av att skriva.

Ni skriver till mig om Edra teaterbesök och det intresserar mig mycket, ty för det första sitter Ni där i Berlin vid källan för alla teaterhändelser, för det andra väljer Ni ut Edra teaterbesök mycket väl ( ända tills Monopolteatern, där jag också var, med en min hela varelses gäspning, större än hela scenrummet ) och för det tredje så vet jag inte det minsta om teater. Men vad hjälper mig då kännedomen om Edra teaterbesök, om jag inte visste allt som föregick dem och vad som följde på dem, om jag inte visste vad ni hade på Er, vilken dag i veckan det var, hur vädret hade varit, om ni hade ätit supé före eller efter besöket, vilken plats ni hade, i vilken och hur begrundande stämning Ni var och så vidare, så långt man nu kan tänka sig. Naturligtvis är det omöjligt att beskriva allt det för mig, men så är också allting omöjligt.

Fru Sophies födelsedag – för att nu skriva något enkelt och fullständigt meddelbart – är först den 18 mars, och när är Er, för att ställa en rak fråga ?

Det är inte bara oro, som den på kontoret, som leder mitt skrivande hit och dit, så att jag nu åter frågar något helt annat: Jag har ständigt allt det i minne, som Ni sade den där kvällen i Prag, så långt man nu kan lita på sådana övertygelser, men ett är mig fullt klart, när jag läser Ert brev, och det vill jag att Ni utvecklar vidare för mig.

När vi gick ifrån lägenheten tillsammans med Hr. Direktör Brod till hotellet, så var jag, för att säga sanningen, förvirrad, ouppmärksam och uttråkad, utan att, åtminstone medvetet, närvaron av Hr. Direktören var skuld till detta. Tvärtemot, jag var förhållandevis nöjd med att känna mig fri. Det var då också tal



om, att Ni skulle komma rakt in i rusningstrafiken i centrum på kvällen, och också att Ni då vid återkomsten hem skulle göra Er mor uppmärksam på Er närvaro genom att klappa i händerna på ett särskilt sätt, så att hon skulle släppa in Er genom porten. Finns det i detta något anmärkningsvärt viktigt? Och berodde uraktlåtenheten att ta med nyckeln vid Monopolteaterbesöket bara på den sena återkomsten? Är det skrattretande frågor? Mitt ansikte är alldeles allvarligt, och om Ni skrattar, så ber jag Er att skratta vänligt och svara noggrant.

Till våren senast utkommer på *Rowohlt*s i Leipzig en ”*Jahrbuch für Dichtkunst*”, redigerad av Max. I denna kommer att finnas en liten historia av mig: ”*Domen*”, som kommer att bära en tillägnan: ”Fr. Felice B.”. Är det att handskas för bryskt med Era rättigheter? Särskilt då denna tillägnan redan står skriven på historien sedan en månad tillbaka och manuset inte längre är i min besittning? Är det kanske en ursäkt, som man kan låta gälla, att jag har tvingat mig att ta bort tillägget (till ”Till Fr. Felice Bauer.”) ”för att hon inte alltid bara skall få presenter av andra”? I övrigt kan jag inte se att berättelsen, i sitt väsen, har det ringaste att göra med Er, förutom att en flyktigt uppdykande flicka bär namnet Frieda Brandenfeld, alltså, som jag efteråt märkte, har begynnelsebokstäverna i sitt namn gemensamt med Edra. /...../”

( *Br. 1900-1912*, s.186f.; Kafkas femte brev till Felice, 24/10 1912.)

Sedan följde alltså en otrolig skaparperiod – under det Kafkas ”fäste i vardagligheten” var breven till Felice. Franz Kafka förlovade sig dock med henne först den 1 juni 1914. Kafka levde som nämnt under konstant tryck från familjen att gifta sig. Kafkas giftermålsskräck kan, enligt flera, ha haft sin botten

i sexualskräck, eller än mer i en generell känsla av att inte räcka till. Hur komplicerat detta nu faktiskt var lär vi aldrig komma att få veta. Säkert är det inte, att ens FK själv visste hur det låg till.

Kafka skrev den banbrytande *Domen, Eldaren* och snart också *Förvandlingen*, bara inom loppet av ett antal veckor hösten 1912. I ett svep skrev Kafka mästerverket, novellen *Domen*, - novellen om *Georg Bendemann* och dennes fader -, natten 22-23 September 1912, en novell som han dedikerade till henne. ( Jfr. brevet ovan.). Han uppfattade denna som sitt första mogna verk, och läste det högt för sina vänner, samt för allmänheten på en uppläsningafton strax efter författandet . I November och December detta år skrev han så på två dagar ( nätter ) *Förvandlingen* - en av världens mest lästa noveller. Denna explosion av kreativitet – s.a.s. ”under galgen” - kom aldrig att överträffas av Kafka, och den kunde kanske aldrig ägt rum utan det egendomslika grepp han höll över sig och över Felice med alla breven till henne. Kafka led alltså av stark ångest inför tanken på äktenskap, och han klagade över att han så fort han började tänka på denna sak, inte alls kunde sova om nätterna. ( Samtidigt skrev Max Brod sin bok *Judinnen*, innehållande bl.a. en novell om hur en judisk mor söker en lämplig äkta man till sin dotter.). Inte långt efter författandet av *Domen*, efter en kort depression, kom nästa eruption i berättande: *Förvandlingen*.

Situationen hemma hos Kafkas fick tjäna som material och modell, som den redan gjort i *Betrachtung* och i *Domen*. Efter färdigställandet av *Förvandlingen* i årsskiftet 1912/13 kom Kafka plötsligt in i en skrivförlamning. Denna skulle nu inte brytas förrän Kafka förlovade sig med Felice över ett år senare. Under denna ”latenstid” visste Kafka med sig *att han kunde skriva* : de två ( redan ansedda ) mästerverken *Domen*

och *Förvandlingen* var nu sannerligen utåt och inåt förpliktande. Hur Kafka nu innerst inne resonerade kan vi inte veta, men i breven till Felice kan man följa hans besvikelse över sakernas tillstånd, liksom i breven till Kurt Wolff - på *Rowohlts* -, där han antyder skrivtorka – men i ytterst formell ton.

Kafka skrev c:a 200 brev till Felice, självupptagna sådana. ( En gedigen tystnad, dränkt i ord, alltså. ). Han tycks här ha varit i en slags konstant kris och var i breven full av självömkan och självförebåelser. Breven saknar i grunden väsentliga resonemang. Under det första halvåret av bekantskapen med den ytterst tålmodiga F. utkommer *Betrachtung*, som bok, samtidigt som han skriver sina nya mästerverk. *Betrachtung* uppskattades inte märkbart av Felice. Hur som helst: utan Felice, - ingen *Domen*, ingen *Förvandlingen*. Eller *Amerika*. Eller senare *Processen*. ( Vad Felice tyckte spelade för FK ingen roll.)

Att nu dessa båda första behandlar en familjekonflikt är just typiskt för förhållandet med Felice, där FKs far hela tiden finns i bakgrunden, som den som främst kräver ett giftermål, med bibehållande av anställningen som jurist för FKs del. Själv ville Kafka helst bosätta sig någon annan stans än i Prag som fri skriftställare.

Det katastrofala i Kafkas predikament, och i förhållandet till Felice, som själv hade det besvärligt nog i sin egen familj, kan illustreras med återgivandet av utdrag ur ytterligare brev ur korrespondensen.<sup>xciv</sup> Vad som ibland kallas ”hundbrevet”- ett brev till Felice - tillkom i April 1913:

”Min egentliga skräck – det kan väl inte sägas eller höras något värre – är den, att jag aldrig någonsin kommer att kunna äga dig. Att jag i det mest gynnsamma fall skulle vara begränsad till att, som en herrelös trogen hund kyssa din till mig förstrött överräckta hand, vil-

ket inte skulle vara ett tecken på kärlek, utan bara ett tecken på förtvivlan hos det till stumhet och förtvivlan evigt dömda djuret. Att jag skulle sitta bredvid dig och som det redan skett känna din kropps andning och liv vid min sida och i grunden vara mer skild från dig än nu , i mitt rum. Att jag aldrig skulle vara istånd till att locka din blick, och att det för mig verkligen skulle vara förlorat, när du såg ut genom fönstret eller när du lade ditt ansikte i händerna. Att jag skenbart är i förbund med dig, färdandes över hela världen, hand i hand, och att inget av detta är sant. Kort sagt, att jag för alltid förblir utesluten från dig, även om du skulle så mycket undertryckt ge dig hän åt mig, att det skulle bringa dig i fara.”<sup>xcv</sup>

Hundtemat skall han många gånger återkomma till. Kafka faller alltså undan från rollen som kapabel författare till den som misslyckad friare, och till den som främling i tillvaron. Till ett djur i flykt. ( Ännu i *Slottet* årtal senare finns en passage där lantmätare *K.* beskrivs så.). Det s.k. ”friarbrevet” ( kommenterat som centralt, och som unikt, av Elias Canetti i dennes stora essä om FK.). FK.:

”Du känner redan till mitt egenartade predikament. Mellan mig och dig står, om man bortser från allt annat, läkaren. Vad denne säger bör ställas ifråga. Vid sådana beslut är inte medicinska diagnoser avgörande. Om det vore så, så skulle jag ju inte tveka att ta dem i anspråk. Jag var – som sagt – egentligen inte sjuk, ... men jag är det ändå. Det är möjligt att andra levnadsomständigheter skulle göra mig frisk, men det är omöjligt att skapa dessa andra levnadsomständigheter. Den medicinska bedömningen ( som, som jag redan sagt, inte för mig obetingat är riktig ) förblir av karaktären : den främmande läkares bedömning. Min husläkare , till exempel, skulle i sin stupida oansvarighet inte se det minsta hinder, tvärtom ; en annan , bättre , läkare skulle kanske ( / förtvivlat / KG. ) slagit sina händer samman över sitt huvud.

Betänk, Felice: med hänsyn till denna osäkerhet kan svårligen detta nu sägas, och det måtte låta underligt. Det är just nu alltför tidigt

att tala om det. Senare skulle det emellertid vara för sent, skulle det inte längre vara tid att tala om sådana saker, just som du säger i ditt brev. Men det är inte längre tid för någon längre tvekan, åtminstone känner jag det så , och jag frågar dig alltså: Vill du, under den ovan tyvärr inte särskilt djupt skisserade förutsättningen, tänka över, om du vill bli min fru ? Vill du det ?”

( 8 och 16 Juni, 1913: Briefe 1913-14, s. 208. – Brevet i sin helhet är flera sidor långt.)

Harry Järv skriver:

”Handlingen i Processen utspelas mellan den 3 juli 1913, Kafkas 30-årsdag, då Felice Bauer i ett telegram accepterar att gifta sig med honom, vilket i romanen Processen innebär att han är häktad och den 2 juli 1914, då han fattar beslutet att bryta förlovningen.”<sup>x cvi</sup>

Förlovningen, den första, mellan Franz Kafka och Felice varade mellan 1/6 1914 -12/7 1914, alltså bara fem veckor. FK tycks ha ångrat sig – och hamnat i svår ångest - medsamma förlovningen var ingången. Kafka hade omedelbart efter förlovningen, i ett brev till Felices väninna Grete Bloch ( obetänksamt eller omtänksamt ? ), avslöjat att han fann hela förlovningen vara ett misstag... :Upplösningen skedde i Berlin på ett hotell, *Askanischer Hof* , i närvaro av medlemmar från de både berörda familjerna, och upplevdes såsom en rättegång av Kafka. ( Dagboken, 23 Juli,1914:” Der Gerichthof im Hotel.”(/ Inför skranket på hotellet /).<sup>x cvii</sup> Den 29 Juli 1914 börjar Kafka skriva *Processen*, gissningsvis för att bearbeta denna händelse/händelsekedja. FKs ekonomi var inte stabil nog att bära en familj, ståndsmässigt. Han skulle tvingas avstå från sin viktigaste syssla, att skriva! Bland de delar av FKs liv, som är riktigt sorgliga, måste vi lägga in tiden för förhållandet med Felice. Franz Kafka behövde henne, Felice, men henne enbart

på avstånd, för att kunna skriva, det är ju något man tycker sig begripa vid genomläsningen av breven. Franz och Felice träffades *IRL* enbart ett fåtal tillfällen, och då bara kort, en dag eller ett par.

De båda förlovade sig efter en gemensam resa på nytt i juli 1917, strax före FK katastrofalt insjuknade i tbc.

## *Tuberkulos*

En augustinatt 1917 vaknade Kafka av, att han hostat blod.

"Det finns bara en sjukdom, varken mer eller mindre, och denna enda sjukdom jagar läkarvetenskapen blint liksom man jagar ett djur genom ändlösa skogar."<sup>xviii</sup>

Kafkas tbc skulle, som är vanligt med sjukdomen, i stort sett obehandlad, komma att bölja fram och åter, ibland tvinga honom febrig i säng, ibland nästan helt klinga av, ibland ge hopp om att försvinna, ibland åter ge förtvivlan vid försämring. I brev till Milena Jesenská - tre år senare - skulle han mer raljant tala om sjukdomen och sjukdomsutbrottet. Han blev, enligt vad han uppger, mest förvånad, och sen *glad* (!!)- trots blodpölar på golvet - ,eftersom han visste att han åtminstone skulle få sova efter denna blodstörtning. Han gick till arbetet som vanligt morgonen därpå, efter det hans tjeckiska tjänsteflicka, förskräckt vid åsynen av det blodfläckade golvet i lägenheten, utropat: "Stackars Herr Doktor, med er är det snart ute !". Först på eftermiddagen samma dag gick han till sin läkare. Man kan tänka sig svårigheten att, i läget som sedan uppstod, att med en tbc med återkommande skov och med feber ägna sig med hela

sin själ åt ett så avancerat författarskap som FKs. Kanske vävde han därför in en del av sitt förhållande till sjukdomen i det skrivna. Man kan likaså spekulera över vad Kafkas tbc direkt hade för inverkan, psykiskt, på Kafka. Dels över chocken att få sjukdomen, han var vid tillfället 34 år gammal, och för denna sjukdom fanns 1917 ingen egentlig bot, dels över de psykiska verkningar, som denna sjukdom ibland konkret kan ha. Tbc var en förhållandevis vanlig i Europa, och en svårbotbar sjukdom under denna tid. Man kunde här och där, i fridfulla miljöer i Alperna, men också i badorter, som i Skälderviken i Sverige, stöta på sanatorier, i nästan alla länder. Det var ofta endast frisk luft som ordinerades som bot. ( "Luftbad."). <sup>xci</sup>Talrika är beskrivningarna av, och bilderna för, och funderingarna över och spekulationerna kring denna sjukdomen i Kafkas brev och anteckningar.

En del av vad vi vet om Kafka vet vi genom hans dagböcker och brev. Kafkas dagbok är en egenartad "bok" med kortfattade notiser, utkast till noveller, m.m., men mest om hans egen dåliga hälsa, som en "sjukjournal", brukar man säga, och om hur väldigt lite han utträttar som författare. De flesta anteckningarna är liksom dessa: "1. juni. Inget skrivet."; "13.juni. Hela dagen i sängen.", "15.juni. Hela dagen i sängen.", o.s.v ..... Bl.a. om huvudvärken, som enl. T. Ekbom lär ha varit en speciellt plågsam "Hortons huvudvärk"<sup>c</sup>. Kafka led ofta av huvudvärk, samt tillbringade mycket tid av sitt liv, särskilt senare liv – efter lungblödningen, sjukdomsutbrottet - i sängen. Lika ofta – eller oftare - klagar han också över sömnlöshet. Samtidigt tycks sömnlösheten stå i förbindelse med förmågan att skriva. När han sov gott, skrev han helt enkelt inte! Sömnlösheten – och sömnen - ställer Kafka själv i förhållande till sanning i brevväxlingen med Milena. Sömmen är – så skyntar det

fram – ofta något av det högsta, och halvslummern lika ofta i kontrast något (själv-)bedrägligt ( så som i Bürgelepisoden i *Slottet.* ), något ofta – i verken - markant styrt av det omedvetna.

Det är fullt klart, att han tycks ha ansett, att tbc:ns utbrott hade att göra med den psykiska kamp, som pågick inom honom: *Gifta sig ... eller skriva.* Han skrev en lång *pro et contra*-lista i sin dagbok. Han kunde t.o.m. skriva till Felice Bauer att:

"Inom mig har jag alltid haft - och har fortfarande - två själar, som strider med varandra. Den ena är i stort sett som du vill ha honom. (...). Den andre däremot tänker bara på sitt arbete."<sup>ci</sup>

Och om tbc:n: "Blodet kommer inte från lungan, utan från ett välriktat hugg, som en av de stridande utdelat." ( Brev till FB. ). Han skrev också i *Dagboken* om hur "hjärnan slutit förbund med lungan bakom hans rygg" ...<sup>cii</sup>

## *Gerti Wasner*

Kafka kände sig inte alls strikt bunden av trohetslöfte till Felice under förlovningstiden( trol. ett tidsfenomen... ), men



träffade andra kvinnor. Under en resa till Italien, ( Riva), då han kände sig i behov av vila och ombyte, mötte han där en 18-årig Schweizisk icke-judisk flicka, Gerti Wasner, som han omedelbart tyckte om. De hade roligt, ( "på kafka-vis" ...d.v.s. ”under lek” ), och han diktade sagor till henne om kvällarna, som han läste upp för henne vid frukosten. De umgicks bara några dar, men sådana affärer gjorde djupt intryck på Kafka. Som alltid tycks Kafka undvika en ”like” i styrka, - han söker sig antingen till unga flickor, eller till mer omhändertagande. I dagboken beskriver han ofta mycket unga flickors – ibland unga pojkers - skönhet. En bok om pedasteri som Brod lånade honom fick honom helt ur sinnesjämvikt. Han jämförde då läsningen av sådan litteratur, något förvånande, - men även upplysande - med läsningen av ... psykoanalytiska skrifter (!), vilka alltså synt ha påverkat honom – i överkänslighet - på ett liknande sätt. FK kan heller inte låta bli att nämna om mötet med schweiziskan i ett brev till Felice. Kanske upplevde FK vissa ”höjdpunkter” i tillfälliga ibland helt *asexuella* (!) närmanden; han var hämmad i sin sexualitet, och fann ibland mer nöje i att ha sina förhållanden i formen lekkamrat-lekkamrat. Och kanske var det så att han fantiserade över sådana förhållanden. FK drogs till många väldigt unga flickor, ofta 17-18-åriga. Han var dessutom den sorts man, som alltifrån unga år knöt täta vänskapsband med män, band som - ofta - varade livet ut. Han vårdade dessa kontakter ganska väl, samt var förmodligen själv lätt att tycka om. Ofta föll han mitt i sina romanser in i djup melankoli, och ville dö, vilket man kan se som tecken på en livslång depression. Så tycks han också – troligen omedvetet, och kanske av skräck - förflyttat mycket av den sexuella laddningen någon annanstans. Det är ju allmänt uppfattat så, inte minst efter Freud, hur den sexuella läggning är determinerande för det intellektuella livet. Nu har det framlagts en hypotes av S. Friedländer,<sup>ciii</sup> om att

Kafka skulle varit i det närmaste totalt ointresserad av kvinnor, och att Kafka skulle istället haft en dragning till barn, av båda könen. *Skulden* (!) – det genomgående draget, motivet, i Kafkas diktning och *skammen* – är härigenom s.a.s. ”given”, enligt Friedländer. Detta öppnar för ett, plausibelt, perspektiv av tidigare, för de flesta, oanad tragik kring ”*fallet Franz Kafka*”. Det är inte ägnat att upplysa oss om verkens värde eller struktur, men de bidrar till en möjlig förståelse av en förutsättning för dem. Vissa motiv kan härmed upplysas, t.ex. den rika förekomsten av ”halvfärdiga” varelser i Kafkas texter, hjälpredor, unga pojkar och bråkiga flickor o.s.v.. Man kan tänka sig, att Kafka hade en förkärlek för det icke-vuxna, det evigt tonåriga, liksom han själv, enligt utomstående, t.ex. förläggaren Wolff, påminde om en evig tonåring. Till Kafkas biografi bidrar denna, Friedländers, teori givetvis med åtskilliga tolkningsmöjligheter. Nu har Friedländers bok ännu mest ställts i kontrast till Brods beskrivning av Kafka. Det är troligt att Kafka, oavsett sin innersta sexuella böjelse, i en blandning av *pansexualitet* och *sublimering*, närmast ägnade sig åt, vad Flaubert burdust kallade, att ”knulla sitt bläckhorn”.

Ofta undrade Kafka, liksom Kierkegaard gjorde i sina *Papirer, om han alls var människa*. Detta kan man ju se som en den yttersta isolering, kanske frukten av en livsdepression, el. dyl. Att ”icke vara en människa”, det innebär ju ingen tillhörighet någonstans överhuvudtaget.

Förhållandet, den andra förlovningen, med Felice bröts julen 1917 av FK p.g.a. dennes sjukdom. Felice gifte sig 1919 med bankmannen Moritz Marasse, fick barn 1920, medan FK kände sig ”friskriven”,<sup>civ</sup> och senare barnbarn. Felice dog i New

York 1960, efter att ha sålt alla 200 brev hon fick från Franz, för att betala sina läkare.

## Julie Wohryzek

---

Julie Wohryzek var judinna, född i Prag 1891 och kom från en köpmansfamilj, - fadern hade en livsmedelsbutik och var *Kustos* ( d.v.s. ordningsman ) i synagogan i kvarteret Weinberge, en förort till Prag. Modern var från Ungern. Julie var liksom Felice kontorist. En beskrivning av Julie finns i ett brev till Max Brod, där Kafka beskriver henne som förtjust i vackra kläder och operetter, som obildad och ”mer lustig än sorgsen”. Han understryker att hon ”icke är utan skönhet”, men skriver också att hon bäst – som typ – kan beskrivas såsom ... servitris<sup>cv</sup> . De två hade mötts i Januari 1919 på ett - nästan tomt - pensionat i Zürau under en av Kafkas första konvalescenser, då han var tämligen dålig, men de båda tycks ha haft god emotionell kontakt, i motsats till vad som tycks ha varit fallet i Fks förhållande Kafka med Felice. Om *kärlek* talade Kafka aldrig när det gällde sina förhållanden. Och det handlade nog inte om det heller. Han var närmast helt oromantisk. Kanske var detta delvis tids- /mode- /miljö-bundet.

Övriga upplysningar om förhållandet finns i ett brev till Julies syster Käthe, som FK mött i sällskap med Julie i Schelesen.

Kafka anförtrodde sig till Käthe på samma sätt som han gjort till Grete Bloch tidigare.

I detta brev<sup>cv</sup> förklarar FK hur nära Julie och han själv kommit varann. - Där beskrivs mötet i Schelesen men också om möte i Prag, där de gick tillsammans och badade, och åter talade om giftermål. Här framställs hans önskan, och syn på, giftermålet, på det väsentliga i att ha en familj med barn, men också synen på honom själv som en lungsjuk tjänsteman, vars högsta intresse är... litteratur. Han förklarar omständligt sina val i förhållande till Julie för dennas syster, Käthe, ( Kafka tycks , när det gäller avgörande beslut, av någon anledning, alltid vilja ha någon förtrogen som är något lite kontroversiellt lätt inblandad, vid sidan av ...) och förklarar för henne, att det finns två möjligheter för honom själv, dels att han och Julie skiljs, eller att de träffas utan tanke på äktenskap, och att de, i detta senare alternativ, lämnar saken öppen....

Franz Kafka tycks, som nämnt, i enlighet med det traditionellt judiska – och faderns vilja -, inställd på att välja en hustru med judiska rötter. Något annat syns faktiskt inte alls ha funnits i hans ( anarkistens ) tankevärld här. Julie W. tyckts inte ha framställt några tydliga krav, och inga av hennes åsikter finns redovisade av Kafka själv, eller hänvisade till.

Franz Kafka och Julie förlovade sig ändå. Det till November 1919 planerade bröllopet motarbetades starkt av F.K.s föräldrar, mest av Herman, kanske p.g.a. rykten om Julies sexuella ”frigjordhet”. Det tyckts också ha spelat stor roll för Herman Kafka, att Julies far kom från det ”lägre” skiktet av judar, och HK förolämpade sin son grovt med ord som att ”en flicka behöver bara vifta med blusen”, för att sonen skulle falla för henne, och rådde honom ... att gå på bordell istället.<sup>cvii</sup> Julies far var också han emot förhållandet, och hotade att emigrera. Rieck hävdar, att förhållandet mellan Julie W. och Kafka var

präglat av, att Julie var den mest älskande i detta. Själv skrev Kafka till Brod att det var ett normalt ”förnuftsäktenskap” han planerade. Liknande beskriver han sina planer i *Brevet till fadern*. I Juli 1920 upplöste F.K. kyligt förlovningen med ( en helt förtvivlad ) Julie W. i samband med hans allt närmare bekantskap med den, i jämförelse med J.W. närmast vulkaniska, studentiskan Milena Jesenská. 1921 gifte Julie W. sig med bankmannen Josef Werner, som hon levde med i Bukarest och Prag. Hon blev deporterad till Auschwitz och dog där förmodligen i Augusti 1944.

---

Kafka uppmuntrades ständigt genom alla dessa år i sina litterära ambitioner av vännen Max Brod, som redan var en ganska (er-)känd författare genom bl.a. boken, *Tot des Toten* och novellen *Ein Dienstmädchen*, och hade kontakter inom tidnings- och förlagsvärlden, bl.a. med *Rowohlts förlag* i Leipzig, som senare blev Kafkas främsta port mot offentligheten. ( Vi återkommer till Brod.) . Kafka skrev då och då – mest efter 1917 - anteckningar som var av icke-fiktionskaraktär, och det syns som om han planerade en samling aforismer. Han nådde en viss framgång med sina noveller och skaffade sig inom en viss krets i Mellaneuropa ett mindre rykte om sig som fin stilist. Kafka blev recenserad i Tjeckisk och tysk press av ansedda kritiker, och Kurt Wolff på Rowohlts förlag var stolta över att ha hans verk att publicera. Det är omvittnat hur starkt intryck t.ex. *Förvandlingen* gjorde på flera – senare välkända - författare redan under 10- och tidigt 20-tal, t.ex. på J.L. Borges.

# Milena Jesenská.

---

”Visserligen ligger saken så till, att vi alla ögonskenligen har förmågan att leva, för att vi någon gång har flytt in i lögn, i blindhet, i entusiasm, i optimism, i en övertygelse i pessimism eller något annat. Men han / Franz / har aldrig flytt in i någon skyddande fristad, inte i någon. Han är helt ur stånd att ljuga, liksom han är ur stånd att dricka sig berusad. Han är utan varje tillflykt, utan hem. Därigenom är utsatt för allt, som vi andra är skyddade emot. Han är som en naken bland påklädda. Det är inte ens sanning, det som han säger, det som han är och lever. Han är ett så determinerat vara alldeles för sig, utan alla tillbehör som skulle kunna hjälpa honom att rusta in livet – i skönhet eller elände, vilket som. Och hans askes är alltigenom oheroisk – och just därigenom så mycket större och högre. All heroism´ är lögn och feighet.

Han är inte en människa, som konstruerar en askes som medel att nå ett visst mål, han är en människa som genom sin fruktansvärda klarsyn, sin renhet och oförmåga till kompromisser, är tvingad till askes.”

( ur brev från Milena Jesenská till M. Brod,  
i: Brod, 1969, s.225,. Brevet skrivet omkr. 1920.).

Harry Järv har redogjort för en av denne förmodad koppling mellan romanen *Slottet* och förälskelsen i Milena Jesenská. Jag citerar Harry Järv :

”*Slottet* skrevs åren 1921-22 och är en analys i konstnärlig form av Kafkas och Milenas omöjliga kärlek : manuskriptet fanns hos henne när Kafka dog. Romanens Frieda ger en förvanskad bild av Milena, Klamm är hennes man Ernst Pollak, Olga är Kaf-

kas dåvarande fästmö Julie Wohryzek, de två medhjälparna är personifikationer av sexualiteten, K:s testiklar; att K. har användning för dem om dagen, inte om natten, innebär att han vill sublimeras sin sexualdrift enligt de mönster som psykoanalytikerna på den tiden ofta talade om. K., Kafka själv i denna konstellation, når aldrig fram till slottet, han får aldrig tillträda befattningen som lantmätare, dvs han når aldrig fram till en normal tillvaro, ett normalt sexualliv, lika lite som Josef K. i *Processen* lyckas bli frikänd från det han anklagas för eller mannen från landet vågar sig in genom den öppna dörren som leder till lagen.

Kafkas brev till Milena kan läsas som en kommentar till *Slottet*. /.../.<sup>»cviii</sup>

Tjeckiskan Milena Jesenská föddes 1896 som dotter till en berömd läkare i Wien. Hon var mångsidigt begåvad och hade släktingar, som bl.a. var läkare och författare. Hennes far, Jan Jesenský, var läkare, specialist på käkrekonstruktioner. Enligt Pawel i dennes biografi över FK. var fadern radikalnationalist och antisemit. Hon engagerade sig som ung i radikala vänsterkretsar och blev politiskt komprometterad. Milena kom in i avantgardecirklar, som experimenterade med droger och excellerade med nya chockerande moden, - började studera medicin, - något fadern hade tagit för givet, då hon redan tidigt hade fått assistera honom vid operationer o dyl.. Hon gifte sig med en *jet-set* litteratör, amatörfilosof, förförare och bankman, Ernst Pollak, vän till Franz Werfel och "lebemannen" Max Brod. Pollak ansågs vara något av en "sexuell atlet"<sup>cix</sup>. Han var av judisk härkomst, Milena var icke-judinna, ung och rebellisk, och allt sammantaget i Milenas göranden ( så tycks det ) föranledde fadern, Jan Jesenský, att helt kallt låta spärra in dottern ( modern hade dessförinnan dött ) på *Veleslavins* mentalsjukhus i nio månader i Juni 1917. Hon lyckades slippa ut – varpå fadern

bröt all kontakt och strök henne ur testamentet. Hon följde E. Pollak, med vilken hon gift sig 1918, till Wien, där denne välklädde man - kallad "Der Kenner" - sökte medlemskap i den berömda filosofihistoriska "Wien-cirkeln", under ledning av de numera klassiska positivistiskt inriktade professorerna Moritz Schlick och Rudolph Carnap<sup>cx</sup>. Ernst Pollak - maken - vägrade kategoriskt att ge Milena Polaková några pengar. Just efter kriget var det kaos i Wien, och det var särskilt svårt för en tjeckiska som Milena att få arbete där. Milena övervägde rent av ett slag att prostituera sig. Hon led av undernäring och sökte febrilt efter arbete. Hon hade börjat hosta blod, och sökte nu översättningsarbeten, främst översättningar från Tyska till Tjeckiska. På grund av detta, och genom en slump på ett kafé i Prag, träffade hon Franz Kafka. Dennes Tjeckiska var - som nämnts - inte nog bra för att han själv, med stilistisk säkerhet, skulle vilja översätta sina alster till det böhmiska majoritetsspråket.

Milena skrev - 23 år gammal - ett brev till FK. i oktober 1919 från Wien och uttryckte sin stora beundran för hans noveller. Hon bad att få översätta några till tjeckiska ( bl.a. *I straffkolonin* ). Kafka visade - stolt - brevet för sin dåvarande fästmö, Julie W, och bad ("sin") förläggare Kurt Wolff, att sända till Fru Polaková exemplar av alla sina böcker. Hon skulle bl.a. komma att översätta *Domen* - Kafkas egen favoritnovell - liksom *Eldaren* till Tjeckiska. Förhållandet med den kraftfulla Milena blev det allra stormigaste av alla Kafkas förhållanden. Han skulle, i relationen till henne, förstärkas i sin natur ( och i sin självbild ) av "*quasimodo*". De träffades enbart ett par gånger. Kafka bad Milena flytta till Prag. Milena ville att Kafka skulle komma till Wien. Till slut blev förhållandet fullt av slitningar, och så vägrade Kafka, nu full av ångest, och sexuellt hämmad som han var, att träffa Milena, och den fortsatta



brevväxlingen emellan dem blev ... en bisarr kamp. Det var nu inte längre en daglig ”envägsterror” som det i grunden var i förhållandet till Felice. Kafka stod inte ut.<sup>cx1</sup>. FK till Milena:

”/.../ Men det är dock inte höjdpunkten i det förvånande. Denna består i att du, när du ville komma till mig, när du, musikaliskt sett – ville uppge hela världen, för att komma ner till mig, så djupt, att man från din sida sett inte bara skulle se litet, men överhuvudtaget ingenting längre. Du, skulle i denna avsikt – märkligt, märkligt nog ! – inte bara nedstiga, men också på ett övermänskligt sätt måste gripa högt *över* dig, så mycket, att du kanske därvid måste slitas sönder, störta, försvinna ( och också jag med dig ), och detta, för att komma till en ort till vilken inget lockar, där jag sitter utan lycka eller olycka, utan förtjänst eller skuld, sitter där bara för att man satt mig där.”<sup>cxii</sup>

Både FK och Milena var då sjuka. Kafka hade försämrats i sin tbc, - något han dock inte ville inse, men tvangs att inse, bl.a. av systemn Otlä. Milena hade tydligen också fått en släng av tbc, - hennes far lät henne ett slag till och med komma under vård på ett vanligt sjukhus ett slag för detta ... - och hennes man, hade också blivit sjuk, och hon menade i breven till Kafka, att hon var tvungen, också ville, ta hand om sin man. ( Milena var dock också periodvis morfinist och kokainist.<sup>cxiii</sup> ). Under tiden gifte sig Kafkas syster Valli, vilket närmast chockade Kafka, som alltid var extremt känslig för förändringar. Milena ville inte lämna sin sjuke man och deras brevförhållande tog slut i November 1920. Från dec.1920 till aug. 1921 vistades Kafka i Tatrabergen på sanatoriet Matliary. I April –Maj 1922 besökte Milena Kafka i Prag ett par gånger.

I Milena ser FK den, som är starkare och mer insiktsfull än han själv, en kvinna som kan leva (!) , och vars omdöme han sätter så stor tilltro till, att han i nästan varje brev påpekar, att hon ... har ”missförstått honom”. ( Det skriver han aldrig till

Felice. Tvärtom. ). Milena och han har ju också litteraturen gemensam: dels är hon hans översättare till Tjeckiska, dels är hon rikligt beläst, skriver själv bra ( ibland under pseudonym, t.ex. ”A.X. Nessey” i pragtidningen *Tribuna*. ), rör sig i intellektuella kretsar, ( Felice B. var visserligen beläst, ambitiös och klok, men ingalunda en person som rörde sig i en intellektuell miljö ... ) har moderna värderingar och en kraftfull, oblygt visad och frigjort använd begåvning.

Somliga menar att *Slottet*, FKs roman, hade med Milena att göra. Kafka började skriva på romanen *Slottet* ganska sent i sitt liv, 1922<sup>cxiv</sup>. Att denna roman är oavslutad kan alltså möjligen – ”teoretiskt sett” - bero på brist på tid. Att de övriga är oavslutade kan bero på, - vilket vi återkommer till - att Kafka stod i konflikt med dessa verk, som verk, eller att de - närmare bestämt - givet sin struktur, var omöjliga att färdigställa: och han tyckte vad vi kan utläsa inte särskilt om dem! De var inte värda att bevara. Att *Slottet* bitvis inte riktigt liknar *Processen* och *Amerika*, - om det nu är så i väsentligt avseende -, har det med Milena att göra? Byter Kafka verkligen fokus? Blanchot ifrågasätter – med fog tycker jag – de mångas antagande, att det skulle finnas något ”Milena-porträtt” i *Slottet*. Fastmer finns där naturligtvis ett gigantiskt självporträtt, som Kafka nu utmejslar på ett aldrig förut så tydligt sätt i bilden av den irrande lantmätare K.<sup>cxv</sup>. Under tiden med Milena tycktes Kafka lida mycket av depressioner och huvudvärk, och hans allmäntillstånd försämrades. Ofta var han nu, den sjuke vegetarianen, oerhört mager. Han skriver i dagboken en del om en av de ”huvuddygder” som han uppställt: tålmod. Till stor del tycks han övertygad om att tålmodet är allt som behövs, för att det för honom skall lyckas att skriva: sant.<sup>cxvi</sup> Kafka drog sig ifrån Milena i ett undrandragandeförlopp som man delvis kan följa i breven. Milena skilde sig först 1925 från Pollak. Hon blev 1939 motstånds-

kämpe mot nazisterna och mördades av dem i koncentrationslägret Ravensbrück 17 Maj 1944. Hennes liv är beskrivet i en bok av Margarete Buber-Neuman <sup>cxvii</sup>. Brevet från Kafka till Milena finns alla bevarade och utgivna, även på svenska.

## Dora Dymant.

---

Kafka träffade i Juli 1923 Dora Dymant, närapå bara en flicka i förhållande till den då 40-årige Kafka, på en resa med Valli ( som då fått två barn ), vid Östersjön ( i Baltikum ). Dora låtsades vid första kontakten vara 17, men var dock 25 år. Dora Diamant, <sup>cxviii</sup> föddes 1898 och levde till 1952. Hon kom från Pabianice i Polen, och var dotter till en affärsman och judisk-ortodox chassidist. Modern dog 1912. Dora sändes till Krakow för småskolläraryrkestudier, ( hon hade själv 10 syskon ...), men gav sig snart av till Berlin, där hon arbetade i den judiska församlingen som lärare och sömmerska på ett barnhem. Där ändrade hon sitt efternamn till Diamant. Hon tycks i själva verket ha rymt (!) från en av henne starkt fruktad tillvaro inom den ortodoxa judendomen samt från en med denna förknippad ( begränsad ) tillvaro som moder, hustru och ”husfru”. I juli 1923, när hon arbetade som volontär , och bl.a. arbetade i köket i en semesterby i Müritz vid Östersjön mötte hon alltså den vackre Franz, en man med kvinnotycke. De blev med detsamma mycket förälskade, tillbringade tre veckor tillsammans, och planerade att sedan leva tillsammans i Berlin, vilket en kort tid sedan verkligen blev av. Dora stannade hos honom, där de

bodde, ganska enkelt, rentav fattigt, - Kafka hade ju tagit avsked som jurist, och uppbar alltså ingen lön längre. Dora berättade senare, att hon under vintern 1923-24 under en kväll "hjälppte" Kafka att bränna massor av manus, ( en ofta återkommande mening i Kafkas dagböcker är denna : "Har idag bränt en mängd avskryvårda sidor." ) och FK ville lägga det gamla bakom sig. Hon var också lärare åt Kafka i Hebreiska, ett språk han länge ägnat mycket tid åt att lära sig. Dora "avlöste" här i själva verket en annan ung flicka, den 19-åriga Puah Ben-Tovim, en i Prag matematikstuderande judisk flicka, som försvann från honom 1923, och glömde bort honom ... . Tidvis funderade FK, med viss entusiasm, på att lämna Europa för Palestina.<sup>cxix</sup>

När Kafka träffade Dora höll hon ofta fredagspredikan vid barnhemmet där hon arbetade, och vid ett av deras första möten läste hon hela *GTs Jesaja* på Hebreiska högt (!) för Kafka, som vid detta tillfälle påstod, att hon besatt en stor skådespelartalang som han ansåg att hon borde utveckla. Senare, från ett sjukhus i Wien, skrev Kafka till Doras far, och bad om Doras hand. Fadern gick då till närmaste rabbin med Kafkas brev och rådfrågade devot denne. Kruxet här var ju, att Kafka inte alls var någon ortodox troende jude, vilket han också meddelade i brevet. Rabbinens svar blev ett enstavigt "Nej". Doras far skrev och meddelade detta.

Med boendet i denna lägenhet i Berlin var det praktiskt taget enda gången, som Kafka hade en egen lägenhet - sedan den i Prag han hade vid sjukdomsutbrottet, även den , vintertid, iskall. Nu var det första gången, som han kände sig som om han hade en liten familj . Han och Dora lekte ofta lekar, skuggspel på väggen och annat. Det var en stor skillnad på deras (ut-

)bildning och allmänbildning. Medan Dora var något insatt i judisk bildning och tradition ( t.ex. vissa kunskaper i *Kabbalah* ), var hon å andra sidan inte alls boklärd vad gällde den västeuropeiska världsliga kulturen. Tvärtom var det ju med Kafka, vars insikter i religionen var små, men intresset för det gamla judiska språket hade ju med åren dock vaknat.<sup>cxv</sup> Dora tycks ha varit en klartänkt, empatisk och viljestark ung kvinna, och hon tycks också medvetet dels ha understött – och beundrat - det "friska", och inte minst det manliga, hos Kafka, samt uppmuntrat till en förändring till en mer naturlig inställning till livet hos honom.

Småningom tvingade Kafkas tbc honom iväg under våren 1924 till ett sanatorium utanför Wien. Vädret var dåligt denna dag, och man for i en öppen bil. Till skydd mot blåsten stod Dora upp i bilen framför Franz och skyddade denne genom att breda ut sin kappa mot vinden. ( Man tänker här kanske på Robert Burns dikt *Oh, wert thou in the cauld blast ....*). Sanatoriet Kierling, i utkanten av Wien, var litet och lugnt, i motsats till det sjukhus, där han legat på allmän sal, bland döende. Till Kierling följde Dora alltså med och stannade med honom. Tillsammans med Kafkas uppskattade läkare och vän Robert Klopstock, som senare själv skulle dö av tbc, var hon med honom hela den sista tiden och till sist även när han stum, eftersom tbc:n angripit struphuvudet, dog.

Dora har gett denna ytterligt fint utmejslade, varma beskrivning av Franz Kafka:

”Han var lång och smärt med mjuk, elastisk gång, vilket först kom mig att tro att han var ett halvblod, och inte europé. Jag fäste mig vid att han höll huvudet litet på sned. Detta var ett mycket karaktäristiskt drag hos honom. Han förde sig som en ensam man, som alltid står i kontakt med någonting utom sig själv. I hans hållning låg det något lyssnande, men med en tillsats av älskvärdhet och godhet. Jag skulle

vilja definiera det som ett behov av gemenskap med omvärlden, eller annorlunda uttryckt ungefär detta: Ensam betyder jag ingenting. Bara när jag når förbindelse med ett som är omkring mig, kan jag utträta något. /.../. Det mest framträdande i hans utseende, både när han talade och när han lyssnade, var hans stora, ofta uppspärade ögon. Inte så att de skulle ha vidgats av skräck ( som det har sagts om honom ), snarare då av förvåning. De var bruna – och skygga. När han talade lyste de upp. Det låg humor i dem, inte så mycket ironi, utan snarare en viss illmarighet – som om han visste något som ingen annan kände till. Posör var han minst av allt. Han talade livligt och gärna. Han utvecklade då samma rikedom på bilder som då han skrev. Man fick ofta ett intryck av , att han kände en nästan hantverksmässig tillfredsställelse, när han lyckats uttrycka sig väl.”<sup>cxxi</sup>

Dora studerade sedan under det sena 20-talet – efter Kafkas död - teater – just som FK uppmuntrat henne till - och arbetade ett slag som skådespelerska. Hon gifte sig med L. Łask, redaktör för en vänstertidning, och fick 1934 med denne en dotter, Franziska Marianne Łask. De flyttade till Sovjet, men mannen arresterades där och Dora flydde med dottern till England, där hon blev internerad – såsom varande säkerhetsrisk - 1940. Hon besökte Israel 1950 och dog i London 1952. Dora Dymant behöll och förvarade vissa delar av Kafkas manus, - vad jag förstått emot hans vilja - , tills de konfiskerades och förstördes av *Gestapo* 1933. Nyligen kom det ut en roman om förhållandet mellan D. och FK..<sup>cxxii</sup>

Kafka läste – som nämnt - alltid mycket, och ännu sent i livet, nu i December 1923 i Berlin, beställde den läshungrige Kafka böcker från Rowohlts- hans eget förlags - sortiment. Listan förtjänar att återges: Hölderlin, *Gedichte*; Hölty, *Gedichte*; Eichendorff, *Gedichte*; Bachhofen, *Japanischer Holzschnitt*; Fischer, *Chinesischer Landschaft*; Simmel, *Rembrandt*; Gau-

guin, *Vorher und Nachher*; Chamisso, *Schlemiehl*; Bürger, *Münchausen*; *Ein Brief von Hamsun*.<sup>cxxiii</sup>

Kafka hade vid ett par tillfällen till M. Brod yttrat sig om, vad som skulle göras med hans ännu bevarade papper, litterära utkast, dagböcker, o.s.v.. Detta är – givetvis - ingen oviktig fråga, om man sysslar med Kafkas liv och verk och deras mening. Det här problemet knyter bl.a. an till flera moraliska frågeställningar.<sup>cxxiv</sup> Frågeställningarna om de ofärdiga, men ändå publicerade manusen har också bäring på tolkningen av dem. Hur skall man se på dessa fragment, som i stor utsträckning *publicerats som om de vore färdiga alster*. Och mot författarens vilja? Inte många författare har blivit till den grad publicerade postumt i fragmentets form som Kafka.

## Max Brod.

---

*”En hel radda av tolkare tycks i sina huvuden ha föresatt sig att feltolka honom.”*

( M. Brod )<sup>cxxv</sup>

Max Brod ( 1884-1968 ) var född i Prag i en högborgerlig judisk familj. Fadern var bankman. Brod studerade juridik och tog sin examen 1907. På universitetet träffade han FK. Han gifte sig 1913 och arbetade på postverket till 1924, FKs dödsår.

1910 blev Brod aktiv i den sionistiska rörelsen och grundade *Judiska Nationella Rådet i Tjeckoslovakien* in 1918. Mellan 1918 och 1929 arbetade han som statlig press- och informationstjänsteman. Den receptive och energiske Brod blev senare litteraturkritiker vid *Prager Tageblatt*. Han var också länge musikkritiker. 1939 emigrerade Brod med sin fru till Palestina. Brod återvände inte till Prag förrän 1964. Han dog i Tel Aviv 1968.

I sina böcker var han starkt influerad av en slags dekadens på modet, den s.k. ”indifferentismen”, i t.ex. *Tod den Toten!* (1906) och *Schloss Nornepygge* (1919). Brods tidiga verk handlar ofta om kulturkrockar mellan judar och kristna i tidigt 1900-tal, som *Jüdingen* (1911) and *Arnold Beer: Das Schicksal eines Juden* (1912).<sup>cxxvi</sup> Senare återspeglas Brods intresse för sionismen bland annat i romanerna *Das grosse Wagnis* (1919), *Zauberreich der Liebe* (1928), *Die Frau, die nicht enttäuscht* (1933). Brod skrev tidigt historiska romaner, - redan under Kafkas tidiga år och sedan framöver - *Tycho Brahes Weg zu Gott* (1916), *Rëubeni, Fürst der Juden* (1925), and *Galilei in Gefangenschaft* (1948). Bland B.s mer populära verk, som nådde en relativt stor upplaga, är den erotiskt laddade *Die Frau, nach der man sich sehnt* (1927). Brod hade också publicerat sig, bl.a. i den erotiska tidskriften *Amethyst*, utgiven av jugendlitteratören Franz Blei, en tidskrift som Kafka också prenumererade på, med den tidstroga berättelsen *Das tschechische Dienstmädchen*<sup>cxxvii</sup> Jfr. O. Mirbeaus populära *En kammarjungfrus upplevelser*, från år 1900. Bland hans mest kända böcker finns också *Heidentum, Christentum, Judentum* (1921). Kafka var kritiskt inställd till inte bara *Arnold Beer*. Men vänner förblev de två dock alltid. Utan tvekan ville eller önskade Brod vara en slags Louis Bouilhet<sup>cxxviii</sup> för Kafka.



I sin biografi om FK<sup>cxxix</sup> lägger Brod tonvikten på Kafka som en person med en särpräglad begåvning, stor skygghet och gåtfullhet, men också som en djärv och fysiskt dristig person<sup>cxxx</sup>. I sin analys av Kafkas verk ( i den långt senare skrivna *Franz Kafkas Glauben und Lehre* ) står en religiös aspekt i centrum, som man med tiden allmänt kommit att stå allt mer främmande för. I denna Brods bok framhålls dock också t.ex. Flauberts inflytande, men inriktar sig mest på att ur FKs aforsimer utkristallisera en lära om människolivets ”oförstörbarhet”, och om hur det endast gives ett andligt liv.<sup>cxxxi</sup> Kafka visade inte något som helst intresse för traditionell religion .... Så kan man beträffande ämnet religion också se Walter Ongs teistiska läsning ”*Kafkas Castle in the West*”, i den ansedda analytisk-filosofiska tidskriften *Thought*, såsom tjugo sidor genuint fri spekulaton.

Brod bearbetade även Kafkas *Slottet* för teater, och pjäsen uruppfördes 1953 på *Berliner Schlossparktheater*, och den gavs sedan ut av *Fischer Verlag*. ( Pjäsen är egenartad, då Brod bl.a. här även här högst ”fritt” inorporerat berättelsen *Inför lagen*.<sup>cxxxii</sup> Väktaren spelas här i en tablå av en svartklädd *Barnabas*.<sup>cxxxiii</sup> K. dör på slutet, och har fått ”uppehållstillstånd i graven”<sup>cxxxiv</sup> enligt *Ka's - K.* kallas så i denna pjäs - väninna *Ama lia*.)

Det sätt, på vilket Brod handskats med Kafkas kvarlåten-skap, har i mycket varit inriktat på att skydda den bild av Kafka som Brod själv velat framställa alltifrån tiden för Kafkas bortgång. Att i sin ägo kvarhålla och inom sin närmaste krets testamentera som han - Brod - själv fann för gott, har ställt till det för alla dem, som velat tolka Kafkas verk under årens lopp, efter 1924. Man har endast haft tillgång till en fragmentarisk bild, och – som många framhållit – just en ”brodsk” bild av Kafka. Detta är eklatant ett klandervärt beteende av Brod. Något färre

hade kunnat s.a.s. ”föresätta sig att feltolka Kafka” om alla papper kommit ”på bordet” tidigt. Kafkas ”testamente” som denne lämnat bland sina papper till Brod, löd:

”Käraste Max,

kanske kommer jag denna gång inte på benen igen, /.../

I detta fall, alltså, min sista vilja gällande allt vad jag har skrivit :

Av allt som jag har skrivit gäller enbart böckerna: Domen, Eldaren, Förvandlingen, I straffkolonin, En läkare på landet och berättelsen En svältkonstnär. ( De få exemplar av ”Betraktelse” kan få finnas kvar...) När jag säger att dessa fem böcker och denna berättelse gäller, så menar jag med det inte, att jag har den önskan att de skall nytryckas och föras vidare till kommande tider, tvärtom, om de helt skulle gå förlo-  
rade, så skulle det motsvara min egentliga önskan. Nu hindrar jag ingen, när de nu en gång finns, att behålla dem, om de har lust med det.

Däremot skall allting som annars finns av min hand ( tryckt i tid-  
skrifter, i manuskript och i brev ) undantagslöst, helst oläst ( dock protesterar jag icke mot att du ser igenom dem, men helst att du inte gjorde det, i alla fall inte låter någon annan se dem ) allt detta undan-  
tagslöst brännas, och det så snart som möjligt, det ber dig

Franz. »<sup>xxxxv</sup>

Någon avundsjuka från Max Brods sida gentemot Kafka och dennes, av Brod väl insedda, genialitet kan man inte se, vare sig i böcker eller korrespondens.

Man skulle otvivelaktigt kunna se det som befogat att än mer gå in på Max Brods person och dennes författarskap, för att närmare förstå mot vilken bakgrund denne redigerade och sorterade Franz Kafkas efterlämnade papper. Brod har via sina redigeringar, främst av de tre romanerna, 1925-27, lämnat ett bestående avtryck i litteraturhistorien. Många människor världen

över har läst *Processen*, *Amerika* och *Slottet* just i det skick som Max Brod *de facto* ”överlämnade dem till världen”... - Man kan ju i dessa editioner se spår av, om inte en dold agenda, så dock starka preferenser och tendenser, som var just Brods egna. Dessa underströks dessutom av den kafkasyn/kafkabild, som han framställer i sina ovan nämnda böcker om Kafka. Därför talar man i kafka-sammanhang ofta om ”*den brodske Kafka*”. Det är om denne - i realiteten en imaginär människa alltså - som det skrivits, och än idag till viss del skrivs mängder om. Det är denne imaginära Kafka som stort sett – och för lång tid framåt, tror vi - blivit ... Kafka. Att skriva om en helt textkritiskt sann – en slags verklig - Kafka är omöjligt, p.g.a. manuskriptens skick. Filologen Fr. Beissner har slagkraftigt sammanfattat den negativa kritiken mot Brod:” Max Brod habt aus dem Werk Franz Kafkas Programm-Musik gemacht .<sup>»cxxxvi</sup>

Finis

---

*I texten använda förkortningar refererande till verk av Kafka.*

*P.* = *Processen.*- / *Der Prozeß*, Nördlingen, 1990 .  
*PApp.*= *Processen.*- / *Der Prozeß*. Apparatband. Nördlingen, 1990.

- 
- S.= *Slottet.- / Das Schloß*. Frankfurt am Main, 2008.  
SApp.= *Das Schloß*. Frankf. am Main, 1983, Apparatband.  
A.= *Amerika.- / Der Verschollene*, Fr. am Main, 2013.  
SErz.= *Sämtliche Erzählungen*. Fr. am Main, 1987.  
F.= *Förvandlingen. i : Sämtliche Erzählungen*. ss. 56-100.  
HadL.= *Högtidföberedelser på landet. - / Hochzietzvorberedungen*  
*aud dem Lande und andere Prosa aus dem Nachlass*,  
Hamb., 1980  
BeK.= *Beskrivning av en kamp. / Beschreibung eines Kampfes und*  
*andere Prosa aus dem Nachlass*. In der Fassung der Handschrift.  
Fr. am Main, 1993.  
BraM.= *Briefe an Milena*. Frankfurt am Main, 2004.  
BradV.= *Brief an den Vater*. ( 1932 ).( i : *Hochzeitsvorbereitungen*  
*auf dem Lande und andere Prosa aus dem Nachlass*. Fr. am Main.  
2004. ss.119-163. )  
T.= *Tagebücher*, Band I-III. Frankfurt am Main, 2008.  
Br. I-IV.= *Briefe*. I-IV. Frankfurt am Main, 1999.

### ***Använd och/eller refererad litteratur:***

- Alt, Peter-André, *Der ewige Sohn. Eine Biographie*, München 2008,  
Anders, G., *Franz Kafka, pro et contra*. ( 1948 ).( orig i : *Die Deutsche Rundschau*, 1947.)  
Apollinaire, G., *L'Hérésiarque et Cie*. ( *Le passant de Prague. m.fl. noveller.* ); Paris, 1967. ( orig. 1910 )  
Bauer, B., *Die Judenfrage*. Braunschweig, 1843.  
Baumgarten, E., *Max Weber – Werk und Person*. Tübingen, 1964.

- 
- Baumer, F., Franz Kafka. Berlin, 1989.
- Becker, B. Metaphysische Sehnsucht und existentielle Verzweiflung. Kabbalistische Motive und Gnosis ohne Erlösung in Erzählungen Franz Kafkas. [diss.] Koblenz, 2003.
- Begley, L., The tremendous world I have inside my head: Franz Kafka: a biographical essay. New York, 2008.
- Beissner, Fr. , Der Erzähler Franz Kafka. Stuttgart, 1952.
- Kafka, der Dichter. Stuttgart, 1958.
- Bense, M., Die Theorie Kafkas. Cologne/ Berlin, 1952.
- Berghahn, W., Robert Musil. Reinbek bei Hamburg, 1963 .
- Bergmann, H. Tagebücher und Briefe, I-II., Berlin, 1985.
- Billeter, Fr. Das Dichterische bei Kafka und Kierkegaard. [diss.], Basel, 1965.
- Binder, H., Das Kafka-Buch. Band 2, Das Werk und seine Wirkung . Stuttgart, 1979.
- Motiv und Gestaltung bei Franz Kafka. Bonn, 1968.
- Prager Profile: Vergessene Autoren im Schatten Kafkas. Berlin, 1991.
- Blomqvist, H., Gemenskapen har sina demoner och ensamheten sina.
- Essäer om Franz Kafka. Lund, 2009 .
- Den oerhörda värld jag har i mitt huvud – En bok om Franz Kafkas skrivande. Lund, 2006.
- Boisdeffre, P. de, Une histoire vivante de la littérature d'aujourd'hui. 1939-1964. Paris, 1960 .
- Boisdeffre, P. de/Marill, R., Kafka. Paris, 1968.
- .Born, J. , Dietz. L., Pasley, M. , Raabe, P., Wagenbach, K., Kafka-Symposion. Nördlingen, 1969. (1965)
- Franz Kafka und seine Kritiker. ( i : Kafka-Symposion, Nördlingen, 1969. )
- Brecht, B., Anteckningar om den dialektiska dramatiken. ( i : Bild och dialektik. Se: Aspelin.)
- Brentano, F., Vom Ursprung sittlicher Erkenntnis, Leipzig, 1889. ( Dunker & Humblot reprints.).

- 
- Descriptive psychology. London and New York , 1995.  
m. fl. verk.
- Breuer, J./ S. Freud , Studies on hysteria. London Reading and Fakenham, 1955.
- Brod , M., Franz Kafka. Halmstad, 1967. ( orig. 1954 ).  
Franz Kafkas Glauben und Lehre. Kafka und Tolstoi. Eine Studie. München, 1948 .  
Ein tschechisches Dienstmädchen. Die Einsamen: Ausgewählte  
Romane und Novellen. Vol. 1. Leipzig: Wolff, 1919, ( orig.1909 ).  
Kleist und Kafka. ( i : Literarischen Welt, 28, 1927. )  
Nachwort zur ersten Auflage. ( i FK, Das Schloss, New York, 1946 (1935).)  
Nachwort zur zweiten Ausgabe. ( Ib.)  
Nachwort zur dritten Ausgabe. ( Ib. )  
Das Schloss. Nach Kafkas gleichnamigem Roman. Frankfurt am Main, 1964.  
m.fl. verk.
- Buber, M. , Die Schriften über das Dialogische  
Prinzip. Heidelberg, 1954 . ( innehållande: Ich und Du, m.fl. essäer.)  
Gog und Magog. Hamburg , 1917.
- Corngold, S., Introduction. ( i : Kafka, F., The metamorphosis. New York –Toronto-  
London-Sydney-Auckland, 1972. )
- Deleuze, G., Nietzsche et la philosophie, Paris, 1973.(1962).  
Deleuze, G./Guattari, F., D'une littérature mineure. Paris, 1975.
- Demetz, P. Alt-Prager Geschichten. Baden-Baden, 1982.
- Dennet, se: Hofstadter.
- Der Golem von Prag. ( se : Sadeh.)
- Diamant, K., Kafka's last love. London , 2003.
- Dickens, Ch., David Copperfield. Suffolk , 1992. ( orig. 1849/50 )

- 
- m.fl. verk.
- Edwards, I., The Essence of 'Kafkaesque'. ( i : New York Times, Dec. 29, 1991.)
- Ekbom, T., Den hemliga domstolen. Uddevalla, 2004.
- Emrich, W., Franz Kafka. Bonn, 1958 .
- Die Bilderwelt Kafkas, ( i : Akzente, 1960:2.)
- Engels, Fr., The dialectics of Nature, ( posth.), New York, 1973.
- Eschweiler, Chr., Zur Kafka-Biographie von Peter-André Alt. ( <http://www.christian-eschweiler.com> )
- ”Hyazinth und Rosenblütchen” – Die Romantik als Anfang der Moderne. ”Von Novalis zu Kafka.”, 2013.( Ib.)
- Fernando, L., What Octave Mirabeau said about Ceylon. Colombo Telegraph, November 5, 2012.
- <https://www.colombotelegraph.com/index.php/what-octave-mirabeau-said-about-ceylon/>
- Fichte, J. G., Människans bestämmelse. Stockholm, 1923.
- Fingerhut, K., Die Verwandlung. ( i : Interpretationen Franz Kafka Romane und Erzählungen. red. M. Müller, Stuttgart, 2005.)
- Fischer, E., se: Goldstücker: Kafka-Konferenz. ( 1966 ).
- Das Problem der Wirklichkeit in der modernen Kunst. ( i : Sinn und Form, 1958 : III, ss. 461-483.)
- Flaubert, G. , Madame Bovary. Paris, 1958. ( orig. följetong, 1856. ).
- Hjärtats fostran. Helsingfors, 1951. ( L´éducation sentimentale.)
- Hjärtats begärelse. Stockholm, 1957. ( La tentation de St. Antoine. 1849 ).
- m.fl. verk.
- Flores, A., The Kafka debate. New York, 1977.
- The Kafka problem. New York,
- Flores, A. / Swander, H., ( red.r.), Franz Kafka today. Madison, 1958

- 
- m. fl. verk.
- Fraiberg, S., Kafka and the dream. ( i : The Partisan Review, Winter, ss. 47-69. 1956.)
- Freud, A., Jaget och dess försvarmekanismer. Borås, 1969.
- Freud, S., Gesammelte Werke. : V. IX., Frankfurt am Main, 1974.
- Abriss der psychoanalyse. Stuttgart , 2013. ( 1938 ).
- Orientering i psykoanalys. Stockholm , 1976 .
- Totem und tabu. ( se : Ges. W.:V. , Frankfurt am Main, 1974. )
- Vitsen och dess förhållande till det omedvetna. Uddevalla, 1995.
- Fallbeskrivningar. ( Anna O., Dora, Lille Hans, Vargmannen, Fallet Schreber, m.fl. ), Stockholm, 2002.
- Leonardo da vinci – ett barndomsminne. ( orig. Leonardo da vinci – eine Kindhetserinnerung. Ges.W. ), Uddevalla,,1993.
- Der Moses des Michelangelo. Frankfurt am Main, 1993. ( 1914 ).
- Aus den Anfängen der Psychoanalyse. Briefe an W. Fliess. Abhandlungen und Notizen ... . Frankfurt am Main, 1962.
- The uncanny. ( Das Unheimliche. ), London, 2003. ( orig. 1919 )
- Sexuality and the psychology of love. New York, 1963 .
- Correspondence with Freud ( Georg Groddeck <-> Sigmund Freud ), se: Groddeck,G., The meaning of illness. ss.31-108.)
- m.fl. verk. ---- se också : Breuer.
- Friedländer, S., Franz Kafka – The poet of shame and guilt. New Haven and London, 2013.
- Friend, S., The great beetle debate: a study in imagining with names. ( i : Philosophical studies, 153 , 2011, ss. 183-211.)
- Fryd, N., Warum gerade Kafka ? ( i : Goldstücker, E /Kautmann , Fr.



- 
- / Reimann, P. , Franz Kafka aus Prager Sicht. Red. E. Goldstücker. Prag 1963. ( 1966 ).).
- Furst, L.R., Reading Kleist and Kafka. ( i : Journal of English and German philology, July,1985.ss. 374-395.)
- Fürst, N. , Die offenen Geheimgängen. Fünf Allegorien. Heidelberg, 1956.
- Fyhr, L., Att rätt förstå och missförstå... ; [ diss.Gbgs Un. ], Uddevalla, 1979 .
- Fölsing , A., Albert Einstein. Frankfurt am Main, 1993 .
- Garaudy, R. , Kafka, die moderne Kunst und wir. ( I: Die Prager Kafka-Konferenz.
- Alternative. Zeitschrift für Literatur und Diskussion. Juni 1965. )
- Gautier, Th. , Haschklubben, essäer från det dekandenta Paris. Théophile
- Gautier/ Charles Baudelaire. Viborg, 2004.
- Gay, P., Reading Freud. Binghamton – New York, 1990 .
- Freud : A Life for Our Time. New York, 1988 .
- Gazda, G., The final journey of Franz Kafka´s sisters. ([www.zwoje-scrolls.com/zwoje43/text16.htm](http://www.zwoje-scrolls.com/zwoje43/text16.htm))
- Gibian, G., Dichtung und Wahrheit: Three versions of reality in Franz Kafka ( i : German Quarterly 1957 : Jan. ss. 20-31.)
- Gilman, S.L., The case of Sigmund Freud. Baltimore and London, 1993.
- A dream of jewishness denied: Kafka´s tumor and "Ein Landarzt".( i : Rolleston. J. (2002) ).
- Glen, P.J., The deconstruction and reification of law in Franz Kafka´s "Before the law" and The trial. ( i : Southern California Interdisciplinary Law Journal , Vol. 17:23, 2007.)
- Goethe, J.W. von, ; Novelle. ( i : Novellen. Nördlingen, 1962. ( orig. 1828. ).)
- Wilhelm Meisters Lehrjahre. Hungary, 1997.
- Den unge Werthers lidanden. ( orig. 1774 ).( i : Världslitteratur från renässans

- 
- till romantik. Goethe. Stockholm, 1949. ss. 187-311.)  
Elective affinities. Middlesex, 1971, ( orig. Wahlfreundschaften. 1809.).  
m.fl. verk.
- Goldstücker, E., Die prager deutsche literatur als historisches Phänomen. ( i : Franz Kafka aus Prager sicht, red. E. Goldstücker. ( 1966 ) s. 21-45 .)  
Weltfreunde, Konferenz über die Prager deutsche Literatur, Red. E.G. ( 1967 )  
Goodman, P., Kafkas prayer. New York, 1947.  
Graetz, H., Volkstümliche Geschichte der Juden, I-III, Berlin-Wien, 1922.  
Greenberg, M., The terror of art. Kafka and modern literature. London, 1968.  
Graetz, H., Geschichte der Juden I-III, Berlin – Wien – Harz, 1923.  
Groddeck, G., Das Buch vom Es. , Leipzig – Wien – Zürich, 1926.  
The Meaning of Illness. London, 1977. ( orig. 1925 ).  
Gros, D., Le ´guardian de la loi´, selon Kafka. ( i : 14 , Cardozo Stud. .L. & lit. II, 24, 2002.)  
Gross, J., Joyce. Glasgow, 1971.  
Gross, O., Das Freudsche Ideogenitätsmoment und seine Bedeutung im manisch-depressiven Irresein Kraepelins. Leipzig: F.C.W. Vogel, 1907.  
Zur Überwindung der kulturellen Krise, i : *Die Aktion*, Nr. 14, Jahr. 5, 171, April, 1913, Col. ss. 384 – 387.  
Über Destruktionssymbolik, ( i : *Zentralblatt für Psychoanalyse und Psychotherapie*, Vol. IV, No. 11/12, 1914, ss. 525-534.)  
Gross, R.V., Hunting Kafka out of season : enigmatics in short fictions. ( in :  
Rolleston, J., A primer ..... ss. 247-262.)  
Grötzing, K.-E., Kafka und die Kabbala. Epub. EAN 9783593423029.( 1992 ).

- 
- Grund, C., ; Kierkegaard – Metaphor and the *Musical – Erotic*. ( i : Danish Yearbook of Philosophy, ( 1996 ).)
- Guattari, F. , Psychoanalyse et transversalité ( 1972 ). ( se även: Deleuze/Guattari.).
- Gunnarson, G., Georg Lukács – en essay. Uddevalla, 1969.
- Gustavsson, L., Freud och modernismens framväxt. ( 1989 ) ( i : Reiland/Ylander, Psychoanalys och kultur. Stockholm, 1991.)
- De andras närvaro. Essäer om konsten som kunskapskälla. Stockholm, 1995.
- Hájek, J., Kafka und wir. ( i : Z dějin českého myšlení o literatuře 3 ( 1958-1969 ) Antologie k Dějinám české literatury 1945 -1990 , ss.107-111.)
- Kafka a marxistické literární myšlení. Planen 5 ,1963, Nr. 10. S. 131.
- Hall, C.S., Freuds psykologi. Lund, 1966.
- Hanssen, J., Kafka and arabs. ( i : Critical Inquiry 39, Autumn 2012.)
- Hansson, G. D., Nådens ordning. [ diss. Gbgs Un. ] , Stockholm, 1988 .
- Hayman, R., K.: a biography of Kafka . Aylsbury, Bucks, 1981.
- Varat och tiden. Karlshamn, 1981. ( orig.: Sein und Zeit, 1927.)
- Werke in 15 Teile , Leipzig , 1910.
- Zur Geschichte der Religion und Philosophie in Deutschland. Leipzig , 1910.
- Briefe. ( red. H. Bieber ), Berlin – Leipzig – Wien – Stuttgart. 1914
- Heller, E., The disinherited mind. Edinburgh, 1952.
- Heselhaus, C., Kafkas Erzählformen. ( i : Deutsche Vierteljahrschrift, 1952, Heft 3, ss. 353-376. ).
- Hermsdorf, K., Künstler und Kunst bei Franz Kafka . (orig. 1964) ( i : Kafka aus

- 
- prager sicht, red. E. Goldstücker. ( 1966 ) ss. 95-106.(  
1963.)
- Kafka, Weltbild und Roman. Berlin, 1961.
- Heuer, G., Otto Gross, a biographical survey,  
(i:  
<http://www.ottogross.org/english/documents/BiographicalSurvey.html> )
- Hiebel, H. Form und Bedeutung: Formanalysen und Interpretationen  
von *Vor dem Gestez, Das Urteil, Bericht für eine Akademie, Ein Landarzt, Der Bau, Der Steuermann, Prometheus, Der Verschollene, Der Prozess,*  
und Ausgewählte Aphorismen. Würzburg, 1999 .
- Hobsbawm, E. J., The age of revolution – 1789-1948. New York and Scarborough. Ontario, 1962 .
- Fractured times,- culture and society in the twentieth century. London, 2014.
- Holm, I.W., Den politiska processen. Franz kafka läst med Jacques Rancière. ( i :Tidskrift för  
litteraturvetenskap, 2007, 1-2. ss. 85-98.)
- Horkheimer, M./ Adorno, Th., Upplysningsens dialektik. Malmö, 1981, ( 1944 ).
- Hoy, D.C. / McCarthy, Th., Critical Theory. Cornwall, 1994.
- Hughes, K., Franz Kafka: an anthology of Marxist criticism. Hannover – New Hampshire, 1981.
- Israel, J., Martin Buber – dialogfilosof och sionist. Viborg, 1998 .
- Jaccard, R., Freud. Presses universitaires de France , 1983 .
- Jakob, D., Das Kafka-Bild in England : eine Studie zur Aufnahme des Werkes in  
der journalistischen Kritik ( 1928-1966 ) : Darstellung, Dokumente,  
Bibliographie. [diss], Oxford-Erlangen , 1971.
- Janouch, G., Gespräche mit Kafka, Frankf. am M., 1951.

- 
- Jastrow, J., *Huset som Freud byggde*. Stockholm, 1934.
- Jay, M., *The dialectical imagination. A history of the Frankfurt [ orig. titel: Kondignogen ].*  
Intermezzo. Stockholm, 1909. ( 1899 ).
- Jesenská, M., *Nekrolog na Franze Kafky.* ( : *Národní listy*, 64., Jg. Nr.156. s.5.- i: *Fr. Kafka, Briefe an Milena, BraM*, s.379-381.))
- Johnston, W.M., *The Austrian mind. An Intellectual and Social History, 1848-1938*. Un. of Calif. Press, 1983.
- Jones, E., *Sigmund Freud : life and work.* ( 1953-57 ).  
*The Treatment of the Neuroses: Psychotherapy from rest cure to psychoanalysis.* New York, 1963 .  
*Zur Psychoanalyse der Christlichen Religion.* Frankfurt am Main, 1972 .  
m.fl. verk.
- Josipovici, G., *Why we don't understand Kafka.* ( i : *The Times lit. suppl.*, 2011.)
- Järv, H., *Varaktigare än koppar : från Homeros till Kafka : författarporträtt.* Malmö, 1962  
"Svältkonstnären", - ett Kafkaporträtt. ( i : *Insikt och handling*, 1982/83, Nr ¾.)  
*Den seriöse konstnären* ( red. ), Uddevalla, 1969.  
*Klassisk horisont. Essäer från fem sekler.* Köthen DDR, 1970.  
*Koordinatsystemet : Tjeckoslovakien : tre tidsdokument.* ( i : *Radix* Nr 2, 1978.)  
m.fl. verk.
- Kaiser, G., *Franz Kafkas "Prozess", Versuch einer Interpretation.* ( i : *Euphorion, Zeitschrift für Literaturgeschichte, Dritte Folge*, bd. 52, 1958 .).
- Karl, F.R., *Franz Kafka: Representative Man*, New York, 1991.
- Keaton, J.F. ( "Buster" ), *The general*, ( 1926 ); *Steamboat Bill Jr.*, ( 1928 ). ( *Filmer* ).

- 
- Kellerman, S., The kafkaesque, an iconography. [diss], State University of New York at Buffalo 114 ; (1973)
- Kleist, M. von , Michael Kohlhaas. Stockholm, 1965.m.fl. verk
- Koelb, C., Critical editions II: Will the real Franz Kafka please stand up ? ( i : J. Rolleston, A companion .... , ss.27- 31. )
- Kraus, K., Die Fackel. Tidskr. ( red. m.m. ), Wien, 1899 – 1936 .
- Kraus, O., Franz Brentano – zur Kenntnis seines Lebens und seiner Lehre. [epub],  
 ( <https://archive.org/details/franzbrentanozur00krauuoft> ); ( orig. München, 1919.)
- Kurz, G. , Der junge Kafka.( red.), Baden-Baden, 1984 .( Inkl.: G.K. :Einleitung: Der junge Kafka im Kontext ; G.K. : Schnörkel und Schleier und Warzen. Die Briefe Kafkas an Oskar Pollak und seine literarischen Anfänge.)
- Landmann, S., Der jüdische Witz ;, Frankfurt am Main – Wien – Zürich, 1976 .
- Lukács, G., Kunst und objektive Wahrheit, Leipzig, 1977 . m.fl. verk.
- Löwy, M., Franz Kafka´s Trial and the antisemitic trials of his time.( i: Human architecture journal of the sociology of self-knowledge, VII, Spring 2009,ss.151-158. )
- Madden, W.A., A myth of mediation: Kafka´s Metamorphosis. ( I : Thought, 1951:10 , ss. 246-266.)
- Magris, C., Der habsburgische Mythos in der modernen österreichischen Literatur. Salzburg, 1966.
- Mann, Th., Freud and die Zukunft.( 1936 ) ( i: Schriften und Reden zur Literatur, Kunst und Philosophie. Frankfurt am Main, 1960. ss.213-231.)  
 Der Adel des Geistes, Sechzehn Versuche zum Problem der Humanität. Stockholm, 1948 .

- 
- Tristan, Leipzig, 1922.
- Dem Dichter zu Ehren, Franz Kafka und 'Das Schloss'. ( i :  
Schriften und Reden zur  
Literatur, Kunst und Philosophie. Frankfurt am Main,  
1960. ss.374-380. ( orig. 1941.))  
m.fl. verk.
- Marill, R., se: Boisdeffre.
- Marx, K., Zur Judenfrage. MEW, Bd.1, Berlin, 1976, ss. 347-  
377. ( orig. 1844 ).  
m.fl. verk.
- McGuinness, B., Wittgenstein – a life. Young Ludwig ( 1889-  
1921 ). London, 1988.
- Menke, Chr., The sovereignty of art, - Aesthetic Negativity in  
Adorno and Derrida. Cambridge, Mass, 1988.
- Meschonnie, H., Pour la poétique I-III. Paris, 1973.
- Meyerson, P.-M., Judiskt liv i Europa 1786-1933, Integrations-  
process  
med förhinder. Stockholm, 2012.
- Meyrink, G. ( pseud. För Meyer, G. ), Der Golem. Augsburg –  
München, 1965.
- Mirbeau, O., Lidandets trädgård. ( Le Jardin des supplices ,  
(1899 ) . Paar, Estland, 2013.
- Mittenzwei, W., Brecht und Kafka. ( i : Sinn und Form, 4/1963,  
ss. 618-25.), 1963 .
- Mitzman, A., The iron cage. An historical interpretation of Max  
Weber. New York, 1970.
- MLadek, K., *Review* : Janko Ferik, Recht ist ein "Prozess": Über  
Kafkas  
Rechtsphilosophie. ( 1999 ), 3, German Law Journal ( 2002 ),  
tillgänglig på :  
<http://www.germanlawjournal.com/index.php?pageID=11&artID=154>
- Monk, R., Wittgenstein. Reading, 1990 .
- Moore, G. E., Ethics , London – New York – Toronto , 1947.

---

The origin of the knowledge of right and wrong [ review  
– rec. av

Brentanos bok med detta namn. ], ( i : International journal of ethics, Vol 14, No 1,

Oct, 1902. ss. 115-123. ).

Moretti, F., *Modern Epic*. London/New York , 1996 .

Nabokov, Vl., *Franz Kafka ( 1883-1924)*.( i : *La métamorphose*, Paris, 1989, ss. 83-139. ).

( orig. 1980 ).

Neider, Ch. , *The frozen sea. A study of Franz Kafka*. New York, 1948 .

*Katharsis, mind and art*. London, 1949 .

Neuhaus, S., *Im namen des lesers, - Kafkas Das Urteil aus rezeptionsästhetischer*

*Sicht*. ( i : *Kafkas ”Urteil” und die Literaturtheorie*. Ss. 78-100. Stuttgart , 2002.

Nordin, S., *Romantikens filosofi. Svensk idealism från Höijer till hegelianerna*. Lund, 1987.

*Filosofernas krig*. Viborg, 1998 .

Nylander, L. ( red. ) , *Litteratur och psykoanalys*. Falköping, 1986.

Oates, J.C., *Kafka as storyteller*. ( i : *Kafka, the complete stories .....*),New York, 1983.

Ong, W., *Kafkas castle in the west*. ( i : *Thought*, Vol. 22; 3. Sept. 1947.)

Panichas, G.A., *Kafka´s afflicted Vision: a literary-theological critique*. ( i : *Humanitas*, Vol. XVII, Nr. I-II, 2004.)

Pasley, M., *Essays zu Kafka. ” Die Schrift ist unveränderlich ...”*, Frankfurt am Main, 1995 .

*Drei literarische Mystifikationen Kafkas*, ( i : *Kafka-Symposion*, 1965 .

utg. K. Wagenbach .)

*Wo liegt Kafkas Schloss ? ( Ib.)*

Ed.: *Nachgelass. Kafka, F., Schriften und Fragmente*, Frankfurt, 1993,



- 
- Pasley, M./Wagenbach, K., Datierung sämtliche Texte Franz Kafkas ( i : Kafka-Symposion, 1965 . herausg. K. Wagenbach.)
- Pawel, E. , Franz Kafka – The nightmare of reason. New York, 1985. ( Finns även på sv.)
- Petiska, E., Der Golem – jüdische Märchen und Legenden aus dem Alten Prag . Wiesbaden , 1968.
- Pflugk-Hartung, J. von, : Ullsteins Weltgeschichte. I-IV. Berlin, 1909-10.
- Politzer, H., Franz Kafka: parable and paradox. New York, 1962 .
- Popelová, J., Die Kategorie der Vereinsamung in Franz Kafkas Werk. ( i : F. K. aus Prager Sicht. Red. E. Gold-stücker. 1963, Prag 1965, s. 113–117; Ceskoslovenská Akademie. )
- Pouzarova, A., Auf dem strohsack. ( i : Der Spiegel, 42, 1995 ).
- Queneau, R., Bâtons, chiffres et lettres. Paris, 1950.
- Rákos, P., Über die Vieldeutigkeit in Franz Kafkas Werk. ( Sulla molteplicita dei significati in Kafka, 1977. ) ( i : Franz Kafka aus Prager Sicht 1963. Red.: E. Goldstücker. (1966))
- Reuss,R., Franz Kafka. Historisch-Kritische Ausgabe sämtlicher Handschriften, Drucke und Typoskripte. Franz Kafka-Hefte 1., Frankfurt am Main - Basel, 1997.
- Richter, H., Franz Kafka – Werk und Entwurf. Berlin, 1962.
- Rieck, G., Kafkas und die Frauen. ( [www.kafkakonkret.com](http://www.kafkakonkret.com) ). m.fl. texter.
- Riemann,P., Franz Kafka aus Prager Sicht, 1963 : [ Wissenschaftlicher Redakteur : Paul Reimann. Wissenschaftlicher Rezensent : Zdeněk Vančura. Herausgegeben in Zusammenarbeit

- 
- mit der Tschechoslowakischen Unesco-Kommission. Referate und Diskussionsbeiträge der Kafka-Konferenz in Liblice bei Prag, 1963.].
- Ries, W., Nietzsche – Kafka, zur ästhetischen Wahrnehmung der Moderne. Freiburg-München-Alber, 2007.
- Riesman/Denney/Glaser, *The lonely crowd*. Yale, 1950.
- Robert, M., *Kafka*. Paris, 1960 .
- Sur le papier.* ( 1967 ) ( i : Symbolique et critique de symbole. 1967 ).
- D'Oedipe à Moïse : Freud et la conscience juive*, Paris, 1974.
- Robertson, R., *Der Process*, ( 2003 ); ( i : Interpretationen, Franz Kafka , Romane und Erzählungen. red. M. Müller, Stuttgart, ss. 97-142, 2003.)
- Myth vs. Enlightenment in Kafka's Das Schloss*. ( i : Monatshefte, Vol. 103, No. 3, Fall, 2011.ss. 385-395.)
- Kafka as anti-christian: "Das Urteil", "Die Verwandlung" and the aphorisms*. ( i : J. Rolleston, *A companion to the works of Franz Kafka*. Suffolk, 2002.).
- Rohan, B., *Kafka wohnte um die Ecke*. Freiburg – Basel – Wien, 1986.
- Rolleston, J., ( ed. ), *A companion to the works of Franz Kafka*. Suffolk, 2002.
- Kafka begins*. ( Ib. s. 1-21. )
- m.fl. essäer.
- Ryan, J., *Kafka before Kafka: the early stories*. ( i : Rolleston, *A companion ...*, ss. 61-84.)
- Rybár, C., *Jewish Prague*. Praha, 1991 .
- Sadeh, P., *Jüdische Märchen und Legenden*. Czech Republic, 2010 .
- Salfellner, H., *Franz Kafka and Prague*. Prague, 1998.

- 
- Sartre, J.-P., Being and nothingness. London, 1972. ( L'Être et le Néant. 1943 .)
- Baudelaire. Paris, 1963 .
- Qu'est que la littérature ?, Paris, 1948.
- Drei essays. Zürich, 1973.
- Skiss till en känslo teori. Uddevalla, 1992. ( 1939.)
- Transcendence de l'égo. ( 1936 ).
- m.fl. verk.
- Schnitzler, A., Traum und Schicksal. ( Sieben Novellen ), Berlin, 1931.
- ( inkl, Traumnovelle. ( orig. 1912 ), m.fl.)
- Der Weg ins Freie. Berlin , 1914.
- m.fl. verk.
- Scholem, G., Origins of the kaballah. Berlin 1962.
- m.fl. verk.
- Schott, J.R., The Kafka Case: Constructing Kafka, Deconstructing the  
Self in French Letters. [ diss.], Ohio Sate Un., 2010.(  
[http://rave.ohio.edu/etdc/view?acc\\_num=osu1282056583](http://rave.ohio.edu/etdc/view?acc_num=osu1282056583))kk
- Schumacher, E., Kafka vor der neuen Welt. ( se : Die Prager Kafka-konferenz ..... ).
- Schütte, W., Klassenverhältnisse.( Hg.), Fr. am Main, 1984.
- Schärf, Chr., Franz Kafka, poetischer Text und heilige Schrift. Göttingen, 2000.
- Sjöbäck, H./ Westerlundh , B., Sigmund Freud – Liv och personlighet – ögonvittnen berättar. Malmö, 1977.
- Sjögren , L., Sigmund Freud, Mannen och verket . Viborg, 1989.
- Smith, B., Brentano and Kafka. ( i : Axiomathes 8, ss. 83-104. )
- Smith, Z., The limited cicle is pure. ( i : The New Republic, Nov. 3, 2003. )
- Zadie Smith on Kafka. - F. Kafka, Everyman. ( i : The Telegraph , Aug. 2008. / Oct. 4. 2013. )

- 
- Sokel, W.H., Franz Kafka – Tragik und Ironie. München, 1964.  
Beyond Self-Assertion : A life of reading Kafka. ( i :  
Rolleston, A companion to  
the works of Franz Kafka. Suffolk, 2002.)
- Spengler, O., Västerlandets undergång I-II . Södertälje, 1997.
- Stach, R., Die Jahre der Entscheidungen. Frankfurt am Main,  
2002 .  
Die Jahre der Erkenntnis. Frankfurt am Main, 2008 .
- Stekel, W. , Psychosexueller infantilismus. Berlin und Wien,  
1922 .  
Die Verwandlung . ( i : Onanie und Homosexualität, Berlin  
und Wien, 1923.)  
La femme frigide. Paris , 1939 .
- Sterne, L., The life and opinons of Tristram Shandy, gentleman.  
Kent, 1996. ( orig. 1776.)
- Stevenson, R. L. , Strange case of Dr. Jekyll and Mr. Hyde.  
Köln,  
1995.  
Virginibus Puerisque. ( Essays. ), London, 1891.
- Strelka, J., Kafka, Musil, Broch und die Entwicklung des mo-  
dernen Romans. 2 aufl. Wien,  
Hannover & Basel, 1959 .
- Tuckerova, V., Reading Kafka in Prague. [ diss. ] Univ. of Co-  
lumbia,  
2012.
- Unsel, J. , Franz Kafka Ein Shriftstellerleben, Eine Geschich-  
te  
seine Veröffentlichungen. Frankfurt am Main, 1984 .
- Urzdil, J., Das Reich des Unreichbaren. Kafkadeutungen. ( i :  
Germanic review, 1961, ss. 163-179. ).
- Václavek, A., Franz Kafka a jeho um ě ní psychologické  
analýzy. Franz Kafka [ sbor. ], 1963, ss. 253 -264.
- Wagenbach, K., Franz Kafka. Bern, 1958 .  
Kafka in Selbstzeugnissen und Bilddokumenten. Reinbek  
bei

- 
- Hamburg, 1972.( 1964 ).
- Wain, M., Freud's answer. The social origins of our psychoanalytic century. Chicago, 1998.
- Wallace, D.F., Some remarks on Kafka's funniness, 1999.( i : Consider the Lobster and Other Essays (2005).)
- Walser, M., Beschreibung einer Form. München, 1978.( orig. 1961 ).
- Walser, R., Der Spaziergang. Frauenfeld & Leipzig, 1917 .  
Jakob von Gunten. Zürich, 1985. ( orig. 1909 ).
- Walzel, O. , Logik im Wunderbaren,1973, ( orig. Berliner Tageblatt, 6 Juli, 1916 !).( i : Politzer,  
H., Franz Kafka. Darmstadt. 1978. )
- Warner, M., Kafka, Weber and organization theory. [ [www.humanrelations.com](http://www.humanrelations.com), 2007.]
- Weinberg, K., Kafkas Dichtungen: Die Travestien des Mythos. Bern - München, 1963.
- Weltsch, F., Religiöser Humor bei Franz Kafka.( i : Brod, M., Franz Kafkas Glauben  
und Lehre. ss.155-184. München, 1948.)
- Wilson, D.H., The Kafka effekt. Eraserhead Press, US, 2001.
- Wistrand, J., Inbillningens värld, sjukdomens verklighet. Ett bidrag  
till Franz Kafkas patografi. ( i : Läkartidningen, nr 3, 2010 ,  
s.127  
ff. )
- Wolff, K., Briefwechsel eines Verlegers 1911-1963.( utg. B. Zeller/ E. Otten ), Frankfurt  
am Main, 1966.
- Zatonski, D.W., Zur gesellschaftlichen Situation der Prager deutschen Literatur. ( i : Weltfreunde, Prag, 1967. ss. 183-186. ) ( orig. 1959 )
- Zilcosky, J., Kafka approaches "Schopenhauer's castle". ( I : German life and  
letters 44, 1990-91, ss. 353-369.)

---

Zimmermann, H. D., *Der babylonische Dolmetscher.: Zu Franz Kafka und Robert Walser.* Frankfurt am Main, 1963 .

In der Strafkolonie – Die Täter und die Untätigen. ( i : Interpretationen Franz Kafka – Romane und Erzählungen. Red. M. Müller. Stuttgart, 2005.)

Juden, Tschechen, Deutsche. Zu Max Brods frühen Romanen.<http://www.exilarchiv.de/grafik/biografien/brod/Zimmermann-Vortrag.pdf> ]

Zischler, H., *Masslose Unterhaltung. Kafka geht ins Kino.* ( i : Schütte, *Klassenverhältnisse*, ss.179-195.)

-----

( "Hrad" ,Tch. = borg , "schin" = kulle.)

<sup>ii</sup> Jfr. likaså: B. Rohan, *Kafka wohnte um die Ecke.*

<sup>iii</sup> Peter Demetz, i *Alt-Prager Geschichten*, ( 1982 ), s.276 ff.

<sup>iv</sup> se: E. Petiska: *Der Golem, Jüdische Märchen und Legenden aus dem alten Prag*, som ger en hel del lokalfärg, och speglar sentiment hos den judiska delen av Prags traditionsbemängda befolkning. Samlingen inkluderar berättelsen *Den vandrande juden från Prag.*

---

<sup>v</sup> Jfr. Hobsbawm, 2014, ss. 61-76.

<sup>vi</sup> Salfellner, s.29.

<sup>vii</sup> ( Ludwig Jagiello )

<sup>viii</sup> Hebr.: Low Ben Bezalel .

<sup>ix</sup> jfr. Sadeh, *Jüdische Märchen*, s. 295 f., Rohan, s.22., m.fl..

<sup>x</sup> *The case of Sigmund Freud*, Gilman, som också har skrivit en essä om Kafkas novell *En läkare på landet*.

<sup>xi</sup> *Judisk historia i Europa 1786-1933* . Jfr. även Hobsbawm, *Fractured times*.

<sup>xii</sup> i *Upplysningens Dialektik*, s.214, - om bl.a. judens näsa ....

<sup>xiii</sup> jfr. Gilman, Idesohn, s. 300.f., m.fl. författare.

<sup>xiv</sup> W. Benjamin, *Skriften*, II, s.174..

<sup>xv</sup> Hünerfeld, s.29 f..

<sup>xvi</sup> f.1879.

<sup>xvii</sup> Fölsing, 1993, s.320.

<sup>xviii</sup> Op.cit, ss. 317.ff.

<sup>xix</sup> FK, Br.- till Felice - 1913-14, s.210..( 16/6,1913.).

<sup>xx</sup> i : *Der junge Kafka*, utg. Kurz.

<sup>xxi</sup> se: Mitzmans bok om MW

<sup>xxii</sup> Salfellner, s.11.

<sup>xxiii</sup> Jfr. Childs/ Fowler, s. 145..

- 
- <sup>xxiv</sup> ( urspr. stavning: Herrmann Kafka )
- <sup>xxv</sup> jfr. C. Wagenbach, *Kafka*, ss.12.f. & L. Begley, *Op.cit.*, s.17..
- <sup>xxvi</sup> jfr.GR, *Kafka und die Frauen*.
- <sup>xxvii</sup> Ib. ss.13f..
- <sup>xxviii</sup> Tch. "pawlatsche" , - urspr. Ital. = "liten balkong", en balkong som vetter ut mot huvudgatan.
- <sup>xxix</sup> Man kan här jämföra t.ex. med August Strindberg, vars far tvingade denne att erkänna ett brott han inte begått, vilket han - i sin tur - aldrig glömde eller förlät . Se: Aug. S, *Tjänstekvinnans son*.
- <sup>xxx</sup> "Deckerinnerung". jfr. Freuds skrift med samma namn.
- <sup>xxxi</sup> ( Ernst Lasker )
- <sup>xxxii</sup> Jfr. bl.a. här Stach om *Förvandlingen*, *DJdEnt*, s.210-13..
- <sup>xxxiii</sup> Fr. 'supplice ' = 'tortyr, straff, avrättning' .
- <sup>xxxiv</sup> AM, 1981 , ss.301-388.
- <sup>xxxv</sup> Jfr. t.ex. *Domen och Förvandlingen*.
- <sup>xxxvi</sup> Jfr. Salfellner, s.67.
- <sup>xxxvii</sup> jfr. *Briefe 1900-1912 d.v.s. Bd. I.*
- <sup>xxxviii</sup> Kurz' *Der junge Kafka*.
- <sup>xxxix</sup> ( d.1945.).
- <sup>xl</sup> ( f. 1880 i Klagenfurt, Tyskland .),
- <sup>xli</sup> Jfr. Caillois, om Paris.



---

<sup>xlii</sup> SF, 2013. s.56.

<sup>xliii</sup> För detaljer, se bl.a. P. Glen. Hos denne framgår att det var en måttligt kvalificerad utbildning, främst konstruerad av staten med sikte på att snabbt producera förvaltningstjänstemän.

<sup>xliv</sup> Warner, 2007, s. 30 .

<sup>xlv</sup> jfr. Brita Becker, [ diss.].

<sup>xlvi</sup> Jfr. här H. Blomqvist , S. Friedländer & E. Pawel.

<sup>xlvii</sup> Tl. s.264. Januari 1912.

<sup>xlviii</sup> Jfr. H. Zischler.

<sup>xlix</sup> se F. Stevensons essä om denna novell.

<sup>i</sup> 10 Dec. 1913.

<sup>ii</sup> Jfr.Marx/Engels,*The holy family*, ss. 102-106. m.fl. avsnitt.

<sup>iii</sup> Jfr. Klaus Wagenbach, 1958 , s.54..

<sup>iiii</sup> jfr. Heidsieck, 1994.

<sup>liv</sup> Klaus Wagenbach, 1958, s.268.

<sup>lv</sup> FK, BeK, ( "Fassung B."), s.114f.,/ jfr. även i *Spatziergang*, BeK, s.62..

<sup>lvi</sup> Jfr. också H. Blomqvist, 2009, ss. 145ff .

<sup>lvii</sup> jfr. B. Smith. s.10..

<sup>lviii</sup> Jfr. t.ex. Kronqvist, samt mitt avsnitt om Freud nedan.

<sup>lix</sup> bl.a. i *Psychologie vom empirischer Standpunkt* ( 1874 ).

( inkorrekt / ty. "unrichtig" )

---

<sup>lxi</sup> FrB. 1889, s.17.

<sup>lxii</sup> vilken Brentano – formulerande den såsom ”naturlig sanktion” i sin bok förnekar existensen av.

<sup>lxiii</sup> HB, 2006, ss.135.

<sup>lxiv</sup> GJ, *Gespräche mit Kafka*, 1951, s.64.

<sup>lxv</sup> t.ex. *Frihetens filosofi - grunddragen av en modern livsåskådning* en ”frihetslära”, en teosofisk bok.

<sup>lxvi</sup> Wagenbach, 1958, s.175.

<sup>lxvii</sup> se: Brod, 1967, s.73.

<sup>lxviii</sup> Wagenbach, Op.cit.s.175.

<sup>lxix</sup> *Tl.*29 ff.

<sup>lxx</sup> i *Times litt. Suppl.*

<sup>lxxi</sup> I boken *Gemenskapen har sina demoner och ensamheten sina. Essäer om Franz Kafka*, hävdar Hans Blomqvist, att Kafka troligen led av, och verkligen led av det, *Aspergers syndrom*. HB, 2009, s.49.ff.

<sup>lxxii</sup> FK, *HadL*.s.243.

<sup>lxxiii</sup> *Eine Kindheitserinnerung des Leonardo da Vinci* .

<sup>lxxiv</sup> jfr. Pawel. s 120 f.

<sup>lxxv</sup> ( .... för att travestera Åsa Moberg. ).

<sup>lxxvi</sup> BraM, ss.78f.,

<sup>lxxvii</sup> *lb*.s.79.

- 
- <sup>lxxviii</sup> Jfr. t.ex. K. Mladek, samt Thomas Anz, *Jemand musste Otto G. verhaftet haben ... Kafka, Werfel, Otto Gross und eine "psychiatrische Geschichte"*, i *Akzente* 31, 1984. H.2, ss 184-191..
- <sup>lxxix</sup> jfr. här Klaus Wagenbachs essä om *Domen*, och Jaraus/Neuhaus.
- <sup>lxxx</sup> skriven 1949, - jfr. Warner, 2007, s. 31.
- <sup>lxxx</sup> S.Kierkegaard, *S.V. I*. ss. 21-57..
- <sup>lxxxii</sup> P.F., *Existentialismen*, s.25. jfr. även J.-P. Sartre *Existentialismen är en humanism*, s.19..
- <sup>lxxxiii</sup> Det rum, som finns beskrivet i *Förvandlingen*.
- <sup>lxxxiv</sup> - titeln syftar dels på att tyskan var ett minoritetsspråk i Prag, dels på Kafkas skrivsätt.
- <sup>lxxxv</sup> FK, *TIII*,s.213.
- <sup>lxxxvi</sup> Jfr. Begley, 2008.
- <sup>lxxxvii</sup> jfr. Meyerson, Hobsbawm, Gilman .
- <sup>lxxxviii</sup> SIZ.2007.
- <sup>lxxxix</sup> *BadV*, s. 120.
- <sup>xc</sup> SF.2013, ss.17-38.
- <sup>xc</sup> jfr. *Venus im Pelz* . utgiven 1870 av L. von Sacher-Masoch .
- <sup>xcii</sup> se: Gazda, s.7.
- <sup>xciii</sup> K-J.1985, s.72.
- <sup>xciv</sup> Brevn från Kafka finns så gott som intakt bevarade och utgivna, *Briefe an Felice*, - samt i den större utgåvan, *Kafkas Briefe*, i fyra band, sedan länge, jämte bl.a. breven till Grete Bloch,

---

hennes väninna. ( FB tvekade länge innan hon lämnade ut breven. För att bekosta utgifter i samband med en allvarlig sjukdom försålde hon breven långt om länge. Grete B. och Kafka fick en son , ( H. Blomqvist, och andra, ställer i fråga detta faderskap. ) men Grete berättade aldrig om denne son, som dog som 7-åring, för Kafka. Kafka hade fruktan för att bli far: "Då får man inte ha en leksakshammare i hjärtat.", står det i hans dagbok. - Han tyckte bl.a. inte , att han hade nog fysik för att vara äkta man och far. Grete ( el. Greta ) Bloch levde till 1944, då hon under kriget troligen slogs ihjäl av tysk soldat med en gevärskolv.

<sup>xcv</sup> 1 April 1913 ; Briefe 1913-14,. s.150f..

<sup>xcvi</sup> Järv, s.115., i *Insikt o H.* . ( jfr. här: Elias Canetti, Stach, Guattari/Deleuze m.fl..).

<sup>xcvii</sup> ( Till, s.24.).

<sup>xcviii</sup> Kafka, ur ett brev till M. Brod.

<sup>xcix</sup> jfr. bl.a. Th. Manns *Bergtagen*. ( *Der Zauberberg* ), samt t.ex. Sven Stolpes – självbiografiska - roman om samma ämne.). Om sjukdomen och dess ev. psykiska verkningar: *Tuberculosis and personality conflicts* ( Jerome Hartz, 1944)); *Lung tuberculosis precipitating reactive psychoses* ( Nielsen ( 3 fall-studier), ( 1948 ). ; *Need for psychological correction in patients with pulmonary tuberculosis* ( Sukhova , 2004.) ; *Psychological factors in pulmonary tuberculosis* .( Studt, 1973.)) , samt även en kort patografi är skriven av J. Wistrand.

<sup>c</sup> T. Ekbom. ss.175ff.

<sup>ci</sup> Briefe 1914-1917, s.177f.

<sup>cii</sup> Jfr. Hans Hiebel (1999) om hur tbc:n är beskriven i *En läkare på landet*, samt alla Kafkas egna teorier kring denna sjukdom, ( bl.a. en passage i en berättelse, om en lungsjuks överspändhet.... ), samt

---

även t.ex. F.D. Lukes tolkning av *Förvandlingen*, där berättelsen ses som en straffantasi.

<sup>ciii</sup> i dennes bok *Franz Kafka*, (2013),

<sup>civ</sup> Jfr. Stach, *DJdE*, s.385.

<sup>cv</sup> Ty. Komptoiristin.

<sup>cvi</sup> 24. Nov. 1919.

<sup>cvi</sup> jfr. *Brevet till fadern*.

<sup>cvi</sup> H. Järv, *Insikt och handling*, 2,3/4., *Svältkonstnären, Ett kafkaporträtt*, s.120.

<sup>cix</sup> Jfr. Pawel, s.390.

<sup>cx</sup> jfr. G. Henrik von Wrights bok om den europeiska logiska positivismen, samt Janik/Toulmins exposé o. Monks biografi över Wittgenstein.

<sup>cx</sup> M. Blanchot har skrivit en fin essä om förhållandet i sin intressanta *De Kafka à Kafka* s.129 ff..

<sup>cxii</sup> *BraM*. ss.123f.

<sup>cxiii</sup> Ib. s.211..

<sup>cxiv</sup> Jan.-Febr.1922 på Spindelmühle i Riesengebirge

<sup>cxv</sup> fr. Blanchot, 1982, s.138f.

<sup>cxvi</sup> jfr. *T.III*, ss.182 ff.; "Det finns bara en huvudsynd: otålighet."

<sup>cxvii</sup> ( MJs medfånge från detta läger.).

<sup>cxviii</sup> alt. Dworja Diamant/ Dymant.

<sup>cxix</sup> Jfr. här Brods skildring i dennes biografi över FK av Kafka och pakten med Felice angående detta, - pakten som slöts re-

---

dan vid första mötet, egenartat nog. Var det mer än ett kontaktskapande skämt ? Kafka reste aldrig till detta land.

<sup>cxx</sup> Jfr. *Brevet till fadern*.

<sup>cxxi</sup> Cit. efter Harry Järv, 1982/83, s.111..

<sup>cxxii</sup> Jfr Michael Kumpfmüller, *Livets härlighet*, 2013, samt också Kathi Diamant, ( inte släkt med Dora ! ), *Kafka's last love*. 2003.

<sup>cxxiii</sup> Wolff, 1966, s.49.

<sup>cxxiv</sup> jfr. J. Unselde, M. Brod m.fl..

<sup>cxxv</sup> i : företal till F. Baumer, *Franz Kafka*, s.7..

<sup>cxxvi</sup> Jfr. Zimmermann. Denna MBs bok är delincitament till utformningen av Kafkas *Domen*. Se t.ex.: Schedel, ss. 231ff..

<sup>cxxvii</sup> *Amet*. Bd, II. 1907.

<sup>cxxviii</sup> Bouilhet var G. Flauberts litterära mentor.

<sup>cxxix</sup> *Franz Kafka*. (1954).

<sup>cxxx</sup> Ib. s.104..

<sup>cxxxI</sup> jfr. Alice Miller: " bara i Max Brods fantasier var Kafka religiös.", AM, s.377..

<sup>cxxxii</sup> Brod, 1964, s.73ff.

<sup>cxxxiii</sup> Jfr. avsnittet om *Slottet* nedan.

<sup>cxxxiv</sup> Op.cit.s.76.;" Amalia: ' Das Wohnrecht im Grabe.'".

<sup>cxxxv</sup> Skrivet 29. November 1922 , *Max Brod/Franz Kafka, Eine Freundschaft. Briefwechsel*. utg. Malcolm Pasley, Frankfurt am Main 1989, ss. 421-422. Detta är alltså skrivet ett och ett halvt år före FKs död och aldrig ivägskickat.

---

<sup>cxxxvi</sup> FrB,1952, s.7.; d.v.s.: "Max Brod har gjort programmusik av Franz Kafkas verk."

---

Copyright, Kaj Bernard Genell..2018. kaj.genell@comhem.se